

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Anna Wirf

Om civil olydnad

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Christian Dahlman

Ämnesområde
Allmän rättslära

Termin
Ht 05

Till A & J

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	2
FÖRKORTNINGAR ORDFÖRKLARINGAR	3
1 INLEDNING	5
2 STUKTUR, TEORI, AVGRÄNSNINGAR, METOD OCH PROBLEMFÖRMULERING	7
2.1 Struktur	7
2.2 Teori	7
2.3 Avgränsningar	7
2.4 Metod	8
2.5 Problemformulering	9
3 CIVIL OLYDNAD- EN BAKGRUND	10
3.1 Civil olydnad- ett rättsligt/rättsfilosofiskt perspektiv	13
3.1.1 Prima facie skäl	14
3.2 John Rawls	17
3.2.1 Civil olydnad hos Rawls	18
4 HABERMAS	23
4.1 Bakgrund	23
4.2 Rationalitet	23
4.3 System och livsvärld	26
4.4 Habermas diagnos på samhället	26
4.5 Habermas natursyn	28
4.6 Synen på rätten	29
4.7 Civil olydnad	29
5 DE DJURRÄTTSLIGA TEORIERNA	33

5.1	Bakgrund	33
5.2	Peter Singer	34
5.2.1	Om djurens frigörelse	35
5.2.2	Om civil olydnad	37
5.3	Tom Regan	38
5.3.1	Djurens rättigheter	40
5.3.2	Om civil olydnad	41
5.4	Övriga teorier	42
6	LAGSTIFTNING	44
6.1	Djurskyddslagen	44
6.2	Annan för djuren relevant lagstiftning	47
6.3	Straffrättsliga regleringar/för aktivisterna relevanta regleringar	49
6.3.1	Ansvarsfrihetsgrunder	49
6.3.2	Straffmätning och påföljdseftergift	52
7	NUVARANDE RÄTTSLÄGE ANGÅENDE CIVIL OLYDNAD	57
8	RÄTTSFALLSANALYS	61
8.1	Rättsfallsreferat	61
8.2	Analys enligt de lege lata	72
8.3	Analys enligt Habermas	76
8.3.1	Djurrättsproblematiken på makronivå	76
8.3.2	Djurrättsproblematiken på mikronivå	78
9	SLUTSATSER	85
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	88
9.1	Offentligt tryck	90
9.2	Internetkällor	90
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	92

Sammanfattning

Civil olydnad har ingen universellt accepterad definition varför det finns en mängd olika att hitta. Dock kan man identifiera vissa kärnrekvisit som ofta förekommer som en del i definitionen. De rekvisiten är lagbrott, motiv, icke våld, straff, offentlighet och legitimitet.

Civil olydnad är olagligt enligt svensk lag. Det innebär att vid en rättslig bedömning av en civil olydnadsaktion kan endast ansvarsfrihetsgrunderna i BrB kapitel 24 samt straffmättningsreglerna nedlagda i BrB kapitel 29 aktualiseras. I och med en dom från HD, NJA 1982 s. 621 har dock fastslagits att vid civil olydnad kan inte dessa regler anses tillämpliga. Senare fall har följt denna praxisgrundande dom helt och hållet.

Vid civil olydnad aktualiseras plikten till laglydnad och omfattningen av den. Doktrinen är tämligen enig om att man som individ har en prima facie plikt till laglydnad vilket innebär att det finns en plikt att följa lagen som dock är provisorisk. Den kan undanröjas om det finns andra skäl för att inte lyda lagen som väger tyngre. Vilka dessa skäl är och hur de ska vägas mot varandra råder det dock ingen enighet kring inom doktrinen. Företrädare för den förhållande synen på laglydnad är såväl Rawls som Habermas.

De civila olydnadsaktionerna som har varit föremål för detta arbete har rört ämnet djurrätt. Djurrätt innebär att man vill värdera upp djurs moraliska status och tillerkänna dem vissa rättigheter. Problemet med djurrätt är mångfasetterat. Det juridiska efterspelet som har följt på de civila olydnadsaktionerna har mynnat ut i ett antal domar från tingsrätt och hovrätt. Dessa har jag valt att titta på ur två perspektiv. Det första perspektivet är ett rent juridiskt perspektiv där man kan se hur rättsfallen har bedömts men man kan även se det som ett problem i tillämpningen av djurskyddslagstiftningen som till stor del har ramlagskaraktär. Tillämpningen följer inte lagstiftarens intentioner vilket ger upphov till kritik bl.a. i form av civila olydnadsaktioner.

Det andra perspektivet jag har lagt på analysen är med hjälp av Habermas teorier om bl.a. kommunikativt handlande. Rättsfallen visar tydligt en ovilja från domstolens sida att ta upp argument som djurrättsaktivisterna framför d.v.s. med användande av Habermas terminologi, systematiskt störd kommunikation.

Problem kan även skönjas på ett makroplan innebärande att man måste ställa sig frågan huruvida lagstiftningen kan anses vara ett uttryck för en rationell diskurs vilket är kravet för att lagstiftningen skall kunna anses vara legitim. Om svaret på den frågan är ja uppstår följdfrågan om tillämpningen kan anses vara legitim vilket måste svaras nekande. Vidare uppkommer även frågan om vem som ska anses behörig att föra djurens talan i den rationella diskursen något som många menar inte är ett problem då i den rationella diskursen förs alla relevanta argument fram.

Förord

Något som sedan länge intresserat mig är det faktum att vissa argument i den offentliga diskussionen ofta anses giltiga att föra fram medan andra inte. Jag tycker man kan se otaliga exempel på hur vissa argument bara neutraliseras och görs irrelevanta trots att de onekligen kan anses berättigade att föra fram, om inte annat så för att en mängd individer hyser den specifika uppfattningen de önskar göra hörd. Vad det beror på kan klart diskuteras men som företeelse är det i alla fall enligt mig intressant att observera.

Dessutom anser jag i sak att frågan om djurens förhållande till människan är ett mycket angeläget ämne. Jag har även behandlat s.k. djurrätt tidigare i mina rättssociologiska studier. Ämnet innefattar många aspekter såväl miljöfrågor som rättsliga frågor men naturligtvis ytterst etiska och filosofiska frågeställningar som rör människovärdet, synen på naturen och rättigheters innebörd.

P.g.a. denna mångfasetterade problematik har jag valt att skriva om djurrätt och hur den tagit sig uttryck de senaste åren i form av civila olydnadshandlingar. Ämnet för detta arbete är således: *Civil olydnad en studie av djurrättsliga civila olydnadsaktioner.*

Jag riktar först och främst ett stort tack till min handledare Christian Dahlman för hjälp och stort tålamod under lång tid.

Jag vill också tacka de personer som har givit mig ovärderlig hjälp och synpunkter under arbetets gång, ingen nämnd och ingen glömd, ni vet vilka ni är.

Förkortningar ordförklaringar

Djurskydd Det är inte ett synonymt begrepp med djurrätt. Djurskydd syftar till att förbättra djurens villkor inom det rådande systemet. Med hjälp av djurskydd tillerkänns djur inga rättigheter.

Djurrätt Det mest frekvent använda begreppet för att omvärdera djurs moraliska status i samhället. I detta begrepp ligger att man tillerkänner djur vissa grundläggande rättigheter. Ingen enighet föreligger dock angående vilka rättigheter som skall anses tillämpliga på djur.

Speciecism (även artism) av engelska ordet species som betyder art. Begreppet myntades av Richard Ryder, djurrättsförespråkare, men fick störst genomslag i och med att begreppet användes av Peter Singers i boken *Djurens frigörelse*. Begreppet innebär en diskriminering av vissa djurarter till förmån för människan med ett antagande om människans överlägsenhet som grund. De mest talande exemplen på speciecism är djurfabriker och djurförsök där djurs lidande inte tillmäts någon betydelse då användandet av djur gynnar människan.

Vegan en person som inte använder något som har animaliskt ursprung. De äter heller inget från djurriket. Det har inget med djurrättsaktivism alls att göra. Dock är djurrättsaktivister ofta veganer då det ligger i linje med vad de anser om djurs rättigheter.

Militant vegan ett begrepp som har uppkommit i media. Det är en flitigt använd beskrivning av djurrättsaktivist. Begreppet ger dock upphov till förvirring då ordet vegan inte har med aktivism att göra.

Djurrättsaktivist person som förespråkar djurs rättigheter aktivt på olika sätt både lagliga och olagliga såsom demonstrationer, flygbladsutdelning och civila olydnadsaktioner.

De lege lata enligt gällande rätt

DF Djurskyddsförordningen

DL Djurskyddslagen SFS nummer 1988:534

BrB Brottsbalken

SLU Statens Lantbruksuniversitet

HovR hovrätten

TR tingsrätten

HD Högsta domstolen

CFN Centrala försöksdjursnämnden

1 Inledning

”Rent moraliskt borde vi alla ställa oss frågan om vad det är som ger oss rätt att stänga in djur i koncentrationslägerliknande baracker, förnedra dem på cirkus, genomföra meningslösa experiment på deras kroppar, nöjesmörda dem i jakt, stänga in dem på zoo eller låta dem fraktas genom hela Europa i plågsamma djurtransporter.”¹

”Inför veganerna som sådana finns det ingen anledning till panik, den sortens fanatiker kommer alltid att dyka upp och ena dagen vara rödgardister och nästa djävulsdyrkare. Men inför idéerna känner jag en viss panik, för de innebär att människan blir en intressegrupp bland andra på jorden, lika fjättrad vid skapelsen som träden, myrorna, sandkornen...hos veganerna kan man verkligen tala om ett hot mot människan”²

Dessa två citat är belysande för diskussionen kring djurrättsteori och även civil olydnad i djurrättens namn. Det första citatet är hämtat från en relativt nyutkommen bok (hösten 2004) skriven av bl.a. djurrättsaktivister som företar civila olydnadshandlingar för djuren. Med det citatet vill jag visa på de starka känslor dessa individer har för detta ämne, då de upplever djurhanteringen som djupt orättvis och oetisk. Det är vanligt förekommande att djurrättsförespråkarna visar på paralleller mellan koncentrationsläger och andra grymheter som förekom under andra världskriget till hur vi behandlar djuren idag.

Det andra citatet är hämtat från en debattartikel i Dagens Nyheter skriven av kulturjournalisten Leif Zern. Den artikeln var ett bidrag till den heta debatt som satte igång med anledning av de tidiga djurrättsaktivisternas aktioner samt med anledning av djurrättsfilosofen Peter Singers besök i Sverige 1997. Citatet visar tydligt på den rädsla som finns hos människor att ge djur rättigheter, en rädsla för att bli offrad för djurens skull. Kanske beror det på en missuppfattning att människovärdet inte längre skulle bli lika mycket värt? Citatet visar även på den utdefinieringsprocess som påverkade synen på de djurrättsliga civila olydnadsaktionerna.³ Aktivisterna sägs (i en rikstäckande morgontidning) vara fanatiker i samma klass som djävulsdyrkare.

Jag tror att denna hätska debatt har påverkat synen på djurrätt och civila olydnadshandlingar i dess namn i en för aktivisterna negativ riktning. Jag tycker att man kan se otaliga exempel på hur debatten inte har kommit att handla om sakfrågorna; djurens situation och djurskyddslagens innehåll utan

¹En dag skall alla djur leva i frihet, Yelah förlag, red Johan Jaatinen 2004 sid 15.

² Dagens Nyheter, Leif Zern 970111 *Rättans renässans ett faktum*.

³ Utdefiniering är en process som verkar mot en kritisk rörelse på så sätt att den stöter bort kritiken och benämner den som alltför extrem för att ha någon giltighet. På så sätt neutraliseras motståndet och kritiken. För vidare läsning i ämnet se Mathiesen *Makt och motmakt* 1989 Bokförlaget Korpen.

istället om hur dessa djurrättsförespråkare ska uppfattas. Huruvida det har påverkat utgången i de rättsprocesser som har behandlat djurrättsliga civila olydnadsaktioner avser jag att undersöka i föreliggande arbete.

2 Struktur, teori, avgränsningar, metod och problemformulering

2.1 Struktur

Jag har haft en förhoppning om att presentera en bild av problemet djurrättsliga civila olydnadsaktioner som också tar upp djurrättsaktivisternas argument och teoretiska utgångspunkt. Jag tar därför först upp ett avsnitt som behandlar den teoretiska bakgrunden till begreppet civil olydnad. Detta då jag anser att det behövs som ett klargörande av vad civil olydnad är samt då det föreligger ett flertal teorier som uttalar sig i huvudsak positivt till civil olydnad som en strategi för förändring i samhället givet vissa förutsättningar.

Därefter följer en kort beskrivning av de teoretiska utgångspunkterna för djurrättsrörelsen i stort. Jag är medveten om att rörelsen inte är enhetlig men jag har ändå valt att ta upp vad jag anser är de mest framträdande teoretiska strömningarna. Den främsta anledningen till varför jag redovisar dem är för att det är dessa teorier som djurrättsaktivister i berörda rättsfall stöder sitt agerande på. Som jag ska försöka visa i min analys så kommer dock dessa teorier inte tydligt fram i rättsfallen och jag anser därmed att de behövs diskuteras för att man ska kunna få en nyanserad helhetsbild av de civila olydnadsaktionerna.

Jag har som föremål för analysen valt ut en handfull rättsfall som behandlar djurrättsliga civila olydnadsaktioner. Urvalet jag har gjort är beroende av att de kan antas falla in under definitionen av civil olydnad något jag kommer att diskutera mer ingående i analysen här nedan.

2.2 Teori

Jag har valt att applicera Habermas teorier på de av mig utvalda rättsfallen. Detta då jag finner att hans teori i detta avseende lämpar sig väl för just det här problemet då ”moraliska” resonemang förs in i rätten på ett atypiskt sätt d.v.s. genom civila olydnadsaktioner. Jag kommer även att beröra andra delar av Habermas teorier bl.a. de om rationalitet, rätten och natursynen.

2.3 Avgränsningar

Jag har gjort en hel del avgränsningar i de olika kapitlen främst p.g.a. att omfattningen annars skulle bli alltför stor. Till att börja med har jag i

kapitlet som tar upp doktrinen rörande civil olydnad gjort avgränsningar i fråga om de olika skolorna. Jag har valt att lämna företrädare för den legalistiska synen utanför min framställning främst pga. att det saknas företrädare för den inriktningen idag inom rättsfilosofin.

Med avseende på Habermas teori har jag blivit tvungen att begränsa mig kraftigt och endast översiktligt beskriva vissa av dennes begrepp. Bl.a. har jag helt uteslutit Habermas språklära.

Beträffande de rättsfall jag har använt mig av i min analys är urvalet gjort utifrån definitionen av civil olydnad. Om inga resonemang kring den aspekten har förts av vare sig aktivisterna eller domstolen har jag inte tagit med dem. En aspekt som jag vill poängtera är antalet rättsfall. Jag har använt mig av tio stycken rättsfall. I praktiken rör det fler aktioner än så då fallen ofta rymmer flera åtalspunkter dvs. aktioner. En annan aspekt av det är att samtliga fall behandlar flera tilltalade. Dessutom har jag upptäckt, efter genomläsning av fler fall att de tenderar att upprepa sig, inget nytt tillförs. Att då referera fler fall skulle inte tillföra min tes något ytterligare.

De civilrättsliga aspekterna av fallen har jag lämnat utanför min analys. I flera fall har de tilltalade dömts att betala skadestånd till de drabbade med ibland miljonbelopp vilket kan påverka bedömningen av den civila olydnadsaspekten till viss del. Det hade dock blivit alltför omfattande att ta upp en diskussion kring allt som rör skadestånd.

2.4 Metod

Den metod jag har valt för detta arbete är främst litteraturstudier av material både rättsfilosofiskt men även annan mer allmän litteratur i ämnet samt material från Internet och då främst djurrättsaktivisternas eget material. Jag har velat ge en nyanserad bild av problemet djurrättsliga civila olydnadsaktioner och har därför använt källor från Internet som är skapade av djurrättsaktivisterna själva.

Utformningen av uppsatsen har präglats av en hel del rättsfilosofiska aspekter inte enbart de rent rättsliga.

Jag har även velat göra ett försök att empiriskt belägga de problem som jag tror finns i denna fråga och jag har därför valt att studera rättsfall från företrädesvis tingsrätt samt med tillägg från hovrätt om fallet har överklagats. Det har inte varit möjligt att studera fall från HD då inget fall rörande djurrättslig civil olydnad har tagits upp till prövning där. HD:s inställning till civil olydnad generellt är något som jag istället kommer att gå närmare in på i kapitel 7.

2.5 Problemformulering

Den frågeställning som jag valt för detta arbete är:

Hur såg de djurrättsliga civila olydnadsaktionerna ut samt hur blev mottagandet av och uppfattningen om argumentet om civil olydnad i de efterföljande domstolsprocesserna?

3 Civil olydnad- en bakgrund

Civil olydnad som företeelse är relativt ny. Den som förmodligen var den förste i modern tid att genomföra en civil olydnadsaktion (en dokumenterad sådan) var David Henry Thoreau.⁴ Denne vägrade att betala inkomstskatt då skatteintäkterna bl.a. användes till att finansiera Förenta Staternas förtryck av indianer samt till invasion av Mexiko. För sin vägran dömdes han till ett fängelsestraff. Skattevägran hade förvisso skett tidigare men att se påföljden därför som en del av motståndet var ett nytt synsätt.⁵ Mahatma Gandhi förde traditionen vidare då han organiserade en hel del civila olydnadsaktioner mot England under kampen om Indiens självständighet.

Det finns ingen enhetlig officiell definition av civil olydnad. Man kan vid en granskning av olika teoretiker i ämnet civil olydnad däremot med lätthet upptäcka att deras definitioner skiljer sig en del åt.⁶ Dock är det möjligt att urskilja olika kriterier som mer eller mindre ofta förekommer som delar av definitionen. De kriterierna får anses vara:

- Lagbrott
- Motiv
- Icke våld
- Straff
- Offentlighet
- Legitimitet⁷

För att en handling ska uppfylla den generella definitionen av civil olydnad krävs att den bryter mot någon inom rättsystemet uppkommen regel t.ex. lagstiftning men även myndigheters beslut och anmaningar från myndighetspersonal ses på samma sätt. Vissa anser dock att det är fullt tillräckligt att brott mot någon annan typ av norm t.ex. moralisk eller social företas för att detta kriterium skall anses uppfyllt.⁸ Den vanligaste tolkningen är dock att det måste vara fråga om en rättslig norm av något slag. Att då exempelvis endast demonstrera kan inte anses vara civil olydnad då dylika handlingar är fullt lagliga.

Den olydiga handlingen har ett annat motiv än tillfredsställelse av enbart personliga preferenser. Civila olydnadsaktioner är således *alltid* vägleda av politiska, moraliska eller samvetsgrundade motiv. Lagbrott för att man inte

⁴ Amerikansk författare och filosof mest känd för i nästa fotnot nämnda verk samt det skönlitterära verket *Skogsliv vid Walden*.

⁵ Henry David Thoreau *Om civilt Motstånd* 1849.

⁶ För en fylligare diskussion av olika definitioner av begreppet civil olydnad se avhandlingen *Olydnad civil olydnad som demokratiskt problem* av Tomas Månsson Bokförlaget Thales 2004 sid 29 ff samt appendix.

⁷ Ibid. sid 32.

⁸ Ibid. sid 32 samt även t.ex. Ericsson *Civil ohörsamhet* Tidskrift för rättssociologi vol 5 1988 nr 1 sid 67.

har lust att följa en viss bestämmelse eller att göra något för egen vinning är inte civil olydnad.

Man vill med hjälp av en aktion få till stånd en förändring i samhället. Ett exempel kan vara att man vill få till stånd en lagändring eller ändring i myndighetsbeslut vilket torde vara den vanligaste formen. Det är, enligt vissa teoretiker även möjligt med civil olydnad som riktar in sig på privat verksamhet. Ett exempel härpå hämtat från detta arbete är de djurrättsliga aktioner som riktar sig mot pälsdjursindustrin.⁹ De aktioner som företagets har haft som syfte att göra det olönsamt att bedriva sådan verksamhet för att därigenom få ett slut på dylik verksamhet.¹⁰ Att utföra en civil olydnadsaktion görs dock i regel för att få resten av individerna i samhället att se vad man menar är ett missförhållande som samhället inte lyckats/velat korrigera. Det är till stor del till dessa människor som aktionerna vänder sig, inte främst till de styrande institutionerna.

En ickevåldsbaserad handling innebär att deltagarna i aktionen inte får bruka våld. Vad som räknas som våld är i doktrinen inte helt fastställt. Klart är att ickevåldskriteriet innebär ett förbud mot att använda våld gentemot åtminstone fysiska personer. Huruvida psykiskt våld också ska rymmas i ickevåldskriteriet är inte doktrinen enig om. Som exempel kan nämnas att bli utsatt för hög stress kan vara att räkna som psykiskt våld. Att då exempelvis bli utsatt för inbrott och få sin egendom stulen skulle kunna ses som psykiskt våld.¹¹

Våld mot egendom (skadegörelse) har även det av vissa teoretiker ansetts stå i strid mot ickevåldskriteriet. Flertalet inom doktrinen anser dock att det inte innefattar våld mot egendom. Huruvida det sedan i ett givet fall är klokt eller inte att skada egendom är en annan diskussion.

När civil olydnadsaktionen är genomförd följer i regel alltid ett efterspel såsom diskussion i media och i samhället i stort samt det kanske mest viktiga, de rättsliga följderna. Det är då deltagarna i aktionen kan skapa en dialog och föra fram sina åsikter på ett sätt som inte tidigare var möjligt. Huruvida det de facto blir så att det verkligen ges möjlighet till dialog är något jag ska gå in djupare på här nedan i kapitel 8.3. Att deltagarna i aktionen är villiga att ställa upp på efterspelet samt att ytterst acceptera ett eventuellt straff ses av vissa teoretiker som en del av definitionen av civil olydnad.¹² Åtminstone kan konstateras att det signalerar en seriositet från aktionsdeltagarna vilket kan ha stor betydelse hur aktionen uppfattas av allmänheten.

⁹ Mål med nr B 68/98 Hallsbergs TR.

¹⁰ Månsson sid 35.

¹¹ Hengren *Civil olydnad* Lindelöws bokförlag 1999 sid 37. Författaren tycks mena att psykiskt våld kan vara att skrika slagord vilket kan skapa stress hos exempelvis polis som ska ingripa mot aktionen. Jag finner det mycket tveksamt att det skulle anses vara våld.

¹² Exempelvis Thoreau, Gandhi och Martin Luther King.

Att handlingen är offentlig innebär att den är öppen och synlig för samhället. Månsson gör en uppdelning av offentlighetskriteriet i dels ett positivt och dels ett negativt offentlighetskriterium.¹³ Det positiva kriteriet innebär att aktionsdeltagarna aktivt anstränger sig för att aktionen skall synas i offentligheten. Ett exempel härpå är de flesta djurrättsliga aktionerna jag har beskrivit nedan där aktivisterna skickar ut pressmeddelanden, lägger upp hemsidor på Internet och t.o.m. kontaktar polis efter genomförd aktion.

Det negativa offentlighetskriteriet innebär att aktivisterna inte på något sätt försöker dölja sina identiteter eller aktionerna men företar heller inga åtgärder för att det ska bli allmänt känt.

Vanligt förlopp är att aktioner till en början är hemliga för att sedan innehålla ett stort mått av öppenhet. Detta för att det ska vara praktiskt möjligt att fullfölja aktionen. Exempel på ett dylikt agerande hämtat från djurrättsrörelsen är de många "hönsfritagningar" som jag refererar nedan. Där har aktionsdeltagarna fullföljt aktionen för att sedan berätta om aktionen och sina identiteter för media. Dylikt agerande torde uppfylla även det positiva offentlighetskriteriet. De fall då djurrättsaktivister hemlighållit sina identiteter och inte heller efteråt givit sig till känna kan inte anses uppfylla något av de uppräknade offentlighetsrekvisiten. Inte alla teoretiker förespråkar dock användande av ett offentlighetskriterium.¹⁴

Det som kanske främst skiljer civila olydnadsaktioner framför andra aktioner av protest är att civil olydnad innebär att man har en tilltro till systemet i sin helhet, ett annat sätt att uttrycka det är att man anser att rättssystemet är legitimt. Man följer övriga av samhället uppställda regler, men man vill uppnå en förändring i en specifik fråga då alla försök med de traditionella medlen i det demokratiska systemet har misslyckats. Värt att notera är att såväl Mahatma Gandhis som Thoreaus egna aktioner, med användande av detta kriterium, faller utanför begreppet civil olydnad. Detta då de inte ansåg att rättssystemet var legitimt. Gandhi ville t.ex. att det brittiska styret av Indien skulle ersättas med självständighet.

Direkt aktion är ett begrepp som ibland blandas ihop med civil olydnad. Skillnaden är kanske på ytan inte avseende djurrättsliga civila olydnadsaktioner så stor då de flesta sådana både kan ses som civila olydnadshandlingar och direkt aktion. Ett exempel på det är inom djurrätten hönsfritagningar då en del av aktionen syftar till att frita de enskilda djuren. Ett exempel på renodlad direkt aktion är de olika aktionerna som genomförts mot pälsdjursindustrin i form av utsläppande av minkar. Att minkar ska leva i frihet och inte i fångenskap har varit målet med aktionen, något man också har realiserat om än i liten skala. Dessa aktioner har inte innehållit några civila olydnadselement.

¹³ Månsson sid 46.

¹⁴ Ibid. sid 47.

Vid renodlad direkt aktion är målet medlet då man med aktionen uppnår det man vill förverkliga.¹⁵ Vid sådana aktioner är symbolvärdet stort då det ger de andra individerna i samhället ett exempel på att det är möjligt att realisera sina mål.

Direkt aktion har också en annan teoretisk bakgrund än civil olydnad som har en liberal tradition att luta sig emot. Direkt aktion härstammar teoretiskt ur anarkismen och socialismen.¹⁶ Detta har medfört ett tydligare markerat avstånd till staten i och med att tilltron till systemet saknas.¹⁷ Då det kan vara svårt att se huruvida en aktion är en form av direkt aktion eller en civil olydnadsaktion kan det tyckas onödigt att skilja på dessa former. Det finns dock en poäng med att upprätthålla en skillnad mellan båda dessa former då direkt aktions utövare inte anser att systemet är legitimt och därigenom anser de vidare att systemet som sådant skall ersättas med ett annat. Detta till skillnad från utövare av civil olydnad som anser att ordningen som sådan skall bestå. Skillnaden mellan dessa båda aktioner har inte framkommit i praxis då HD har ansett att civila olydnadsaktioner urholkar rättssystemet på sikt vilket framkommer i NJA 1982 s 621.¹⁸ Denna åsikt företräds inte av de aktivisterna som företar civila olydnadsaktioner. De har alltså en tilltro till rättssystemet i sin nuvarande form även om de vill få till stånd en ändring i en viss sakfråga.

3.1 Civil olydnad- ett rättsligt/rättsfilosofiskt perspektiv

Att se på civil olydnad enligt gällande rätt, *de lege lata*, är kanske inte särskilt givande i det här sammanhanget. Det krävs som tidigare nämnts att man bryter mot en av rättssystemet fastställd norm för att det ska vara fråga om civil olydnad. Att då se på företeelsen rent juridiskt innebär ett konstaterande av att det är ett brott som är begånget. Den brottsliga handlingen leder vidare till att en påföljd döms ut såvida domstolen inte beviljar ansvarsfrihet enligt någon av reglerna i BrB kapitel 24.¹⁹ Den enda möjligheten att *de lege lata* diskutera civil olydnad ur ett moraliskt perspektiv blir oftast vid straffmätningen samt vid valet av påföljd alternativt eftergift av påföljd med hjälp av de regler som finns i BrB kapitel 29.²⁰ Det är något som jag delvis kommer att beröra i kapitel sju där jag avser att redogöra för nuvarande rättsläge avseende civil olydnad.

Rent teoretiskt kan det även vara fråga om brott mot en civilrättslig regel. Då uppkommer naturligtvis i regel inte straffrättsligt ansvar. De regler som

¹⁵ Hergren sid 22.

¹⁶ Jaatinen sid 78.

¹⁷ För exempel på direkt aktion se rättsfall med målnummer B 68/98 Hallsbergs TR.

¹⁸ Se kapitel 7 i förevarande arbete.

¹⁹ Se kapitel 6.3 i förevarande arbete.

²⁰ Ibid.

eventuellt aktualiseras då är främst skadeståndsrättsliga och avtalsrättsliga regler.

Att hantera civil olydnad ur ett rättsfilosofiskt perspektiv blir mer nyanserat. Man kan i doktrinen finna tre olika linjer angående synen på civila olydnadsaktioner och ytterst synen på lydnad inför lagen. Den mest konservativa, den legalistiska synen, innebär att man anser att lagen ska lydvas oavsett vad den får för konsekvenser då lagen i sig alltid är moraliskt förpliktande i kraft av att det är lag s.k. *ovillkorlig laglydnad*. Denna inriktning har i stort sett inga företrädare idag inom doktrinen. De främsta förespråkarna historiskt sett av den legalistiska synen har varit ledare för diktatoriska regimer t ex Stalin och Hitler.²¹ Jag kommer därav inte att fördjupa mig i några företrädare för denna teoribildning.

Den andra och mest företrädade linje av synen på lydnad och lagen säger att det finns en prima facie skyldighet till laglydnad. Det innebär att det finns tungt vägande moraliska skäl för laglydnad. Det är dock endast en provisorisk skyldighet som i vissa fall kan åsidosättas om det finns andra tyngre vägande moraliska skäl för att inte lyda lagen.²² Det blir då fråga om en avvägning som får göras mellan de olika skälen för att sedan komma fram till en slutsats huruvida det föreligger slutgiltiga moraliska skäl för att lyda lagen eller ej. Det finns dock en hel del olika prima facie skäl som anförs som skäl för att lyda lagen som förespråkas av olika teoretiker vilka jag här nedan i kapitel 3.1.1 kommer att diskutera.

Det finns även en tredje riktningen inom doktrinen. Det är de som anser att det t.o.m. saknas prima facie skäl för att lyda lagen vilket inte skall tolkas som att det inte kan finnas någon specifik skyldighet till laglydnad.²³ T.ex. vissa individer kan ha starka moraliska skäl för att lyda lagen såsom domare då de annars skulle göra stora förluster på det personliga planet i form av förlorat arbete och liknande. Detta resonemang innebär dock inte att alla individer i samhället har en prima facie skyldighet att lyda lagen Denna riktning har dock enbart ett fåtal företrädare däribland Joseph Raz varför jag inte närmare kommer att beröra dessa teoretiker.²⁴

3.1.1 Prima facie skäl

En av rättens funktioner är att samordna menar bl.a. Boardman.²⁵ Att man har ett rättssystem som alla förväntas följa uppkommer en hel del samordningsvinster. De samordningsfördelarna kan enligt Boardman vara:

²¹ Dan Hanqvist *Civil olydnad Om staten, lagen och moralen* Juristförlaget i Lund, 1993, sid 63.

²² Ibid sid 61.

²³ Ibid sid 20 ff.

²⁴ För vidare läsning om Raz teorier se Raz, *The Authority of Law* Clarendon Press 1979.

²⁵ William s. Boardman *Coordination and the Moral Obligation to Obey the Law i Ethics* 97:546 1987 sid 549.

”Marginalnyttan av ett visst system över varje annat förbleknar i jämförelse med nyttan av ett system, vilket som helst framför inget alls.

Alla kan få en överblick över vilka regler som de förväntas följa

Våldsnivån i ett samhälle med ett regelsystem tenderar att minska”²⁶

Att kunna förutse hur de andra individerna i samhället kommer att agera i olika situationer ger upphov till en rad vinster för såväl enskilda individer som samhället i stort. Samhället blir lättare att hantera då man kan förutse hur individerna kommer att agera. Detta är ett moraliskt prima facie skäl för att upprätthålla laglydnaden. Det är främst utilitarister som stödjer sig på detta argument för att förespråka en prima facie plikt till laglydnad. Grunden för det är att det alstras större sammanlagd nytta i samhället jämfört med alternativet att det inte finns någon prima facie plikt till laglydnad.

De s.k. kontraktsteoretikerna menar att samhället är grundat på ett kontrakt. En av förespråkarna är John Locke och senare även Rawls. Detta samhällskontrakt kan vara reellt eller hypotetiskt. Att alla individerna i samhället har överenskommit hur samhället ska vara organiserat ger enligt kontraktsteoretikerna upphov till en prima facie skyldighet till laglydnad. Detta är baserat på att man avgivit ett löfte härför i och med ingåendet av samhällskontraktet. Löftet kan ses som ett reellt löfte eller ett hypotetiskt sådant.

I fallet med ett hypotetiskt samhällskontrakt menar förespråkarna för detta argument att man skulle ha givit sitt samtycke till kontraktet om man hade ställts inför valet mellan ett kontrakt och inget alls. Anledningen till det är att alternativet att inte ha ett regelsystem alls är i alla lägen sämre än att ha ett. Analogivis uppkommer då en prima facie plikt till laglydnad. Att då vägra att lyda lagen, menar man, är klart moraliskt felaktigt då man begår kontraktsbrott vilket drabbar de andra parterna i kontraktet d.v.s. de andra individerna i samhället.

Månsson för en liknade diskussion kring vad han kallar ett löftesargument.²⁷ Han diskuterar kring möjligheten att man som medborgare i ett samhälle i och med att man röstar i demokratiska val har avgivit ett löfte att lyda det de folkvalda kommer att besluta om. Detta löfte kan antingen ses som ett medvetet sådant eller ett omedvetet.

De som kritiserar detta prima facie skäl menar att man inte har faktiskt samtyckt då man föds in i ett redan existerande samhälle och man kan således inte samtycka till eller avstå från olika lagar efter sin egen vilja och personliga övertygelse. Därigenom kan någon lydnadsplikt baserat på det argumentet inte föreligga.

²⁶ Hanqvist sid 65.

²⁷ Månsson sid 73 ff.

Beträffande ett hypotetiskt kontrakt kan man enligt motståndarna till argumentet inte anses ha samtyckt då det är fråga om ett hypotetiskt kontrakt. Man har de facto inte samtyckt till att lyda lagen och därmed finns inget reellt löfte. Att lösa detta problem med idén om ett implicit löfte är en ren fiktion menar vissa.²⁸

Kritiken av argumentet om att en prima facie plikt till laglydnad uppkommer i och med att man röstar i allmänna val handlar bl.a. om problemet med hur löftet skall uppfattas. Är det fråga om ett medvetet löfte? Om så är fallet kan det inte anses omfatta i princip någon då ingen de facto avger ett sådant löfte i och med att man röstar. Är det ett omedvetet löfte? I så fall kan man verkligen omedvetet lova något? De flesta anser nog att man inte kan det. Och slutligen vad händer med dem som inte röstar? Har de då inte en prima facie skyldighet att lyda lagen?

Ett annat prima facie skäl som kan ses i doktrinen är ett stabilitetsargument. Att lyda lagen ger upphov till en stabilitet i samhället som är moraliskt önskvärd. Om människorna i samhället inte tenderar att följa lagarna uppkommer en ”slippery slope” effekt som innebär att samhället blir mer och mer osäkert och instabilt då ingen i samhället kan förutse hur de andra individerna kommer att agera. Månsson berör delvis detta prima facie skäl i sin diskussion av undermineringsinvändningen.²⁹ Att inte lyda lagen i form av t.ex. civil olydnad skulle på sikt underminera samhället då stabiliteten hotas. Huruvida det är så eller ej tar Månsson dock inte ställning till.

Ett annat prima facie skäl som har förts fram i doktrinen är ett skälighetsargument.³⁰ Detta har förespråkats av bl.a. Hart och i hans efterföljd Rawls. Argumentet går i korthet ut på att individerna i ett samhälle har ingått en överenskommelse som medför att det uppkommer en prima facie plikt till laglydnad. Grunden härför är att överenskommelsen skapar fördelar för samtliga individer i överenskommelsen. Då individerna accepterar fördelarna med kontraktet blir de också bundna i de negativa avseendena och därmed uppkommer en prima facie plikt till laglydnad även om det också medför nackdelar i vissa fall.

En som har riktat stark kritik mot just detta argument är rättsfilosofen Robert Nozick. Han menar att det är ett tvivelaktigt och oacceptabelt argument.³¹ Han anser att trots att man har fördelar av ett visst system så uppkommer inga krav på motprestationer då man inte kan fransäga sig fördelarna och på så sätt undkomma förpliktelse. Ett exempel som Nozick tar upp för att belysa problemet som han ser det är att ge någon en gåva t.ex. en bok. Man får då inte samtidigt ta ifrån gåvotagaren pengar för bokens värde inte ens om denne vill ha boken och dessutom har pengar som denne inte kan/har tänkt använda till något ”bättre”. Anledningen är dessutom mindre att kräva betalning om man i egenskap av gåvogivare har

²⁸ Hanqvist sid 67.

²⁹ Månsson sid 138 ff.

³⁰ Hanqvist sid 69.

³¹ Robert Nozick, *Anarki, stat och utopi* AB Timbro 2001 sid 138.

haft fördelar av att ge bort boken.³² Detta kan liknas vid ursprungstillståndet då man har att upprätta ett samhällskontrakt. Att man får fördelar av ett system som man inte har bett om kan inte medföra en förpliktelse att underkasta sig lagar generellt. Att andra individer har att vinna på att rättssystemet upprätthålls kan inte ses som ett prima facie skäl till laglydnad.

Sammanfattningsvis kan sägas att det vid grova orättvisor och allvarliga kränkningar av individer finns utrymme för att ifrågasätta de olika prima facie skälen för laglydnad. De olika skälen för respektive emot laglydnad får då i en given situation vägas emot varandra. Huruvida det uppkommer en slutgiltig moralisk skyldighet till laglydnad i ett specifikt fall eller inte beror på vilka skäl som ställs emot varandra. Det finns således ingen på förhand uppställd prioriteringsordning för vilka skäl som väger tyngst.

3.2 John Rawls

John Rawls som jag kommer att bygga stora delar av min framställning om civil olydnad på, anser att det finns tungt vägande prima facie skäl för att lyda lagen. Hans argument härför är baserat på ett "skälighetsargument" vilket jag kommer att gå mer in på i kommande kapitel. John Rawls är den rättsfilosof som kanske studerat civil olydnad mest ingående och satt det i ett teoretiskt sammanhang varför jag kommer att använda dennes teori som underlag för framställningen rörande begreppet civil olydnad i detta arbete. Habermas, vars teorier jag kommer att basera min analys på, ligger dessutom väldigt nära Rawls angående synen på civil olydnad. Jag tror därav att framställningen om Rawls syn på civil olydnad kommer att underlätta förståelsen av analysen.

John Rawls räknas till kontraktsteoretikerna. Hans samhällsteori är uppbyggd med hjälp av ett socialt kontrakt/samhällsfördrag. Det sociala kontraktet ska ses som ett hypotetiskt kontrakt inte som ett i historien upprättat sådant. När Rawls kom med sin bok *A Theory of Justice* 1972 väckte den stor uppmärksamhet kanske främst p.g.a. att den erbjöd ett alternativ till den annars förhärskande utilitaristiska synen.³³

Teorin kretsar mycket kring begreppen rättvisa och jämlikhet. Grunden för samhället baseras på två s.k. rättvisepprinciper. Det är dessa principer som alla individer i samhället skulle ha kunnat enas om i ett socialt kontrakt som grund för samhället, ett s.k. samhällsfördrag. Hur är det möjligt? Rawls menar att de individer som skulle ha kommit överens om detta samhällsfördrag är i ursprungssituationen, de har "a veil of ignorance", en slöja av okunnighet, framför ögonen. Detta betyder enligt Rawls att dessa människor inte vid samhällsfördragets ingående vet vilken socialgrupp de

³² Ibid.

³³ John Rawls *A Theory of Justice* Oxford University Press 1972.

kommer att tillhöra i det tänkta samhället, de vet inte om de kommer att vara förmögna eller fattiga, man eller kvinna, kort sagt har de inte en aning om var i samhället de kommer att leva sina liv och därmed kommer de att agera riskaversivt i skapandet av ett samhällsfördrag som därmed i alla avseenden gynnar de sämst ställda i samhället. De handlar på detta sätt då de inte vill riskera att själva hamna i en ofördelaktig position i samhället. Dessa individer kallar Rawls för POPs (People in original position).

- Princip ett säger att alla individer i samhället ska få sina grundläggande rättigheter respekterade. Med grundläggande rättigheter menar Rawls:

”The basic liberties of citizens are roughly speaking, political liberty (the right to vote and to be eligible for public office) together with freedom of speech and assembly; liberty of conscience and freedom of thought; freedom of the person along with the right to hold (personal) property; and freedom from arbitrary arrest and seizure as defined by the concept of the rule of law”³⁴

- Princip två är en fördelningsprincip som innebär att ekonomiska ojämlikheter skall organiseras så att de är till nytta för de sämst ställda i samhället samt att alla samhällseliga befattningar är öppna för alla med lika chans till tillträde.³⁵

Den första principen har så gott som alltid företräde framför den andra rättvisepincipen. Man får alltså inte inskränka de grundläggande mänskliga rättigheterna till förmån för en ekonomisk omfördelning i samhället. Tillsättande av olika befattningar får naturligtvis inte ske i strid med de grundläggande mänskliga rättigheterna som uppräknas i citatet ovan.

Tolkningen av de båda rättvisepinciperna görs av alla instanser; dömande, lagstiftande, verkställande samt av alla enskilda individer i samhället. Det finns dock ingen tolkning av innebörden om dessa som vi i alla lägen är moraliskt förpliktade att följa.³⁶

John Rawls samhällsteori har således två viktiga beståndsdelar: det sociala kontraktet, eller samhällsfördraget samt rättvisepinciperna. Det är på dessa grunder han bygger sin teori om civil olydnad.

3.2.1 Civil olydnad hos Rawls

Rawls teori om civil olydnad tar sin utgångspunkt i ”*a nearly just society*” vilket enligt denne innebär en fungerande demokrati där vissa orättvisor ändock kan uppkomma.³⁷ Om ett samhälle inte är en demokrati över huvud taget så finner Rawls att civila olydnadsaktioner såväl som väpnat motstånd

³⁴ Ibid. sid 61.

³⁵ Ibid. sid 302.

³⁶ Ibid. sid 368.

³⁷ Ibid. sid 363.

kan ha sin plats för att få till stånd just en demokrati och ett rättvist samhälle. Att det svenska samhället skulle falla in under beskrivningen ”a nearly just society” är väl helt klart.

Grundläggande i Rawls teori är att varje individ i samhället har en del plikter och förpliktelser. Dessa plikter är ett annat sätt att ge uttryck för de prima facie skäl som Rawls anser föreligger för generell laglydnad. Dessa argument kan hänföras till det ovan i kap 3.1.1 diskuterade skälighets argumentet. Till att börja med finns en plikt att göra vad som krävs av honom förutsatt att samhället i grunden är rättvist dvs. baserat på de två rättvisprinciperna. Dessutom finns en plikt att bidra till att rättvisa förhållanden upprättas när de saknas.³⁸ Till detta kan också räknas plikten att samtycka till författningen och de grundläggande lagarna samt ett accepterande av majoritetsstyre. Det är naturligtvis en logisk följd av Rawls samhällsteori med de båda rättvisprinciperna. Generellt, menar Rawls, ska vi följa alla lagar som existerar i ett samhälle oavsett om de är rättvisa eller ej. Det följer av ett accepterande av det konstitutionella systemet med majoritetsstyre. (Att vägra att lyda vissa lagar leder ytterst till ett förkastande av majoritetsstyret som medför en stor orättvisa). Samhället i stort är då rättvist och att acceptera vissa orättvisa lagar blir en nödvändighet för att majoritetsstyre ska fungera. Detta förutsatt att de orättvisa lagarna inte överskrider en gräns för det orättvisa.³⁹ Var den gränsen går kan vara svårt att avgöra. Man får då göra en avvägning mellan olika principer eller prima facie skäl; principer som hävdar att lagarna ska följas gentemot principer som säger att det är fel med orättvisa lagar, med hjälp av ett prioritetssystem.⁴⁰

Hur uppkommer då orättvisor som kan anses överskrida gränsen för det accepterade orättvisa? Rawls menar att det kan ske på två sätt:

*”de rådande arrangemangen kan i skiftande grad avvika från en offentligt godtagen standard som är mer eller mindre rättvis; annars formar sig deras arrangemang efter ett samhälles rättvisuppfattning eller efter den härskande klassens synsätt, men denna uppfattning kan i sig vara orimlig och är i många fall uppenbart orättvis”.*⁴¹

Vägledande blir att se till att de orättvisor som ändock uppkommer fördelas i stort sett lika på alla grupper i samhället sett över en längre tid. Det är om det blir en snedfördelning av orättvisa (som tex. i fråga om minoritetsgrupper) då det exempelvis kan bli fråga om att inte acceptera dylika lagar.⁴²

När Rawls slagit fast att det finns en möjlighet att frångå laglydnaden går han vidare med att diskutera kring begreppet civil olydnad. Rawls gör en

³⁸ Ibid. sid 320.

³⁹ Ibid. sid 334.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid. sid 335.

⁴² Ibid. sid 344.

tydlig skillnad på begreppet civil olydnad och begreppet samvetsvägran som inte är en politisk form av olydnad utan har sin grund i värderingar t ex religion eller annat. Ett exempel som Rawls nämner är att vägra vapen pga. en specifik trosuppfattning. En sådan handling vänder sig inte till de övriga individerna i samhället då man inte med sin aktion försöker vädja till människors uppfattning om rättvisa och därigenom åstadkomma en förändring på den punkten.

John Rawls teori om civil olydnad bygger på förutsättningen att samhället där sådana aktioner genomförs är, vilket tidigare nämnts, ”*a nearly just society*”. Det är inte helt tydligt begrepp som denne definierar som ett konstitutionellt uppbyggt demokratiskt samhälle som är rättvist i stort men där det trots allt förekommer orättvisor. När de uppkommer kan civila olydnadsaktioner komma ifråga givet att vissa ytterligare krav är uppfyllda. Huruvida det är klokt och taktiskt att använda sig av dylika aktioner eller ej lämnar Rawls utanför sin teori.

Rawls definition av civil olydnad skiljer sig delvis från den ovan refererade sammanställningen av olika kriterier då den är snävare i sin utformning. Inskränkningen i Rawls definition ligger i att denne delar upp begreppet i civil olydnad och ”samvetsvägran” Civil olydnad är enligt Rawls:

- offentlig
- fredlig
- samvetsgrundad
- men ändå en politisk handling
- i strid med lagen men ändå med tilltro till systemet
- vanligtvis utförd med målet att få till stånd en lagändring eller en förändring av regeringens politik i en viss fråga.⁴³

Dessutom krävs att alla lagliga medel att förändra har uttömts och inte heller åstadkommit den önskade ändringen. Detta ser dock Rawls enbart som en presumtion då det i vissa fall är tydligt att användande av lagliga medel skulle vara utsiktslösa.⁴⁴

Handlingens adressat är först och främst alla individer i samhället till vilkas känsla för rättvisa man talar. Man hoppas att man genom den civila olydnaden ska kunna få människor att se den orättvisa man vänder sig emot. När man begår en civil olydnadshandling anser man att rådande uppfattningen om innehållet i de båda rättvisepinciperna inte stämmer överens med hur verkligheten borde se ut och man vädjar därför till allmänheten att revidera sin uppfattning om dessa principers innehåll.

Rawls gör även en distinktion mellan *direkt* och *indirekt* civil olydnad för att visa på att man inte behöver bryta mot den specifika lag man vill få ändrad. Vid direkt civil olydnad bryter man mot den lag man anser är

⁴³ Ibid. sid 364.

⁴⁴ Ibid. sid 373.

orättvis och omvänt, vid indirekt civil olydnad bryter man inte mot den lag man anser är orättvis utan en helt annan lag. Ett exempel på direkt civil olydnad torde vara en "fritagning" eller stöld av ett utvalt djur för att just det djuret skall slippa ägas av någon då man anser att djur inte kan ägas och omvänt, ett exempel på indirekt civil olydnad hämtat från djurrättsrörelsen torde vara när djurrättsaktivister kedjar fast sig utanför pälsaffärer då man anser att pälsdjursindustrin borde förbjudas. Den lag man bryter mot är inte djurskyddslagstiftningen som är den lagstiftning som reglerar pälsdjursindustrin utan istället gör man sig förmodligen skyldig till egenmäktigt förfarande samt brott mot eventuella ordningsföreskrifter. Det är emellertid osäkert om Rawls gör någon egentlig materiell skillnad på dessa båda begrepp.

Det politiska elementet i civil olydnadsdefinitionen har enligt Rawls två aspekter; dels som tidigare nämnts att en civil olydnadsaktion alltid talar till majoritetens rättskänsla men även då hela aktionen genomsyras av en politisk grund. Tanken med en viss civil olydnadsaktion är att en viss lag strider mot "*the commonly shared conception of justice*"⁴⁵ Det kan vara svårt att veta på förhand i ett givet fall då bedömningen sker i efterhand när syftet med aktionen prövas mot de rådande rättsliga värderingarna avseende det specifika fallet i en domstolsprocess samt en eventuell dialog/diskurs i det offentliga rummet i övrigt.

Rawls gör en tydlig skillnad på begreppet civil olydnad och begreppet samvetsvägran. Definitionen av det senare är enligt Rawls: "*non-compliance with a more direct legal injunction*".⁴⁶ Ett exempel som Rawls nämner är att vägra vapen pga. en specifik trosuppfattning. Ett annat exempel på denna typ av motstånd är det jag nämnde inledningsvis i detta kapitel om Thoreaus egen civila olydnadsaktion/skattevägran. En sådan handling vänder sig inte till de övriga individerna i samhället då man inte med sin aktion försöker vädja till människors uppfattning om rättvisa och därigenom åstadkomma en förändring på den punkten. Den har mer med ens egna värderingar att göra, vad man själv anser är rätt och fel i en given situation oavsett majoritetens uppfattning.

Rawls tycks mena att när orättvisor begås i ett "*nearly just society*" så kan civil olydnad komma ifråga. Vad menar då Rawls med orättvisor? Det ska vara fråga om:

"substantial and clear injustice and preferably to those which block in the way to removing other injustices".⁴⁷

För att utveckla och förtydliga sin tes skriver Rawls vidare att det föreligger en presumtion för att begränsa fallen när civil olydnad kan komma ifråga till allvarliga inskränkningar i den första rättvisepincipen samt uppenbara brott mot det andra ledet i den andra rättvisepincipen. Det skulle då handla om

⁴⁵ Ibid. sid 365.

⁴⁶ Ibid. sid 368.

⁴⁷ Ibid. sid 372 ff.

brott mot de mest grundläggande politiska och medborgerliga mänskliga rättigheterna samt även orättvisor vid tillsättandet av olika offentliga befattningar i samhället. Dock är det viktigt att betona att det endast handlar om en presumtion härför. Även andra uppenbart orättvisa lagar skulle åtminstone teoretiskt kunna ligga till grund för berättigade civila olydnadsaktioner.

Dessutom krävs att alla lagliga medel att förändra har uttömts och inte heller åstadkommit den önskade ändringen.⁴⁸

Då legitimitetskriteriet är viktigt för den rawlska civila olydnadsdefinitionen får inte en mängd olika grupper i samhället uppfylla ovan nämnda krav och samtidigt genomföra civila olydnadsaktioner.⁴⁹ Detta då det skulle kunna leda till att samhällssystemet faller samman.

Huvudsakligen uttalar sig Rawls positivt kring företeelsen civil olydnad som sådan. Han ser det som ett av stabiliseringsinstrumenten i det konstitutionella systemet trots att dylika aktioner per definition går utanför lagen och därmed är illegala.⁵⁰ Om ett brott begås som en civil olydnadsaktion är även något som domstolar bör beakta vid straffmätningen och reducera straff eller helt avstå från att utdöma straff över huvud taget då villkoren för civil olydnad är uppfyllda.⁵¹

⁴⁸ *ibid.* Sid 373.

⁴⁹ *Ibid.* Sid 373 ff.

⁵⁰ *Ibid.* sid 390.

⁵¹ *Ibid.* sid 373.

4 Habermas

I detta kapitel kommer jag att göra en kortfattad presentation av Habermas grundläggande teori om kommunikativt handlande. Jag kommer även att lägga till särskilda underkapitel som kan vara relevanta med tanke på vad som ska analyseras i detta arbete där jag bl.a. beskriver Habermas syn på naturen, rätten samt civil olydnad.

Jag har känt mig tvungen att göra kraftiga avgränsningar då det gäller Habermas forskning. Alla som har stiftat bekantskap med dennes teorier vet att det kan vara svårt att göra dylika avgränsningar då i stort sett samtliga begrepp och teorier hänger samman. Av tids och omfattningsskäl har jag dock varit tvungen att göra stora inskränkningar. Förhoppningsvis påverkar inte dessa avgränsningar förståelsen av de delar jag vill redovisa.

4.1 Bakgrund

Den tidiga Frankfurtskolan ledd av Horkheimer och Adorno försökte skapa en kritisk teori genom att integrera sociologen Max Webers teorier om rationalitet med psykologen Sigmund Freuds teorier om bl.a. sublimering med marxismen. Detta försök utmynnade i Verket Upplysningens dialektik. Därifrån kommer de båda fram till att människan och naturen har blivit åtskilda samt att makt och vetenskap förutsätter varandra. De började även med en utveckling av rationalitetsbegreppet.⁵²

Jürgen Habermas fortsatte utvecklingen av en kritisk teori i och med att han tog över ledarskapet för Frankfurtskolan. Han hade en önskan om att åstadkomma en emancipatorisk vetenskap med målet; fria individer i ett fritt samhälle. Detta skulle göras med övergivande av Freuds teorier till förmån för George H. Meads teorier.⁵³ Mead räknas till andra generationens sociologer och studerade på mikronivå förhållandet individer emellan d.v.s. hur de interagerar med hjälp av att anta olika roller i samspelet, s.k. *Individual role taking*.

4.2 Rationalitet

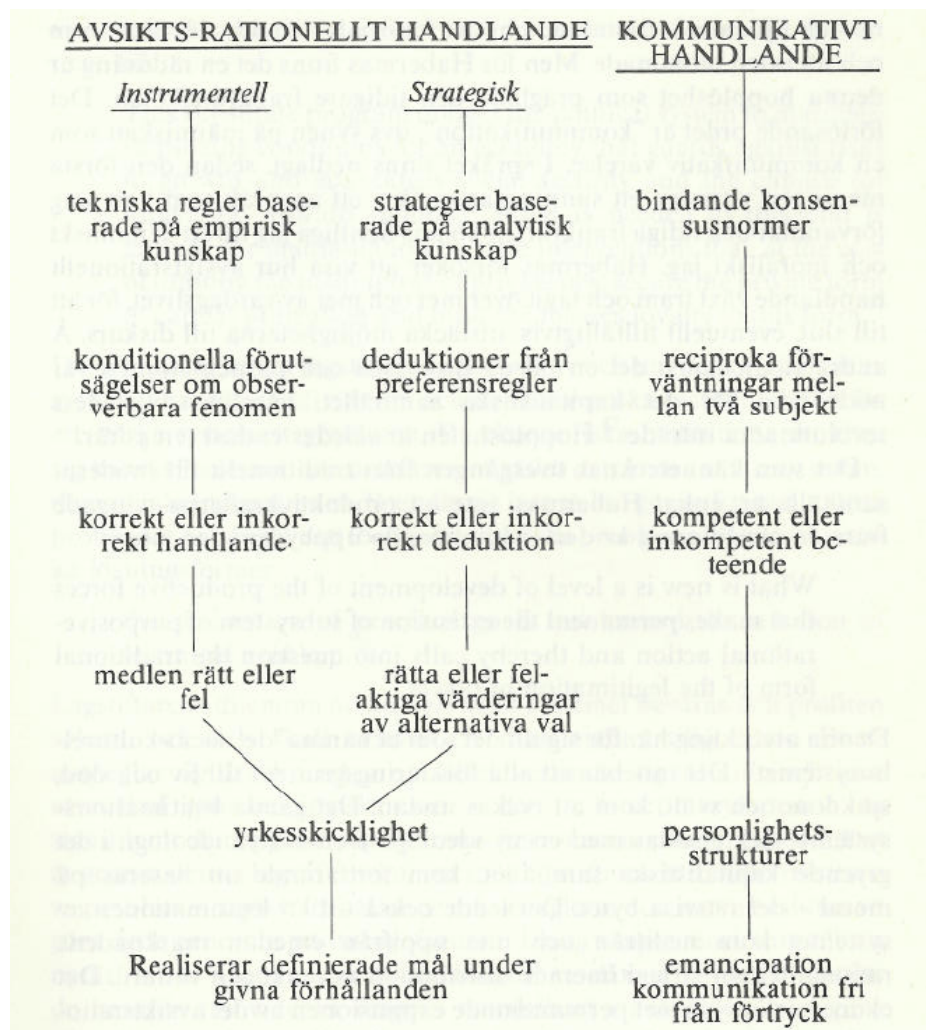
Weber, som den tidiga Frankfurtskolan hade försökt införliva i sin teoribildning, hade utvecklat en omfattande teori kring begreppet rationalitet. Bl.a. gör han en åtskillnad mellan målrationellt handlande, som innebär att man beräknar vilken handling som mest effektivt leder till

⁵² Lars Ericsson *Ett surt regn kommer att falla Naturen, Myndigheterna och allmänheten* Bokbox förlag 1985 sid 24.

⁵³ Bo Carlsson *Social Steering and Communicative Action* Lund Studies in Sociology of Law 4 1998 sid 63.

uppnåendet av det önskade målet, och värderationellt handlande. Den senare typen utförs utifrån helt andra parametrar, handlingen har ett moraliskt egenvärde oavsett vilka effekter handlingen får. Weber menade att om den första typen av rationalitet överväger i ett samhälle så blir samhället "enögt" och går miste om de etiska och moraliska aspekterna, det blir ett rationalitetens fångelse. Denna teori kom att starkt påverka utvecklingen av rationalitetsbegreppet. Ytterligare en utveckling av rationalitetsbegreppet företogs av de tidiga företrädarna för Frankfurtskolan som introducerade begreppet instrumentell rationalitet.⁵⁴

I och med sitt omfattande verk *Theorie des Kommunikativen Handelns* försöker Habermas åter ta upp begreppet instrumentell rationalitet. Han betraktar det dock på ett annat sätt än sina föregångare. Habermas ville hitta en annan faktor i historien som skulle vara drivkraft till en ny form av förnuft/rationalitet. Han utvecklar begreppet genom att lägga till andra typer av rationalitet för att undkomma den kritik som drabbade bl.a. Weber. Detta kan illustreras utifrån en modell hämtad från Ericsson, *Ett surt regn kommer att falla* sid 31.

⁵⁴ Ericsson 1985 sid 23.

Avsiktsrationellt handlande/Målrationalt handlande kan delas upp i dels instrumentellt och dels strategiskt handlande vilket Habermas har hämtat från Webers teorier. Dessa typer av handlande styrs, vilket kan ses i modellen ovan, av tekniska regler som har empiriskt ursprung respektive strategier med analytisk kunskapsgrund. De båda typerna av handlande ger upphov till att de på förhand uppställda målen realiserar givet att de i modellen nämnda förutsättningarna är för handen. Det finns dock inget krav på att etablera någon sanning i denna process. Målrationalt handlande syftar som tidigare nämnts till att realisera mål så effektivt som möjligt. Men det är också dessa typer av rationalitet som möjliggör förtryck med hjälp av exempelvis vetenskap, teknik eller makt som medel.⁵⁵ Förtrycket ger upphov till så kallad *systematiskt störd kommunikation*. Det leder i sin tur till att alla beslut som fattas inte kan ses som legitima då de inte är baserade på ett fullständigt konsensus. Argument som inte är baserade på analytiska eller empiriska fakta utestängs helt från kommunikationen. Ett exempel på det får anses vara, i djurskyddsdiskursen, de argument som rör vid etiska frågor om djurs moraliska status och därigenom också argumentet om det är rätt att använda djuren som en ekonomisk resurs för att alstra ekonomiska vinster. Dylika argument har inte sin grund i empirisk eller analytisk kunskap och kan därför inte göras gällande i en sådan diskussion.

Kommunikativt handlande är en annan form av rationalitet än den strategiska eller det målrationala handlandet med ett annat ord. Denna handlingstyp sätter Habermas jämsides det målrationala handlandet. Det kommunikativa handlandet bygger på Habermas antagande om att människan är en kommunikativ varelse. Det som styr det kommunikativa handlandet är bindande konsensusnormer till skillnad från det avsiktsrationella handlandet som styrs av regler baserade på empirisk respektive analytisk kunskap. De bindande konsensusnormerna är alltså definierade genom de förväntningar som parterna i diskursen har gett uttryck för med hjälp av språket.

Tack vare den rationella diskursen har man en möjlighet att uppnå en herreväldesfri kommunikation inom ramen för det kommunikativa handlandet då det enda förtryck som finns i den rationella diskursen är förtrycket av det bättre argumentet. Alla deltagare i den rationella diskursen får möjlighet att föra fram sina åsikter och kommunikationen är inte på något sätt systematiskt störd. Den rationella diskursen är enbart ett idealt tillstånd som i realiteten inte kan uppnås men ändock kan tjäna som en modell för hur en diskurs bör se ut. Det kommunikativa handlandet har därför en möjlighet att skapa moraliskt rätta beslut, sanningar.⁵⁶ Det är i teorin om den rationella diskursen man ser spår av Meads interaktionism. *Individual role taking* kan liknas vid Habermas delaktighet i den offentliga diskursen.

⁵⁵ Bo Carlsson *Social Steerage and Communicative Action* Lund Studies in Sociology of Law 4 sid 65.

⁵⁶ Ericsson 1985 sid 30.

4.3 System och livsvärld

De ovan redovisade former av rationalitet är kopplade till begreppen system och livsvärld. Dessa två begrepp innebär att Habermas gör en tudelning av samhället. Denna tudelning är central i Habermas samhällsanalys. Livsvärlden fungerar som det kommunikativa handlandets bakgrund.⁵⁷ Det är den sfär i samhället där människornas kommunikativa förmåga görs synlig, till skillnad från i system. Livsvärldens uppgifter är:

“...on the one hand, the horizon-forming contexts of culture, society and personality within which communicative action takes place, and, on the other hand, the resources of possibilities from which participants in communicative action can transmit and renew cultural knowledge, establish solidarity and build social identity”⁵⁸

Livsvärlden framstår tydligt som avskild från vad Habermas kallar system. I system, som är den andra delen av samhället, agerar individerna målrationellt eller med ett annat ord, avsiktsrationellt. Detta begrepp har samma innebörd som det weberska målrationella handlandet vilket har redogjorts för här ovan i kap 4.2.

Habermas menar att man kan se en pågående process där system koloniserar livsvärlden. Detta innebär att system tränger in i livsvärlden och tar över många delar inom livsvärlden vilket medför att dess strukturer förändras. Ett exempel på detta är den juridifiering man kan se av domäner som är hemmahörande i livsvärlden såsom t.ex. familjelivet.⁵⁹

4.4 Habermas diagnos på samhället

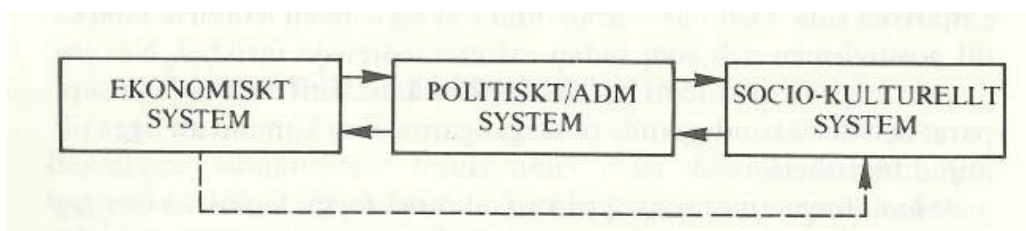
Habermas ser samhället som uppdelat i olika subsystem. Bakgrunden till denna uppdelning är Niklas Luhmanns systemteori. Dennes uppfattning om samhället säger att samhället är ett stort system som i sin tur är uppdelat i en mängd subsystem där rättssystemet är ett av dem. Dessa subsystem kan endast hantera information som är ”deras egen”, för rättssystemets vidkommande innebär det att det endast kan hantera och ta in information som är rättslig till sin karaktär. Om det kommer annan input så tenderar rättssystemet att omvandla informationen till sådan den kan hantera d.v.s. rättslig information. Spår av denna teori kan skönjas i två avseenden hos Habermas. I första avseendet kan det ses beträffande de olika typerna av rationalitet som i sin tur är kopplad till system respektive livsvärld.

⁵⁷ Jürgen Habermas, *Kommunikativt handlande Texter om språk, rationalitet och samhälle* Daidalos förlag 1996 sid 130.

⁵⁸ Mathieu Deflem *Law in Habermas's Theory of Communicative Action* 1994 4 Philosophy & Social Criticism, sid 4.

⁵⁹ Bo Carlsson *Social Steerage and Communicative Action* sid 66.

Det andra avseendet är den uppdelning Habermas gör av samhället i olika system. Denna uppdelning ser ut så här:⁶⁰

Uppdelningen görs som kan ses i modellen ovan, i ett ekonomiskt, ett politiskt/administrativt och ett sociokulturellt system som alla är beroende av varandra på så sätt att det sker olika former av utbyte mellan alla systemen och utbytet sker åt båda hållen. Dock ser Habermas en rad problem med hur denna modell ser ut d.v.s. hur samhället av idag är organiserat.

Habermas studerade tidigt den s.k. offentliga diskursen. Han anser att sedan 1800-talets mitt har den offentliga sfären förlorat sin kritiska funktion. Detta då beslut inte fattas utifrån en rationell diskurs, utan konsensus baseras istället på kompromisser utifrån exempelvis tillfälliga koalitioner. Deltagare i det som skulle vara diskursen köpslår och kompromissar och blir således inte reella deltagare utan en konsumerande publik. Besluten som tillkommer på detta sätt saknar därför enligt Habermas legitimitet.

Grundläggande är att så som det ekonomiska systemet är organiserat (marknadsekonomisk välfärdsstat) ger det upphov till en rad dysfunktioner varav miljöproblem är en.⁶¹ Dessa dysfunktioner kan det ekonomiska systemet d.v.s. marknaden inte självt lösa. Det politisk/administrativa systemet d.v.s. staten måste då försöka osynliggöra de problem som uppkommer för att upprätthålla legitimationen från individerna i samhället.

Interventionerna i de domäner som egentligen är tillhörig det ekonomiska systemet leder dessutom till ökade kostnader för staten, något som det politisk-administrativa systemet möter upp med ytterligare åtgärder för att få konsumtionen i samhället att öka. När det politisk-administrativa systemet går in och osynliggör de dysfunktioner som marknaden ger upphov till skapas på så sätt marknaden legitimitet. I detta uppkommer också ett ömsesidigt beroende mellan dessa båda system. Marknaden blir re-politiserad och det politisk-administrativa systemet blir förvetenskapligt. I fråga om t.ex. miljöproblem och problem med djurindustrin kan inga moraliskt riktiga beslut fattas då det politiska systemet först och främst är beroende av att upprätthålla marknaden och legitimitet. Det leder till att det politisk-administrativa systemet avgränsas alltmer från livsvärlden. Det får även effekter på livsvärlden bl.a. att livsvärlden inte kan få någon

⁶⁰ Jürgen Habermas *Legitimation Crisis* Heinemann Educational Books Ltd 1976 sid 5 i svensk översättning hämtad från Ericsson 1985 sid 23.

⁶¹ Ericsson 1985 sid 19.

korrekt information från det politiskt/administrativa systemet. Därigenom blir det svårt för livsvärlden att förnyas.

Problemen i samhället löses därför inte utan det leder i en förlängning istället till legitimationsproblem för staten menar Habermas. Legitimationskrisen yttrar sig som kriser på flera plan.⁶² De nya domänerna som staten tränger in i kräver legitimation från individerna i samhället och det är där den rationella diskursen borde spela sin roll vilket inte sker idag..

Ett exempel på de dysfunktioner som det ekonomiska systemet ger upphov till är miljöfrågan, vilket det ekonomiska systemet inte självt kan hantera. Detta problem yttrar sig på två sätt. Det första sättet är att man hanterat problem om t.ex. hur man ska "bota" redan försurade sjöar, laga ozonhål och bota sjukdomar på djur som uppkommit som en följd av dålig hantering med naturvetenskapliga frågeställningar. Det andra sättet som det yttrar sig på är som problem i det sociokulturella systemet på så sätt att grupper av människor sluter sig samman i organisationer och kräver att få delta i beslutsfattandet.⁶³ Ett exempel härpå är de många djurrättsgrupper som jag har tagit upp i detta arbete.

För individerna i samhället leder dessa dysfunktioner dessutom till att deras medvetande fragmenteras. De blir mer narcissistiskt inriktade och strävar efter karriär och konsumtion. Frågor av moralisk karaktär angående livskvalitet och miljö förbises vilket leder till att miljöfrågor behandlas utifrån marknadens villkor med vetenskap och teknik som argument. Argument som berör moraliska och etiska aspekter lämnas helt och hållet utanför diskursen. Detta är ett exempel på systematiskt störd kommunikation.

4.5 Habermas natursyn

Habermas natursyn kan härledas till Descartes. Denne utvecklade sin teori om naturen på 1620-talet och kom därmed att revolutionera synen på naturen. Från att ha sett den som något levande och besjälade, ett eget subjekt, övergick man till att se på naturen som en maskin.⁶⁴ Det innebar att naturen var sammansatt av döda delar som ifall de blev obrukbara kunde ersättas med nya. I och med detta objektiviserades naturen vilket inte bara skapade en skarp skiljelinje mellan människan och naturen utan också mellan värden och fakta. Naturen i egenskap av objekt var utan värden (mätbara sådana) och endast tillgänglig med hjälp av fakta och naturvetenskap. Människan blev med hjälp av Descartes herre över naturen och djuren.⁶⁵

En av människans drivkrafter är att reifiera, förtingliga naturen. Avsiktsrationellt handlande syftar till att bl.a. åstadkomma detta.⁶⁶ De

⁶² Habermas *Legitimation Crisis* sid 50 ff.

⁶³ Ericsson 1985 sid 19.

⁶⁴ Carolyn Merchant *Naturens död* Symposium förlag 1994 sid 213.

⁶⁵ Ericsson, 1988 sid 55.

⁶⁶ Ericsson 1985 sid 31.

problem som detta leder till är att människan som är en del av naturen, ska distansera sig och skapa ett förhållande till naturen. Habermas lösning på det är en teori som går ut på att en ”natur i sig” utvecklas genom kvasitranscendens och i denna evolution kommer människan till och kan därmed som ett subjekt förhålla sig till naturen som objekt. Förhållandet människa – natur är ett instrumentellt förhållande då människan är den enda som kan kommunicera.⁶⁷ Naturen, djuren inräknade, kan inte ses som deltagare i det kommunikativa handlandet.⁶⁸ Istället kan naturen bara nås genom naturvetenskapliga studier och med hjälp av den instrumentella rationaliteten.⁶⁹ Människan blir med sin kommunikerbarhet såsom även i Descartes teori det högsta väsendet.

4.6 Synen på rätten

I Habermas verk *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats* ändrar han delvis det tidigare sagda.⁷⁰ Han försöker att kompensera för den kritik hans tidigare teorier kring det kommunikativa handlandet ådragit sig. De har ansetts vara alltför idealiserande och utopiska till sin karaktär. Habermas applicerar den rationella diskursen på rätten. Han försöker se rättens potential som legitimerande faktor. Den rationella diskursen institutionaliseras genom rättssystemet som därigenom står som garant för att det skapas en sådan diskurs. På detta sätt kommer rätten att ta till sig den rationella diskursen och kodifiera den till rättsliga regler. Rättsreglerna skapas då genom konsensus. Habermas menar att rätten härmed kan ta över den roll som religionen tidigare innehade.

Det kommunikativa handlandet innebär att individer interagerar ”ansikte mot ansikte” i ett modernt samhälle måste ersättas av något mer praktiskt genomförbart. Rätten skulle här kunna fungera som ett medel att skapa förutsättningar för kommunikation eller en diskurs genom att vara de ramar som garanterar att alla individer blir deltagare i en herreväldesfri taleakt. På så sätt institutionaliseras det kommunikativa handlandet till en legitim och demokratisk rättsordning där moraliskt rätta beslut fattas. Det är i detta avseende som rätten är kopplad till livsvärlden enligt Habermas.

4.7 Civil olydnad

Habermas syn på civil olydnad liknar i stor omfattning Rawls syn vilket jag nämnt tidigare. Det är även något som här nedan kommer att förtydligas ytterligare. Habermas har i en artikel från 1985 yttrat sina ståndpunkter

⁶⁷ Telos nr 40 J. Whitebook *Nature in Habermas* sid 46.

⁶⁸ Ibid. sid 59.

⁶⁹ Thomas McCarthy *The Critical Theory of Jurgen Habermas* sid 114.

⁷⁰ I engelsk översättning: *Between Facts and Norms Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, The MIT Press 1996.

kring civil olydnad specifikt. Det är denna artikel jag använder som underlag för detta kapitel.⁷¹

Habermas definition av civil olydnad lutar sig en hel del på den rawlska definitionen. Han menar att civil olydnad måste vara:

- moraliskt grundad dvs. den får inte vara orsakad av individens egna intressen och strategier.

Att den är moraliskt grundad innebär att man upplever att samhället har brutit mot en norm, inte nödvändigtvis en rättslig. Lagar och beslut måste enligt Habermas vara rättvisa för att vara legitima. Det blir de enbart om de är fattade i en diskurssituation.⁷² Detta skiljer sig en hel del jämfört med vad Rawls har sagt ang. detta. Han menar att lagar och beslut i strid med de två rättvisepinciperna är möjliga att kritisera med hjälp av civil olydnad.

- aktionen måste vara offentlig då den riktar sig till de andra individerna i samhället.
- den brottsliga handlingen är uppsåtlig och väl kalkylerad men får inte vara ett hot mot rättsordningen som helhet.
- lagbrottet har i regel endast symbolisk karaktär.⁷³

Habermas anser att problemen med civil olydnad bara uppkommer i en någorlunda demokratisk stat att jämföra med det Rawls diskuterar kring ”a nearly just society”. Problemet med civil olydnad uppfattar Habermas som en pliktkonflikt då han säger:

*”På den ena sidan har vi plikten att underordna sig de, av en majoritet, beslutade lagarna (eller majoritetens stöd till exekutiva myndigheters handlingar). Å den andra sidan har vi den egna rätten att försvara sin frihet och plikten att göra motstånd mot det som man uppfattar som orättvist. Det handlar således om meningen med och begränsningarna av majoritetsregeln.”*⁷⁴

En rättsstat kräver en mycket stark lojalitet från individerna i samhället. De antas dela de för samhället grundläggande värderingarna och därmed antas de också lyda lagen av egen fri vilja. Det föreligger med andra ord en stark prima facie skyldighet till laglydnad. Av citatet ovan kan skönjas att det prima facie skäl som Habermas främst stödjer sig på är ett

⁷¹ Habermas *Civil olydnad - den demokratiska rättstatens grundbult* Retfaerd – Nordisk Juridisk Tidsskrift nr 35, 9 årgång 1986.

⁷² Habermas *Between Facts and Norms* sid 107.

⁷³ Habermas 1986 sid 7.

⁷⁴ Ibid. sid 8.

majoritetsargument som kort uttryckt innebär att man som individ i ett demokratiskt samhälle med en demokratiskt tillkommen rättsordning (enligt Habermas innebärande att den är tillkommen i en diskurssituation) har en skyldighet att följa de lagar som folkmajoriteten stiftat. Att gå emot lagarna då man anser att de är moraliskt felaktiga skulle innebära att majoritetsstyret skulle ersättas av minoritetsstyre vilket naturligtvis innebär problem.

Att en lag har tillkommit i behörig ordning svarar dock inte på frågan om normers yttersta moraliska giltighet. Habermas menar att författningen måste vila på några principer som inte kan vara beroende av om den positiva rätten är i överensstämmelse med dessa. Kortare uttryckt måste lagar och beslut vara rättvisa för att vara legitima. Rättsordningen kan bara förvänta sig laglydnad om den stödjer sig på dessa grundläggande principer. Det är ett naturrättsligt synsätt på rättsordningen som gör en åtskillnad mellan begreppet legalitet som handlar om att alla lagar är tillkomna i behörig ordning och legitimitet som innefattar att lagar skall vila på grundläggande principer som ligger utanför och på en nivå "högre" än rättsordningen. Vilka dessa principer är har ofta härletts ur upplysningstidens ideal. Nämnas kan de medborgerliga fri och rättigheterna, likhet inför lagen och folksuveräniteten osv. Habermas anser dock att man måste härleda dylika grundläggande principer ur en förnuftsmässig opinionsbildning. Slutsatsen av detta är att en demokratisk rättsstat kan kräva en prima facie plikt för laglydnad men inte mer.⁷⁵

Habermas beskriver civil olydnadsproblematiken som en paradox.⁷⁶ En demokratisk rättsstat måste se till att det finns en vakenhet hos individerna, en vakenhet för att kunna se att orättvisor faktiskt kan uppkomma inom ramen för rättsstaten. Å andra sidan kan inte denna vakenhet hos enskilda individer institutionaliseras då den blir en del av staten som den är tänkt att kontrollera. Lösningen ligger i att individerna i samhället har en omdömesförmåga och vakenhet så att de kan upptäcka orättvisor eller illegitim lagstiftning och om det blir nödvändigt, bryta mot dem t.ex. i form av civil olydnad. Habermas säger inte uttryckligen, vilket Rawls gör, att det krävs att alla lagliga medel att skapa förändring ska vara uttömda. Det ligger förmodligen i försiktighetsresonemanget att civil olydnad åtminstone inte är det första alternativet att vända sig till då man upplever något beslut vara djupt orättvist vilket styrks av det Habermas säger så här :

*"De som bär de största bördorna i samhället och befinner sig längst ner på samhällsstegen är ju de som först och tydligast känner av orättvisorna. De, som först känner av orätten, är i regel inte utrustade med befogenheter och privilegierat inflytande som t.ex. säte i eller kontakter med riksdagen, fackföreningar och partiledningar eller har tillgång till massmedia eller möjligheten att vägra finansiellt stöd till politiska organisationer. Därför är den civila olydnaden ofta den sista möjligheten att korrigerera misstag i lagstiftning och rättstillämpning eller att initiera förnyelse"*⁷⁷

⁷⁵ Ibid. sid 9.

⁷⁶ Dan Hanqvist sid 79.

⁷⁷ Habermas 1986 sid 10.

Att det finns andra kontrollinstanser och möjligheter att undanröja felaktiga lagar och beslut betyder inte att det saknas "plats" för civil olydnad det är istället en fingervisning om att även en demokratisk stat behöver kontrolleras på många olika sätt för att kunna leva upp till sina högt ställda krav.

Det kan vara svårt att avgöra vilka civila olydnadshandlingar som ska anses berättigade och vilka som inte ska anses vara det, annat än i ett tillbakablickande perspektiv. Detta gör att både aktivister och företrädare för rättsstaten bör agera med försiktighet. Aktivisterna bör inte företa aktioner då det är orimligt, vilket kan jämföras med Rawls diskussion kring rimlighet att använda sig av civila olydnadsaktioner. Rawls förespråkar en viss försiktighet i beslutet att genomföra dylika aktioner. Habermas säger inte uttryckligen, vilket Rawls gör, att det krävs att alla lagliga medel att skapa förändring ska vara uttömda. Det ligger förmodligen i försiktighetsresonemanget att det åtminstone inte är det första alternativet att vända sig till då man upplever något beslut vara djupt orättvist.

Habermas anser att även företrädarna för rättsstaten bör vara försiktiga i sin bedömning av vad som ska anses som en berättigad aktion. Staten har råd att avstå från att utnyttja alla sina sanktioner då civil olydnad inte hotar systemet som helhet.⁷⁸

Eftersom civil olydnad har en sådan speciell ställning i rättsstaten skall den bedömas på ett annat sätt än ordinär brottslighet. Om det inte görs skulle rättsstaten riskera att hamna i en legitimitetskris som Habermas kallar autoritär legalism innebärande att moralen inskränks och den demokratiska mognadsprocessen hämmas.⁷⁹

Slutsatsen avseende civil olydnad är att den genomförs när livsvärlden koloniserar. Kommunikationen mellan statsföreträdarna och individerna i samhället är bruten eller upplevs som bruten.⁸⁰ Det finns ingen annan möjlighet enligt aktivisterna att komma till rätta med den föreliggande orättvisan. Civil olydnad upplevs då vara det enda möjliga alternativet.⁸¹ Dylika aktioner kan därmed ses som en garant för att de grundläggande principerna, som ger den positiva rätten legitimitet, upprätthålls. På grund härav kan man inte lagstifta om civil olydnad då den endast blir en del av den positiva rätten och därmed förlorar sin kraft som kontrollmekanism.

⁷⁸ Ibid. sid 11.

⁷⁹ Ibid. sid 12.

⁸⁰ Ericsson 1988 sid 66.

⁸¹ Ibid.

5 De djurrättsliga teorierna

I detta kapitel kommer jag att presentera djurrättsrörelsen i Sverige. Jag vill ge en kort beskrivning av hur den växte fram och hur den togs emot i samhället. Därefter kommer jag att ta upp de mest framträdande förespråkarna för djurs rättigheter, Peter Singer samt Tom Regan. De hade flest anhängare inom djurrättsrörelsen som den såg ut i slutet på 1990-talet då de flesta civil olydnadsaktionerna genomfördes men är även tongivande inom djurrättsrörelsen fortfarande. Anledningen till detta kapitel infogande är att jag tycker det behövs en teoretisk förklaring eller bakgrund till de argument de åtalade framför i processerna rörande djurrättsliga civila olydnadshandlingar, vilket jag ska gå in på här nedan i kapitel sju och åtta..

5.1 Bakgrund

Djurrättsrörelsen har funnits länge i Sverige. Den har dock inte haft karaktären av en homogen samling organisationer. Den främsta organisationen har varit från början NSMPD (Nordiska Samfundet mot plågsamma djurförsök) och numera Förbundet Djurens rätt. Det har även funnits en mängd mindre organisationer med mer nischade intresseområden t.ex. Djurens vänner och Räddningstjänsten. Rörelsen generellt har sett olika ut främst med avseende på syftet. Från början var arbetet mer inriktat på djurskydd varför den korrekta benämningen på vid den tiden rörelsen torde vara djurskydds rörelse. En bit in på 1990-talet blev djurrättsrörelsens mål mer inriktat på faktisk djurrätt vilket kan illustreras av NSMPD:s namnbyte.

Civila olydnadsaktioner är dock relativt nya som företeelse i Sverige. På 1970 och 1980-talen förekom djurrättsliga olydnadsaktioner endast sporadiskt och fick heller ingen större uppmärksamhet.⁸² T.ex. startade DBF, Djurens Befrielsefront, under 1980-talet efter inspiration från Englands motsvarighet (ALF- Animal Liberation Front). De aktioner som denna grupp genomförde var uteslutande fritagningsaktioner av företrädesvis försöksdjur. Deltagarna valde att hålla sina identiteter hemliga och de kan inte på något sätt ses som influerade av den civila olydnadstraditionen. Att jag nämner dessa här beror på att de kom att bli en inspirationskälla för den nya djurrättsrörelsen som tog fart på 1990-talet.

Den första egentliga civila olydnadsaktionen inom den nya djurrättsrörelsen företogs 1998 och var en öppen hönsfritagning av djurrättsgruppen Bankiva. Det uppstod efter denna fritagning flera autonoma grupper och löst sammansatta organisationer med gemensamma drag, de var välorganiserade med ett uttalat politiskt syfte och med en vilja att genomföra korrekta civila olydnadsaktioner. Därigenom försökte de få till stånd en dialog i samhället om människors syn på djur.

⁸² Jaatinen sid 24 ff.

I kölvattnet av dessa civila olydnadsaktioner och även andra aktioner rörande djurrätt som inte kan räknas som civila olydnadshandlingar uppmärksammades frågor rörande djurskydd och djurrätt även i media i stor omfattning. Det diskuterades djurskyddsregler och det debatterades för och emot djurs rättigheter på olika sätt. Bl.a. fick förespråkare av djurs rättigheter, som med stor sannolikhet under andra omständigheter skulle marginaliseras, större utrymme att föra fram sina åsikter i media. Man kunde se tendenser till att acceptansen för åsikter som förespråkade djurs rättigheter ökade. T.ex. rasade djurrättsliga diskussioner under mycket lång tid i flera av landets rikstäckande tidningar såsom Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. Det kan ses som ett exempel på en process som kallas *indefiniering*.⁸³ Denna process får bl.a. effekten att motståndet neutraliseras och tillintetgörs och kritiken, i detta fall kommande från djurrättsrörelsen suggs upp av den rådande ordningen och blir en del av alla argument i den offentliga diskussionen.

Å andra sidan fanns ett flertal exempel på att den omvända processen *utdefiniering* verkade beträffande djurrättsrörelsen. Ett exempel på detta är när djurrättsteoretikern och tillika utilitaristen Peter Singer var på ett uppmärksammat besök i Sverige under hösten 1997 då han bland annat skulle hålla ett anförande i Sveriges Riksdag. Detta inställdes emellertid senare på initiativ från dåvarande talmannen Birgitta Dahl eftersom Singers teorier om djurrätt hade väckt sådan stor negativ uppmärksamhet.⁸⁴

5.2 Peter Singer

Peter Singer har under hela sin yrkeskarriär studerat etik. Hans avhandling behandlade t ex ämnet civil olydnad.⁸⁵ Han skiftade sedermera fokus till frågan om djurs eventuella rättigheter. Hans mest kända verk i ämnet är *Animal Liberation* som utkom redan 1975. Det var den första stora skriften i ämnet djurrätt som i många avseenden bidrog till att djurrätt blev en del av den etablerade filosofin. Djurrättsrörelsen har både i Sverige och i övriga Europa sedan dess ansett *Animal Liberation* vara en slags filosofisk grundstomme för sin verksamhet. Detta verk utkom inte på svenska förrän 1992 och då med en reviderad och omarbetad upplaga bl.a. på grund av att djurrättsrörelsen hade utvecklats så mycket sedan 1970-talet. Boken riktar sig inte främst till akademiker inom praktisk etik utan mer till intresserade i ämnet djurrätt. Jag kommer trots det att använda denna som underlag till min beskrivning av Singers djurrättsteori men med hänvisningar och tillägg till andra av hans skrifter då jag anser det behövs.

⁸³ För vidare läsning om just begreppen in- och utdefiniering läs Mathiesen *Makt och Motmakt*, 1989 Bokförlaget Korpen.

⁸⁴ Magnus Linton *Veganerna - en bok om dom som stör*, 2000, Atlas förlag.

⁸⁵ Peter Singer *Democracy and Disobedience*, 1973, Oxford University Press. Den utgåva som används i detta arbete är utgiven av förlaget Aldershot Gregg Revivals 1994.

5.2.1 Om djurens frigörelse

Singers utgångspunkt är utilitaristisk. Han är en av företrädarna för vad han själv menar är preferensutilitarism. Med detta menar Singer att vi bör sträva efter konsekvenser som leder till att flest individer får sina preferenser tillfredsställda då det leder till störst samlad preferenstillfredställelse. En handling är därför direkt fel om den går emot en individs preferenser. Som exempel kan nämnas att det enligt Singer är fel att döda individ A om individ A har en preferens att fortsätta leva. Det är dock endast fel om och endast om A har en sådan preferens att fortsätta leva sitt liv. Det förutsätter dock att individ A kan ha en uppfattning om sin tillvaro och därigenom vilja leva. Huruvida djur enligt Singer kan ha sådan uppfattning och i så fall på vilka grunder ska här nedan diskuteras.

Som utgångspunkt för att behandla djurs och människors preferenser lika tar Singer upp grunderna för kvinnors jämlikhetssträvanden. Det finns, menar Singer, obestridliga skillnader mellan män och kvinnor som numera inte är laglig grund för ojämlig behandling. På samma sätt finns det obestridliga skillnader mellan människor och människor tex ifråga om moralisk kapacitet och intellektuella färdigheter och etnicitet.⁸⁶ Att på någon sådan grund godta ojämlig behandling är naturligtvis helt felaktigt och numera olagligt. Jämlikhetsprincipen som moralisk idé innebär en slags föreskrift om hur vi bör behandla människor. Det ska vara en jämlik hänsyn till intressen. Det är inte en faktisk likhet mellan människor det handlar om.⁸⁷ Singer talar ogärna om rättigheter utan hänvisar istället till denna princip om jämlikhet som grund för sin teori. Han lutar sig på utilitaristen Jeremy Benthams resonemang som på den tiden handlade om mänskliga slavar i de dåvarande brittiska kolonierna. Bentham ansåg att det avgörande för att omfattas av jämlikhetsprincipen var förmågan att lida och känna välbehag. Förmågan till det är en förutsättning för att kunna ha intressen.⁸⁸ Singer anser vidare att det är ointressant att diskutera om grunderna för att vara rättighetsinnehavare är autonomi, förmåga att respektera andras rättigheter eller besitta en känsla för rättvisa. Förmågan att känna välbehag och lidande är istället den enda grunden för jämlik behandling.

Singer går sedan vidare med att beskriva vad han kallar speciecism eller artförtryck.⁸⁹ Det innebär att man inte tar jämlik hänsyn till djurs intressen. Grunden för det är att de tillhör en annan art än människan. Det är naturligtvis något som Singer tycker är djupt felaktigt. Han anser att försvaret för speciecism att djur inte kan anses lida kan avfärdas på rent naturvetenskapliga grunder.⁹⁰ En annan invändning som ofta framförs av speciesister är att djur saknar ett utvecklat språk och därigenom saknar förmåga att lida. Det avfärdar Singer då han anser att smärta har ett mer primitivt ursprung. Förmågan att känna smärta/lida är inte kopplat till språk

⁸⁶ Singer *Djurens Frigörelse* sid 33.

⁸⁷ Ibid. sid 35.

⁸⁸ Ibid. sid 39.

⁸⁹ Se ordförklaringar sid 3 i förevarande arbete.

⁹⁰ Singer *Djurens frigörelse* sid 40 ff.

men att kunna ge uttryck för smärta med hjälp av ett språk är ett säkert bevis för att någon lider. Men att göra det till ett nödvändigt rekvisit skulle innebära att man därigenom fråntar vissa människor t ex spädbarn förmågan att känna smärta och lida trots att det är uppenbart att så inte är fallet. Slutligen konstaterar Singer att det inte finns några filosofiska eller vetenskapliga skäl att förneka att djur känner smärta:

”Betvivlar vi inte att andra människor känner smärta ska vi inte betvivla att andra djur också gör det.”⁹¹

Mentala färdigheter som grund för att särbehandla djur visavi människor avvisar Singer helt på i stort sett samma grunder som i fråga om språkinvändningen. Människors mentala förmåga och medvetande varierar också kraftigt från individ till individ. Om man på den grunden fränkänner djur en förmåga att lida så diskvalificerar man även vissa kategorier av människor t.ex. utvecklingsstörda.

Av detta resonemang följer inte med nödvändighet att det är otillåtet att på ett relativt smärtfritt sätt döda djur. Singer har kompletterat sin teori med avseende på dödande av djur. Speciecismen kan skönjas även när det gäller dödande av djur då man mer villigt dödar djur på den enda moraliska grunden att de är djur. Synen på när det är befogat att döda människor finns inte lika stor enighet kring vilket exempelvis de ständigt aktuella diskussionerna om abort och eutanasi visar.⁹²

Singer menar att alla liv inte med nödvändighet har samma värde. Viktiga aspekter att ta hänsyn till när det gäller dödande av djur (men inte när det gäller att tillfoga djur lidande) är:

”själmedvetande, förmåga att tänka framåt och ha förhoppningar och ambitioner för framtiden, förmåga att ha meningsfulla relationer.”⁹³

Detta påstående bygger inte på speciecism utan på den utilitaristiska avvägningen som görs vid varje val. Dessa grunder är även tillämpbara vid avvägningar mellan människor. I praktiken torde det dock innebära att man vid ett val mellan att döda ett djur eller en människa i princip alltid skulle välja djuret. Den jämlika hänsynen som diskuterats ovan gäller dock även i situationen med dödande.

Singer jämfört med den klassiska utilitarismen utvidgar därmed kretsen av förmånstagare för jämlikhetsprincipen vilket gör att också icke-mänskliga djur inryms i den grupp som anses ha moralisk status. Att det med nödvändighet leder till en bättre värld för alla djur är således inte alls säkert. Åtminstone kommer deras intressen att räknas i lika hög grad som människors i den sammanläggning av preferenser som görs för att hantera moraliska frågeställningar kring olika ageranden. Singers teori leder

⁹¹ Ibid. sid 44.

⁹² Ibid. sid 47.

⁹³ Ibid. sid 50.

åtminstone till att djurs intressen behandlas på ett jämlikt sätt gentemot människors intressen vilket är en väsentlig skillnad jämfört med i praktiken idag.

5.2.2 Om civil olydnad

Singer har utvecklat sin teori om civil olydnad specifikt i avhandlingen *Democracy and Disobedience* från 1973.

Singer anser att rätten och moralen är skilda åt vilket inte behöver betyda att rätten är omoralisk.⁹⁴ Inte heller följer härav att det är berättigat att alltid bryta mot lagar när man anser att en lag är omoralisk.

Singer hävdar att det i ett demokratiskt samhälle föreligger tungt vägande skäl för att lyda lagen, vilket inte existerar i samhällen med andra styrelseskick.⁹⁵ Det föreligger en rad prima facie skäl för laglydnad. Ett av de främsta är att det behövs regler för att samordna hur individerna ska agera gentemot varandra. Detta för att på ett så nyttomaximerat sätt som möjligt kunna lösa konflikter som alltid uppstår i ett samhälle.⁹⁶ I detta argument kan man utläsa Singers utilitaristiska utgångspunkt.

Ett annat argument som är kopplat till det första är att det måste finnas ett system som sanktionerar de som bryter mot lagarna. Detta system är relativt kostsamt för samhället. Att då bryta mot lagen leder till kostnader för samhället vilket leder till en minskad samhällelig nytta. Att istället följa lagen alstrar större sammanlagd samhällelig nytta.

Singer anför även prima facie skäl för laglydnad som rör demokrati och majoritetsprincipen. Att inte lyda lagen innebär generellt att man agerar gentemot folkmajoritetens vilja då lagen får anses vara ett uttryck därför. Det är något som man bör vara ovillig till då det inte finns något egentligt alternativ till majoritetsprincipen.⁹⁷

Dock menar Singer att det trots dessa tunga prima facie skäl för laglydnad i ett demokratiskt samhälle finns fall då det är möjligt med civil olydnad.

Det första fallet då det kan vara berättigat med lagbrott är när fattade beslut inte är ett genuint uttryck för majoritetens åsikt. I vissa fall skulle individerna i samhället ha en annan åsikt i en specifik fråga om de hade alla bakomliggande fakta. Ett annat exempel skulle vara att de politiska företrädarna är påverkade av andra intressen t.ex. ekonomiska och fattar därmed beslut på den grundvalen istället för den genuina folkviljan. Detta kan jämföras med den diskussion Habermas för kring systematiskt störd kommunikation. Singer menar att det för dessa typer av fall som han kallar

⁹⁴ Peter Singer *Praktisk etik*, Thales förlag 1996 sid 259.

⁹⁵ Peter Singer, *Democracy and Disobedience*, Gregg revivals 1994 sid 133 ff.

⁹⁶ Ibid. sid 178.

⁹⁷ Singer *Praktisk etik* sid 182.

civil olydnad inte krävs särskilt mycket rättfärdigande då man vid en olydnad av detta slaget inte sätter sig över demokratin som sådan, man ser bara till att den återupprättas genom att man informerar majoriteten i samhället om de fall där beslut inte är ett genuint uttryck för majoritetsviljan.

I andra fall då beslut fattats i enlighet med majoritetsviljan kan ändå finnas en rätt att protestera med olagliga medel.⁹⁸ Dessa fall kallar Singer enbart olydnad. Det enda sättet att avgöra om det är berättigat att sätta sig över majoritetsviljan är:

*”Vi måste själva besluta till vilken sida om gränsen som de enskilda fallen hör. Det finns inget annat sätt på vilket beslutet kan fattas, eftersom samhällets metod för att avgöra frågor redan avgett sitt beslut. Majoriteten kan inte agera domare i sitt eget mål. Om vi anser att majoritetens beslut är felaktigt, då måste vi själva besluta oss för hur allvarligt fel vi anser att det är.”*⁹⁹

Det kan låta minst sagt godtyckligt men Singer menar att så är inte fallet. Vad som följer på ett konstaterande om att något är allvarligt fel är att man får göra en avvägning mellan de man anser är orättvist och det eventuella avtagandet av respekt för lagen. Man måste även ta med i avvägningen att man kan misslyckas med sin aktion. Det bli således fråga om en fall till fall bedömning.

Att använda våld som en del i sin olydnad menar Singer att det föreligger starka konsekventialistiska invändningar emot. Att absolut ta avstånd från det går inte då det är svårt att göra en distinktion mellan handling och underlåtelse.¹⁰⁰ Singer gör även en distinktion mellan våld mot levande varelser och våld mot egendom och menar att det är efter ett noggrant studium av en våldsanvändning som man eventuellt kan fördöma den.

5.3 Tom Regan

Tom Regan är en amerikansk professor i filosofi. Hans hittills största bidrag till djurrättsdiskussionen gavs ut 1983 med originaltiteln *The Case for Animal Rights*. Det dröjde till 1999 innan den gavs ut i en svensk upplaga och då med titeln *Djurens rättigheter En filosofisk argumentation*.

Tom Regan riktar skarp kritik mot kontraktsteorin generellt med den främsta invändningen att den moral som ligger till grund för kontraktet inte nödvändigtvis behöver vara överenskommen av alla.¹⁰¹ Det är enbart de som har makten att delta i utvecklandet av samhällskontraktet som utformar vad som är rätt dvs. moralen i samhället.

⁹⁸Ibid. sid 183.

⁹⁹ Ibid. sid 184.

¹⁰⁰ Ibid. sid 271.

¹⁰¹ Gålmark sid 32.

När det gäller Rawls kontraktsteori så är den i detta avseende mer avancerad i sin utformning då den laborerar med POPs.¹⁰² Det torde ge upphov till en mer rättvis moral. Den stora bristen i Rawls teori handlar om direkta plikter (se det jag skriver ovan ang. rättviseplikt). Det finns inget, menar Regan, i Rawls teori som medger att vi har direkta plikter gentemot de som inte har en uppfattning om rättvisa (dvs. små barn, förståndshandikappade och naturligtvis även djur).¹⁰³ Detta påstående grundar Regan bl.a. på vad Rawls säger i *A Theory of Justice* angående djuren och naturen. Rawls menar att:

*"While I have not maintained that the capacity for a sense of justice is necessary in order to be owed to the duties of justice, it does seem that we are not required to give strict justice anyway to creatures lacking this capacity. But it does not follow that there are no requirements at all in regard to them, nor in our relations with the natural order. Certainly it is wrong to be cruel to animals and the destruction of a whole species can be a great evil....They are outside the scope of the theory of justice, and it does not seem possible to include them in a natural way."*¹⁰⁴

Ett kränkande agerande visavi dylika individer kan således endast ses som orätt om det upprör andra som har en uppfattning om rättvisa. Det är baserat på medkänsla och humanitet, inte på rättvisa. På detta sätt uppkommer då indirekta plikter gentemot exempelvis små barn och djur vilket Regan anser är fel då det inte finns en garanti för att de moraliska objektens intressen tillgodoses.

Regan framför även skarp kritik gentemot den utilitaristiska modellen. Den generella kritiken består främst i att han ser det som ett stort problem att göra en sammanräkning av den största möjliga nyttan/största möjliga antalet fördelar i ett samhälle som sedan vägs gentemot sammanlagda nackdelar/orättvisor i samhället.¹⁰⁵ Det som leder till störst samlade moraliska fördelar behöver inte vara det rätta för den enskilde individen. Det är således en samlad bedömning som görs vilket kan leda till stora orättvisor gentemot en enskild individ.

Utilitarismens grundidé innebär att man enbart tar hänsyn till de intressen som individer med moralisk status kan ha, s.k. moraliska agenter. Individer med sådan status har ursprungligen ansetts vara enbart människor, inte djur. Djur är istället, enligt det synsättet, moraliska objekt. Utilitarismen har senare kommit att utvecklas av flertalet teoretiker varav Peter Singer är en. Därav har Regan utvecklat sin kritik mot även dessa former och Singers teori speciellt.

Kritiken mot Peter Singer består i stort sett av samma argument som mot utilitarismen generellt dock med vissa modifieringar. Regan menar att

¹⁰² Se det resonemang jag tagit upp ovan i kap 3.3.

¹⁰³ Regan *Djurens rättigheter* sid 159 ff.

¹⁰⁴ Rawls sid 512.

¹⁰⁵ Gålmark sid 33.

Singer misslyckas med att empiriskt visa att bättre behandling av djur/frigörelse av djuren leder till största möjliga tillfredsställelse av preferenser i samhället. Därigenom misslyckas Singer med sin övergripande önskan om frigörelse för djuren. Nyttoprincipen skulle istället (och gör det också i vissa fall) kunna tillåta olika typer av förtryck såsom rasism, sexism och speciecism.¹⁰⁶

5.3.1 Djurens rättigheter

Det som är det grundläggande felet med hur djuren behandlas av människan idag är att hela det rådande systemet ser djuren som människans resurser att använda som vi behagar, anser Regan.¹⁰⁷

Regans teori har sin grund i resonemanget om alla individers *inneboende värde*. Med det menar han att inte någon form av diskriminering kan vara acceptabel då alla individer har ett värde i sig som inte får kränkas. Han vidhåller även att djur ska omfattas av denna teori då det finns en avgörande likhet mellan alla människor och nästan alla djur. Det avgörande är att alla kan anses vara ett *livsobjekt* vilket innebär:

”Var och en av oss är ett upplevande livsobjekt, en medveten varelse med en individuell välfärd som är viktig för oss, vare sig den är användbar för andra eller ej. Vi önskar och föredrar saker, tror och känner saker, minns och väntar oss saker. Och alla dessa dimensioner av vårt liv, inklusive vår glädje och vårt lidande, vår tillfredsställelse och frustration, vår fortsatta existens eller för tidiga död- alltsammans har betydelse för vår livskvalitet i det liv vi upplever som individer. Eftersom detsamma stämmer för de djur som berör oss (till exempel de som äts eller fångas i fällor) måste de också betraktas som upplevande livsobjekt med ett inneboende värde.”¹⁰⁸

För att komma till slutsatsen att teorin om det inneboende värdet också är tillämpligt på djur för Regan en omfattande diskussion kring till att börja med huruvida djur kan anses vara medvetna. Att basera medvetenheten på språkförmåga eller odödliga själar är något som Regan är tveksam till (till skillnad från exempelvis Descartes och Habermas) istället menar han att djur kan hysa trosföreställningar och viljeuppfattningar vilket kan styrkas med bl.a. evolutionsteorin som grund.¹⁰⁹ I detta ligger att djur har en välfärd. De får anses vara autonoma då de har preferenser om sin välfärd samt har en förmåga att agera för att tillfredsställa sina intressen.¹¹⁰ Djurs och människors välfärd skiljer sig inte direkt i slag även om det är fråga om olika arter. Det är således ett argument för att behandla människor och djur lika med avseende på tillfredsställelse av välfärd.

¹⁰⁶ Regan *Djurens rättigheter* sid 214 ff.

¹⁰⁷ Lisa Gålmark red. *Djur och människor en antologi i djuretik* 1997 sid 28.

¹⁰⁸ Ibid. sid 37.

¹⁰⁹ Regan *Djurens rättigheter* sid 86.

¹¹⁰ Ibid. sid 92.

Ett livssubjekt är således en varelse som har preferenser och känslor och som dessutom kan anses vara medvetna. Regan utgår ifrån att åtminstone alla däggdjur och fåglar över ett års ålder är livssubjekt.

Det inneboende värdet är lika stort hos alla oavsett art. Det inneboende värdet kan inte heller variera i grad.¹¹¹ Att då dra slutsatsen att alla individer som räknas som livssubjekt ska behandlas med jämlik respekt sker på en rationell dvs. förnuftsmässig grund, inte känslomässig.

Slutsatsen som Regan drar av sin diskussion kring inneboende värde och livssubjekt är att alla livssubjekt har rättigheter som inte får kränkas på grund av det inneboende värdet. Rättigheterna får inte offras till förmån för den sammanlagda nyttan i samhället. Regans inställning till djurs rättigheter är mer tydlig än Singers. Djur är innehavare av rättigheter och de får därmed inte kränkas.

Regan gör skillnad på begreppen moraliska agenter och moraliska objekt. Moraliska agenter är sådana individer som har en mängd förmågor t.ex. att kunna använda moralprinciper för sitt handlande.¹¹² Till denna kategori räknas alla vuxna människor. P.g.a. sina förmågor är de också ansvariga för sitt handlande.

Moraliska objekt är de som inte besitter de förmågor som moraliska agenter gör. Av detta följer att de inte är ansvariga för sina handlingar. Hit hör vissa människor och några djurarter. Vad som är värt att notera med denna distinktion är att bara för att de räknas som moraliska objekt betyder inte det att de ej är mottagare av rätta eller orätta handlingar utförda av moraliska agenter. Vi har dock inga direkta plikter gentemot dem.

5.3.2 Om civil olydnad

För att komma till vad Regan anser om civil olydnad krävs först en kommentar om hur han ser på rätten. Rätten, menar Regan, är inte ett uttryck för vad som är god eller dålig moral den är endast ett uttryck för majoritetsviljan (förutsatt att samhället är demokratiskt).¹¹³ Rätten är skapad av människor och kan därför också influeras av människors vilja och av det politiska spelet oavsett vad moralen säger i en viss fråga. Därmed är rätten inte alltid ett uttryck för den rådande moraliska inställningen till specifika frågor såsom behandlingen av djur.

Angående civil olydnad för djuren har Regan själv varit delaktig i sådana aktioner redan på 1980-talet.¹¹⁴ Han menar att han har influerats av Mahatma Gandhis civila olydnadstradition. Man får anta att han därmed i

¹¹¹ Gålmark sid 38.

¹¹² Regan *Djurens rättigheter* sid 148.

¹¹³ Regan, *The Struggle for Animal Rights* International Society for Animal Rights Clarks Summit PA 1987 sid 164.

¹¹⁴ *Ibid.* sid 174.

stort sett accepterar den definitionen Gandhi utarbetade beträffande civil olydnad. Klart är att Regans teori kring civil olydnad inte är särskilt omfattande. Han anser dock att civil olydnad som politiskt instrument är försvarbart givet vissa förutsättningar. Alla andra lagliga möjligheter att skapa förändringar ska ha prövats och misslyckats. Det är även viktigt att den civila olydnaden är våldsfri då det annars hotar att grumla den efterföljande diskussionen i det offentliga rummet. Uppmärksamheten hamnar på våldsanvändningen istället för på aktionens syfte. Därmed vinner man inget med sin aktion. En annan viktig aspekt enligt Regan är att civil olydnad ensamt är inget bra politiskt vapen. Det krävs en hel kampanj runt omkring för att belysa den orättvisa man vill ändra. Civil olydnad bidrar genom att skapa publicitet till den politiska fråga man driver.¹¹⁵ Eller för att uttrycka det med Regans egna ord:

”...what civil disobedience does is gain publicity, it’s a publicity ploy”¹¹⁶

5.4 Övriga teorier

Det finns även en mängd andra teorier som förespråkas som grund för att ge djur rättigheter. Som jag nämnt tidigare är djurrättsrörelsen inte homogen i något annat avseende än att den strävar mot samma mål, rättigheter för djuren.¹¹⁷

Eko-feminismen är ett etiskt och politiskt projekt som betonar sambanden mellan det patriarkala samhällets exploatering av djur och natur och av kvinnor. Möjligheterna att göra motstånd mot dessa är sammanflätade. Som ett exempel på motstånd mot dessa typer av förtryck förespråkas vägran att äta kött. En företrädare för eko-feminismen är Carol Adams som skrivit verket *the Sexual politics of meat*.

Ett uttryck för den eko-feministiska inriktningen är FAR- Feminists for Animal Rights som är en eko-feministisk organisation som arbetar mot våld och förtryck som drabbar kvinnor och djur.¹¹⁸ Organisationen ser kvinno- och djurförtryck som ett uttryck för den patriarkala världsbilden. De båda formerna av förtryck är sammankopplade då de beror på och har samma ursprung.

Det finns även en relativt stor grupp teoretiker som förespråkar djurrätt med kristendomen som grund. En av de stora inom denna teoribildning är Andrew Linzey. Denne anser att grunden för djurrättsresonemang är Guds inställning till skapelsen som är generös.¹¹⁹ Generositetsparadigmet går ut på att eftersom människan är satt av Gud att råda över skapelsen dvs. djur

¹¹⁵ Ibid. sid 178.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ För vidare läsning kring den teoretiska bredden inom djurrättsrörelsen se *Djurrätt och socialism* av Toivo Jokkala och Pelle Strindlund, Lindelöws bokförlag 2003.

¹¹⁸ Se organisationens officiella hemsida på <http://www.farinc.org/>.

¹¹⁹ Gålmark, sid 142.

och natur är hon också tvungen att vara dess tjänare i det att hon visar generositet gentemot den och behandlar den med respekt.

En annan viktig aspekt inom denna teoribildning är begreppet *gudomlig lydnad*. Guds vilja är viktigare att följa än statens.¹²⁰ Detta kan ses som ett försvar för djurrättslig civil olydnad då Guds vilja kanske inte överensstämmer med gällande rätt i ett specifikt fall.

Djurrätt har redan på ett tidigt stadium åtminstone i media förknippats med vänsterrörelsen och socialistiska tankegångar. Klart är att ett flertal djurrättsaktivister inom de olika djurskydds och djurrättsrörelserna hyser vänsteråsikter. Hur ser då kopplingen mellan djurrätt och socialism ut? Den tidiga marxismen var en helt människocentrerad rörelse. Djurs ställning var inget som inrymdes i de tankegångarna. Dessutom är marxismen inte en vetenskap som sysselsatte sig med moralfrågor.¹²¹ Dock har det senare funnits enskilda teoretiker som har tagit upp frågan om djuren t.ex. den tidiga Frankfurtskolan med Horkheimer och Adorno.

I Sverige idag är det däremot Vänsterpartiet och till viss del Miljöpartiet som till stor del har profilerat sig som de parti som för de djurrättsliga frågorna i den politiska debatten.

¹²⁰ För vidare läsning i ämnet se boken *I vänliga rebellers sällskap - Kristet ickevåld som konfrontation och ömhet* Annika Spalde och Pelle Strindlund Arcus Förlag 2004.

¹²¹ Jokkala och Strindlund *Djurrätt och socialism* Sid 49.

6 Lagstiftning

I detta kapitel ska jag ta upp den lagstiftning som kan aktualiseras i fall som rör djurrättslig civil olydnad. Det avser främst för djurens del DL samt därtill knutna straffrättsliga sanktioner. Jag kommer inte att gå in på den mängd av tillämpningsföreskrifter som i många fall är knutna till DL då det handlar om detaljregleringar. Detta kan i vissa fall leda till att regleringar jag tar upp ser innehållslösa ut men det finns tillämpningsföreskrifter som fyller dem med praktiskt innehåll.

För djurrättsaktivisternas del är relevant lagstiftning främst vissa delar av Brottsbalken. Det är förutom de specifika straffbud de har brutit mot i sina olika aktioner även de allmänna ansvarsfrihetsgrunderna i BrB kapitel 24 samt för straffmätningens del BrB kapitel 29.

Inledningsvis är det viktigt att dessutom nämna att djur är att anse som lös egendom. Det innebär att de kan köpas och säljas och hanteras som ägaren behagar inom ramen för DL och andra regler till skydd för djuren. Djuren själva är dock enligt lag inte innehavare av rättigheter. Deras väl och ve har av lagstiftaren endast ansetts vara ett skyddsvärt intresse i konkurrens med andra skyddsvärda intressen. Detta synsätt på djuren står i stark opposition till de djurrättsliga teoretikerna som jag har diskuterat tidigare i kapitlet ovan. Dessa teoretiker anser att djuren visst är innehavare av rättigheter och att de därmed inte skall behandlas enbart som ett skyddsvärt intresse att väga emot andra intressen.

6.1 Djurskyddslagen

Den lagstiftning som reglerar användningen av djur i Sverige är främst djurskyddslagen med tillhörande förordningar. I förarbetena till den nuvarande djurskyddslagen sägs att djurskydd är en viktig etisk fråga som dessutom är en del av vårt kulturarv. Att garantera skydd för djuren är en grundläggande princip som kom till uttryck redan i föregångslagen från 1944.¹²² Dock hade det skett stora förändringar sedan dess bl.a. inom animalieproduktionen, beträffande sällskapsdjur samt användande av djur inom olika sporter och tävlingar vilket gjorde att en uppdatering av lagstiftningen ansågs nödvändig. Det skedde och sker alltså en fortlöpande förändring i djurhållningen som kräver ökad uppmärksamhet. Dessutom sägs det i propositionen:

”att det finns all anledning att vara observant på utvecklingen inom den moderna djurhållningen som i vissa fall förändrat djurens miljö i negativ riktning”.¹²³

¹²² Prop. 1987/88:93 sid 14.

¹²³ Ibid. sid 15.

Det diskuteras också den avvägning som måste göras mellan å ena sidan djurskyddsintresset och å andra sidan ekonomiska och produktionstekniska intressen. De sistnämnda har inom animalieproduktionen fått överväga menar man. Det är därför angeläget att djurskyddsaspekten skall få betydelse i en helt annan omfattning även om det skulle innebära en minskad produktion.¹²⁴

Ett särskilt avsnitt i propositionen behandlar äggproduktion.¹²⁵ Där sägs att hönor som hålls i burar inte får utlopp för ens några av de mest grundläggande behoven såsom att röra sig. (De burar man avser i detta avseende är s.k. gamla burar innebärande att de saknar värprede, sittpinne och möjlighet till sandbad.) Dessutom har tillsynen varit svår att genomföra pga. de ofta trånga utrymmena i fabriker. Det sägs uttryckligen att:

*”Burhållningssystemet måste enligt min mening avvecklas. I framtiden bör inte någon form av djurhållning som i så liten utsträckning tar hänsyn till djuren tillåtas”.*¹²⁶

Angående undantagsbestämmelser rörande burhöns sägs det i propositionen att byggandet av nya burar inte bör ske. Undantag kan möjligen göras om det är fråga om att ersätta mycket gamla och olämpliga burar eller vid extrema händelser såsom återuppbyggnad efter brand.

Förarbetena resulterade i Djurskyddslagen 1988:534 vars tillämpningsområde är vård och behandling av husdjur men även andra djur som hålls i fångenskap samt försöksdjur omfattas av lagen. Regeringen eller efter bemyndigande, djurskyddsmyndigheten har rätt att utfärda ytterligare föreskrifter om detaljregler.

Portalparagrafen i DL är § två, stycke ett som säger:

”Djur skall behandlas väl och skyddas mot onödigt lidande och sjukdom.”

I propositionen sägs att detta stadgande innehåller den grundläggande principen om djurskydd. Lidande innefattar såväl fysiskt som psykiskt lidande.¹²⁷ Att djur skall skyddas mot sjukdom innebär att det är otillåtet att smitta djur med sjukdom oavsett om det medför lidande eller ej. Det är även denna paragraf som är vägledande för straffstadgandet rörande djurplågeri i BrB 16:13 vilket jag ska gå närmare in på här nedan i kapitel 6.2.

En annan viktig paragraf är § fyra, stycke ett som lyder:

”Djur skall hållas och skötas i en god djurmiljö och på ett sådant sätt att det främjar deras hälsa och ger dem möjlighet att bete sig naturligt.”

¹²⁴ Ibid. sid 19 ff.

¹²⁵ Ibid. sid 22.

¹²⁶ Ibid. sid 22.

¹²⁷ Ibid. sid 50.

Innebörden av denna paragraf är enligt specialmotiveringen i propositionen:

”Avsikten med bestämmelsen är att varje djurarts särskilda biologiska beteende skall beaktas. Vad som skall anses utgöra ett djurs naturliga biologiska beteende får avgöras utifrån gjorda erfarenheter och vetenskapliga rön. Genom ökade forskningsansatser kan det förutsättas att kunskapen om djurens beteende kommer att vidgas”¹²⁸

I övrigt kan nämnas att djur enligt § fem inte får överansträngas.

Speciella regler finns nedlagda i § 13-15 rörande slakt. Slakt innebär att djur avlivas för att användas till föda. Som övergripande bestämmelse gällande slakt av djur stadgas att djur som ska slaktas skall skonas från onödigt lidande.

I § 19 t.o.m. 23 finns särskilda bestämmelser rörande användning av djur för vetenskapliga ändamål dvs. djurförsök. Djur får användas för vetenskapliga ändamål (till djurförsök) om syftet med försöket inte kan uppnås med andra medel vilket får tolkas som ett nödvändighetsrekvisit, samt att försöken ska utformas på ett sådant sätt att djuren inte utsätts för ett större lidande än vad som är absolut nödvändigt, ett proportionalitetsrekvisit.

I övrigt får inga andra djur användas än de som är uppfödda för ändamålet djurförsök. Viltfångade djur är således inte tillåtet att använda i djurförsök. För att se till att alla djurförsök som genomförs följer kraven nedlagda i § 19 finns särskilda djurförsöksetiska nämnder som gör en etisk prövning för att se om djurförsöken uppfyller de lagstiftade villkoren. Dessa nämnder består av både företrädare för djurrättsorganisationer, forskningsvärlden samt politiskt tillsatta deltagare. Även för djurförsök gäller ovan citerade § fyra som stadgar att djuren skall skötas på ett sådant sätt att det främjar god hälsa samt att djuren får utlopp för sitt naturliga beteende.

Tillsynsmyndighet för efterlevnaden av DL generellt är Djurskyddsmyndigheten på det centrala planet samt även regionalt länsstyrelserna och lokalt kommunala myndigheter vanligtvis miljö och hälsoskyddsförvaltningen.

Det finns ett specifikt stadgande i DL § 36, som tar upp det straffrättsliga ansvaret. Både uppsåtliga och oaktsamma brott mot denna regel kan straffas såvida inte brottet är ringa. I straffskalan finns böter eller fängelse i högst två år.

Regeln är konstruerad på så sätt att en uppräkningslista av när den är tillämplig görs. Till att börja med är brott mot paragraferna 3, 5, 6, 8-11, 13, 14, 16-19a eller 21 straffbara. Värt att observera är att varken brott mot portalparagrafen paragraf två samt ej heller paragraf fyra täcks in av

¹²⁸Ibid. sid. 53.

uppräknigen i straffstadgandet. I övrigt kan brott mot föreskrifter utfärdade i enlighet med DL vara straffbara. Slutligen nämns att brott mot föreläggande från länsstyrelsen angående förbud att inneha djur är straffbart. Viktigt är att då straffstadgandet i BrB 16:13 om djurplågeri kan anses vara tillämpligt på ett specifikt fall har BrB-stadgandet företrädare framför 36 § DL.

6.2 Annan för djuren relevant lagstiftning

Då flera av de rättsfall jag kommer att redovisa har rört s.k. burhöns kan t.ex. nämnas att regleringar om höns för äggproduktion finns i Djurskyddsförordningen (DF) §9. Där stadgas att höns för äggproduktion inte får inhysas i burar. Det är dock något som jordbruksverket övergångsvis får meddela undantagsföreskrifter från. Denna möjlighet upphörde alltjämt 2003. Ändå finns fortfarande cirka 567 000 höns som hålls i burar av sådan sort s.k. gamla burar att de varken har sittpinne, värprede eller möjlighet till sandbad som av experter ansetts ingå som nödvändiga komponenter i ett naturligt liv för en höna. Jordbruksverket har dock åtalat ett 30-tal äggproducenter för brott mot DL varav flertalet äggproducenter förlorade. Enligt EG-rätten är det dock via undantag tillåtet med burhöns fram till år 2012.¹²⁹

Den största möjligheten att förändra hönornas situation finns på det lokala planet, hos kommunernas miljö och hälsoenheter. De kan påtala brister och kräva förändring vid vite av de i kommunen belägna äggproducenterna. Detta initiativ har inte tagits på många håll, vilket har gett upphov till kritik från den centrala djurskyddsmyndigheten.

Det finns också en mängd andra praktiska stadganden i olika förordningar av vilken DF är den mest omfattande. Dessa praktiska regleringar är inte något jag har för avsikt att gå närmare in på här.

Dessutom finns, vilket tidigare nämnts, ett specifikt straffrättsligt stadgande i BrB 16:13 som säger:

”Om någon uppsåtligen eller av grov oaktsamhet, genom misshandel, överansträngning eller vanvård eller på annat sätt, otillbörligen utsätter djur för lidande, dömes för djurplågeri till böter eller fängelse i högst två år.”

Stadgandet omfattar alla djur såväl vilda som de som omfattas av djurskyddslagen. Värt att notera är att det inte bara är uppsåtliga situationer som täcks in av stadgandet. Även grovt culpösa handlingar kan vara straffbara. Beträffande culpabedömningen kan sägas att det är högre ställda

¹²⁹ Djurens Rätt nr 1/2005 sid 26.

krav på människor som i sin yrkesutövning hanterar djur eller som har en särskild kunskap om djur än människor i allmänhet.¹³⁰

Det är två rekvisit i BrB 16:13 jag vill gå in närmare på för förståelsen av lagtextens innebörd. Det första är begreppet *lidande*. Vad menas med det i denna paragraf? Generellt har det sagts i förarbetena att:

”Det är således tillräckligt att ett lidande faktiskt har tillfogats djuret. Lagtexten innehåller ingen närmare bestämning av lidande. Användningen av detta ord torde emellertid få anses utmärka den plåga som djuret utsatts för har haft en inte blott obetydlig intensitet och varaktighet. Någon ytterligare gradering av lidandet eller bedömning av dess varaktighet behöver inte företas för att avgöra om rekvisitet lidande skall anses uppfyllt.”¹³¹

Vad krävs då för att beviskravet avseende lidande skall anses uppfyllt? Vanligen sker det med hjälp av konstaterande av yttre skador på det berörda djuret. Det är också vanligt med vittnesmål av sakkunniga såsom veterinärer och djurskyddsinspektörer. Då det inte finns några synliga tecken på djuret får man i vissa fall förutsätta att djur har lidit. Liknande resonemang har i praxis förts gällande små barn som inte kan uttrycka sina känslor.¹³² Det är även ett liknande resonemang som Singer för kring djurs lidande med ett dylikt resonemang att man får analogivis via människors lidande anta att även djur lider i liknande situationer.

Det andra rekvisitet i stadgandet är *otillbörligen*. Ytterst är det en fråga om de övergripande val som samhället gjort avseende djurens ställning i förhållande till människan. I vissa fall har lagstiftaren ansett det fullt acceptabelt att använda djur på ett sådant sätt att det ger upphov till lidande hos de berörda djuren då det leder till vissa fördelar för människan. Exempelvis är det tillåtet att utföra smärtsamma djurförsök på djur, föda upp djur i fabriker för köttproduktion och djur i burar för pälsproduktion o.s.v.

Vad som räknas som otillbörlig respektive tillbörlig handling stötts upp med regleringar i dels DL och de tillhörande förordningarna och dels tillämpningsföreskrifter på regional och lokal nivå. Det som vid en specifik domstolsbedömning vägs in i detta rekvisit är bl.a. anledningen till tillfogande av smärta, hur många djur som drabbas samt hur länge berörda djur utsätts.¹³³

Konkreta exempel på djurplågeri är bl.a. misshandel, överansträngning, vanvård och plågsamma transporter. Det finns även andra typer av handlingar som kan ses som djurplågeri. Exempelvis att utsätta djur för

¹³⁰ Nils Jareborg, *Brotten tredje häftet Brotten mot allmänheten och staten*, Nordstedts förlag, andra upplagan 1986 sid 142.

¹³¹ Proposition 1972:122 sid 10.

¹³² Helena Striwing *Djur som brottsoffer* sid 64.

¹³³ Jareborg *Brotten* del III sid 143.

stress på olika sätt har av domstolen ibland setts som djurplågeri. Ett fall från Lidköpings TR behandlade en händelse då en man hade skrämt en häst genom att jaga den med bil. TR ansåg att det skapade allvarlig stress hos hästen vilket är att anse som psykiskt lidande.¹³⁴

Det är också vanligt att detta stadgande blir tillämpligt då det rör sig om underlåtenhet av person i s.k. skyddsgarantställning att ta hand om ett djur. Att tex. underlåta att mata och sköta om sitt djur kan göra stadgandet tillämpligt.

Värt att notera är att då lidandet måste bevisas av åklagaren beträffande BrB 16:13 krävs inte detsamma i fråga om straffstadgandet i DL § 36. Där är det tillräckligt att vissa handlingar/underlåtna handlingar står i strid med regleringarna i DL samt att oaktsamhet kan styrkas för att ansvar skall anses föreligga och påföljd kunna utdömas.¹³⁵ Dock har som tidigare nämnts stadgandet i BrB företräde framför DL 36§.

Det straffrättsliga stadgandet reglerar naturligtvis enbart redan uppkomna fall av dålig behandling av djur. Den övergripande inställningen i djurskyddslagstiftningen är annars av preventiv karaktär.

6.3 Straffrättsliga regleringar/för aktivisterna relevanta regleringar

Det finns ingen lagstiftning som behandlar civil olydnad specifikt. Dock finns det en del praxis rörande ansvarsfrihetsgrunderna i BrB kapitel 24 kopplat till civila olydnadsaktioner varför jag kommer att diskutera dessa ansvarsfrihetsgrunder ingående i detta kapitel.

6.3.1 Ansvarsfrihetsgrunder

I de rättsfall jag har redovisat nedan i kapitel sju har aktivisterna nästan uteslutande åberopat ansvarsfrihetsgrunden i BrB 24:4, nöd. Den lyder:

” En gärning som någon, i annat fall än som nämnts tidigare i detta kapitel, begår i nöd utgör brott endast om den med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt är oförsvarlig.

Nöd föreligger när fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse.”

Detta stadgande är en allmän objektiv ansvarsfrihetsgrund vilket gör att ansvar för brott bortfaller om stadgandet kan anses tillämpligt.¹³⁶ Allmänt

¹³⁴ Lidköpings TR med målnummer 1987 DB 448.

¹³⁵ Proposition 1987/88:93 sid 71.

¹³⁶ Hanqvist sid 125.

om detta stadgande kan sägas att det skall tillämpas restriktivt. Det framgår inte minst av ordalydelsen nöd, det är ett nödfall som stadgandet avser att täcka.¹³⁷ Lagtekniskt är det en intresseavvägning som görs mellan å ena sidan det intresse som kränks av nödhandlingen och å andra sidan det intresse som man räddar med sitt agerande. I vissa fall kan denna avvägning leda till ansvarsfrihet. För att det ska beviljas krävs generellt att det räddade intresset är av stor vikt och naturligtvis att nödhandlingen är behövlig för att tillgodose intresset som man vill skydda. Som ett skolexempel kan nämnas att rädda en drunknande med hjälp av tredje mans båt utan att fråga denne om lov. Stadgandet räknar även upp andra former av nöd täckta av ordalydelsen förutom liv, även hälsa och räddande av egendom.

Paragrafen täcker även in *annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse*. Det är enligt förarbetena sådana intressen som är att jämställa med liv och hälsa.¹³⁸ Vad menas då med det? I *kommentaren till Brottsbalken* nämns att avvärja fara för allmänna intressen. Det är dock generellt inte rätt att som enskild individ göra ingripanden som åligger myndigheter att göra vilket innebär att det krävs särskilt starka skäl för att agera i sådana fall. Vid tillämpandet av denna passus i stadgandet är det därför endast allmänna intressen av synnerlig vikt som åsyftas t.ex. rikets säkerhet o allvarliga miljöhot. Som ett annat exempel tar *Brottsbalkskommentaren* upp svåra former av djurplågeri.¹³⁹ Att djurplågeri täcks in av stadgandet beror på att en analogi görs till fara för liv och hälsa.¹⁴⁰ Detta sammantaget skulle kunna öppna upp för möjligheten att ansvarsfria i vart fall vissa civila olydnadshandlingar företagna i djurrättens namn givet att ovan nämnda förutsättningar är uppfyllda.

Det finns även ett specialfall av nöd, s.k. *putativ nöd*. Det innebär att den som handlar tror att en nödsituation är för handen. Dvs. om den som utför nödhandlingen hade bedömt situationen korrekt hade paragrafen 24:1 varit tillämplig. Det måste dock vara fråga om en missuppfattning av de faktiska omständigheterna inte de juridiska spörsmålen.¹⁴¹ Om den agerandes handling vid en bedömning av domstol kan anses ursäktlig går denne därmed fri från ansvar trots att en nödsituation inte varit för handen.¹⁴² Om handlingen inte kan anses ursäktlig kan den agerande dömas för ett oaktsamhetsbrott, dock inte ett uppsåtligt brott då det saknas brottsligt uppsåt.

Nödvärn enligt BrB 24:1 är en annan ansvarsfrihetsgrund som skulle kunna komma ifråga vid civila olydnadshandlingar. Det är också en grund som i vissa mål rörande djurrättsliga civila olydnadshandlingar har åberopats.¹⁴³

¹³⁷ Holmlund m.fl. *Kommentar till Brottsbalken Band II*, Nordstedts blå serie, sid 682.

¹³⁸ Proposition 1993/94:130 sid. 36.

¹³⁹ Holmlund m.fl. del II sid. 684.

¹⁴⁰ Jareborg *Straffrättens ansvarslära* sid 148.

¹⁴¹ Hanqvist sid. 125.

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Se exempelvis nedan refererade rättsfall med målnummer B 2796-03 Linköpings TR.

Stadgandet i BrB 24:1 lyder:

”En gärning som någon begår i nödvärn utgör brott endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig.”

Därefter räknas situationer upp när det kan föreligga en rätt till nödvärn. Avseende civila olydnadsaktioner skulle första punkten kunna bli tillämplig. Den säger att nödvärnsrätt föreligger mot bla :

”påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom”

I fråga om djurrätt skulle det således bli fråga om brottsligt angrepp på egendom då djur räknas som lös egendom och inget annat. I *Kommentar till Brottsbalken* sägs att för att det ska röra sig om ett angrepp måste det vara fråga om ett *brottsligt* angrepp. Ett brottsligt angrepp måste alltså uppfylla samtliga rekvisit i en specifik brottsbeskrivning.¹⁴⁴ Även culpösa brott kan ses som angrepp. Angreppet behöver inte ske på ens egen egendom för att nödrätten skall anses vara tillämplig. Om man kommer den angripne till hjälp föreligger nödvärnsrätten också. Den angripne för djurrättens vidkommande skulle i så fall vara ägaren till det specifika djuret som blir utsatt för djurplågeri, vilken man vill bistå med hjälp. Det torde innebära att tillämpningen av stadgandet på djurrättsfall är starkt begränsad i praktiken då det ofta är ägarens behandling av sitt eget djur som aktivisterna vänder sig emot.

Avslutningsvis kan sägas att det är möjligt att använda våld samt hot beroende på situationen och angreppets art. Dock får inte nödhandlingen anses vara uppenbart oförsvarlig. I förarbetena till denna regel sägs att:

*” det innebär att nödvärnsrätten inte är knuten till vad som i det enskilda fallet kan behövas för att avvärja det brottsliga angreppet. I vissa fall tillåter lagen alltså den angripne att göra mer än vad som fordras för att förhindra den brottsliga gärningen bara det inte är uppenbart oförsvarligt medan det i andra fall kan vara uppenbart oförsvarligt”.*¹⁴⁵

Nödvärnsregeln skiljer sig på en del punkter vid en jämförelse med nödregeln. Nödvärn förutsätter att situationen har uppkommit genom en mänsklig handling i form av en brottslig gärning till skillnad från nödregeln där farans uppkomst är ointressant för den rättsliga bedömningen.¹⁴⁶ Även beträffande bedömningen av försvarligheten av agerandet skiljer sig de båda regleringarna åt. När det gäller nöd ska handlingen vara uppenbart oförsvarlig för att ansvarsbefrias medan det vid nödvärn räcker att den kan anses försvarlig för att frias.

¹⁴⁴ Holmlund mfl. *Brottsbalken jämte förklaringar* Band II Sjätte upplagan 1990 sid 654 ff.

¹⁴⁵ Proposition 1993/94:130 sid 31.

¹⁴⁶ Jareborg *Straffrättens ansvarslära* sid 148.

Det finns även beträffande nödvärn ett specialfall s.k. putativt nödvärn som avser att reglera de fall då den som begår en nödvärnshandling har missuppfattat de faktiska omständigheterna i situationen. När dylika fall är för handen kan den som begått nödvärnshandlingen inte dömas för ett uppsåtligt brott såvida dennes agerande inte kan anses vara uppenbart oförsvarligt.¹⁴⁷

Viktigt att notera med avseende på djurrättsliga civila olydnadshandlingar är att angrepp på offentliga intressen är undantagna från nödvärnsrätten då det ligger på myndigheternas ansvar att skydda sådana intressen. Ett sådant intresse är djur och naturskydd. Huruvida djurs väl och ve är att anse som ett offentligt intresse torde då bero på situationen exempelvis om djuret ägs av någon och därmed ansvarar denne själv för att djurskyddsreglerna upprätthålls avseende just det djuret. Skulle det istället röra sig om vilda djur är det sannolikt att anse som ett offentligt intresse.

6.3.2 Straffmätning och påföljdseftergift

Även i BrB kapitel 29 som rör straffmätning och påföljdseftergift finns regler som kan komma att bli tillämpliga vid civila olydnadsaktioner. I BrB 29:1, andra stycket, stadgas generellt om den bedömning av straffvärdet som skall göras.

”Vid bedömningen av straffvärdet skall särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft.”

Detta stadgande tar upp såväl de *objektiva kriterierna* d.v.s. den skada, kränkning eller fara som gärningen medfört som de *subjektiva kriterierna* rörande gärningsmannen själv såsom vad denne insåg eller borde ha insett och vilka avsikter denne hade med sin gärning.¹⁴⁸ Enligt propositionen är denna uppräknings av bedömningsgrunder inte tänkt att vara uttömmande.¹⁴⁹

De objektiva omständigheterna som nämns i paragrafen kan i fall rörande civila olydnadshandlingar påverka straffvärdet i en förhöjande riktning då den civilt olydige inser konsekvenserna av sitt agerande men ändå begår brottet. I både försvagande och förhöjande riktning skulle avsikten och motivet med gärningen kunna påverka. I exempelvis fall V, andra åtalspunkten här nedan har det talats om att gärningsmännen inte haft i egentlig mening brottslig avsikt då det har rört sig om civila olydnadsaktioner vilket domstolen har vägt in till förmån för aktivisterna. Det stämmer väl överens med hur HD har diskuterat kring detta i NJA 1982 s. 621 där insikten pekats ut som såväl försvärande och försvagande.

¹⁴⁷ Jareborg *Straffrättens ansvarslära* sid 144.

¹⁴⁸ Hanqvist sid 129.

¹⁴⁹ Proposition 1987/88:120 sid 80.

Utöver regleringen i BrB 29:1 om straffvärdets bestämning finns uppräknade omständigheter som skall anses försvårande nedlagda i BrB 29:2. Det är heller ingen uttömmande uppräknings vilken gör att andra omständigheter kan komma ifråga.¹⁵⁰ För de civila olydnadsaktionernas vidkommande kan det bli fråga om (och har även så varit i praktiken) punkten ett.

”Om den tilltalade har avsett att brottet skulle få betydligt allvarigare följder än det faktiskt fått.”

Det kan man tydligt se att domstolen har resonerat kring i exempelvis fall III nedan. Det som punkten avser är s.k. subjektivt överskott vilket innebär att gärningsmannen har avsett att begå ett allvarigare brott d.v.s. uppsåtet sträcker sig längre än handlingen man faktiskt har begått.¹⁵¹

Även andra punkten i samma stadgande är intressant för de djurrättsliga fallen jag har redovisat nedan. Där sägs att som försvårande omständighet räknas:

”om den tilltalade har visat särskild hänsynslöshet”

I fall Z säger exempelvis domstolen, not t fallet. Viktigt att notera är att det krävs särskild hänsynslöshet och inte enbart den hänsynslöshet som normalt krävs för begående av brott för att det skall anses som försvårande i paragrafens mening vilket är skäl att ifrågasätta domstolens resonemang i frågan i fall V där domstolen med anledning av att deltagarna i aktionen har brutit sig in i de berörda lokalerna för att kunna stjäla en hund. Själva inbrottet är en förutsättning i detta fall för att kunna begå stöldbrottet.

I sjätte punkten samma paragraf sägs att:

”om brottet utgjort ett led i brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade spelat en betydande roll”

... skall det anses försvårande. I så gott som alla fall jag har redovisat här nedan har domstolen tagit med denna omständighet och resonerat kring denna. Värt att tillägga är att det klart ligger i den civila olydnadens strategi att förbereda och planera aktionen så att den ska gå fredligt till och inte urarta i fråga om omfattning och öppenhet. Det är dock något som domstolen istället har beaktat som en försvårande omständighet vid straffmätningen. I förarbetena har angående denna passus sagts att den skall bli tillämplig på brottslighet som är organiserad på så sätt att den är särskilt noggrant planlagd eller att den har bedrivits i stor omfattning med flera gärningsmän.¹⁵²

¹⁵⁰ Ibid. sid 84.

¹⁵¹ Ibid. sid 82.

¹⁵² Ibid. sid 83.

”Det skall således röra sig om en serie gärningar som har övervägts före förverkligandet eller om en brottslighet som utan närmare planläggning ändå har bedrivits i stor omfattning”¹⁵³

Dessutom tas exempel upp då denna omständighet skall anses vara för handen, t.ex. försäljning av narkotika i organiserade former och koppleri i form av bordeller.¹⁵⁴

I BrB 29:3 följer sedan en uppräknig av vad som skall anses vara förmildrande omständigheter. Dessa ska liksom de försvårande omständigheterna ses som exempel och därmed kan även andra liknande omständigheter komma att bli aktuella.¹⁵⁵

Domstolen har i fall III samt fall V här nedan diskuterat kring de tilltalades ungdomliga oförstånd och omognad vilket skulle kunna ses som ett uttryck för stadgandet i BrB 29:3 punkten 3 som tar upp som en förmildrande omständighet:

”om den tilltalades handlande stått i samband med hans uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga”

Där sägs det i förarbetena att detta stadgande ska tillämpas med stor försiktighet vilket ordalydelsen *uppenbart* klart signalerar. Framst, menar man, att det borde bli tillämpligt på yngre personer men även äldre.¹⁵⁶

I BrB 29:3 fjärde punkten tas upp:

”om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla”

Denna reglering tar främst sikte på extrema situationer. Som exempel nämns i propositionen att man hjälper en svårt sjuk människa att dö, s.k. eutanasi.¹⁵⁷ Det är kanske möjligt, rent teoretiskt, med andra situationer men fråga är om passusen kan anses tillämplig på situationer då djur lider. Ordvalet mänsklig antyder att det rör förhållande människa - människa.

Den sista punkten som skulle kunna komma att aktualiseras vid civila olydnadsaktioner är punkten fem. Där sägs att:

”Om gärningen utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap. Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet”

¹⁵³ Ibid. sid 84.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid. sid 85.

¹⁵⁶ Ibid. sid 86.

¹⁵⁷ Ibid.

I praxis har HD dock tagit ställning till huruvida civila olydnadshandlingar är att anse som en förmildrande omständighet i NJA 1982 s. 621. Där säger HD att om gärningsmannens syfte med brottet varit att skapa politisk opinion finns det anledning att tillgodoräkna honom det faktum att han saknar i egentlig mening brottslig avsikt.¹⁵⁸ Samtidigt är det faktum att man företar utomparlamentariska aktioner något som en demokrati inte kan tillåta. Dyliga aktioner ska därför straffas med bestämdhet. På detta sätt bedöms aktivisternas övertygelse som både försvårande och förmildrande omständighet.¹⁵⁹

I BrB 29:5 tas de s.k. billighetshänsynen upp vilka ska beaktas i skälig omfattning. Det är omständigheter som inte berör straffvärdet i sig utan mer gärningsmannens personliga omständigheter och dennes handlande efter den brottsliga gärningen.¹⁶⁰ Flera punkter uppräknade i paragrafen skulle kunna få betydelse för straffmätningen vid djurrättsliga civila olydnadsaktioner. I punkten två tas exempelvis upp:

”om den tilltalade efter förmåga sökt förebygga eller avhjälpa eller begränsa skadliga verkningar av brottet.”

I propositionen sägs att bestämmelsen främst tar sikte på fall då gärningsmannens agerande visar i handling på ånger.¹⁶¹ T.ex. i fall V här nedan har de tilltalade burit skyddskläder vid aktionen för att undvika att föra med sig smitta in till djuren, vilket kan ses som att de tilltalade har försökt förhindra allvarliga följdverkningar av brottet. Även den ingående planeringen som aktivisterna företagit skulle kunna falla in under denna punkten då planeringen företas för att aktionen inte skall urarta och leda till våld och dylikt vid en eventuell konfrontation.

I BrB 29:5 punkten tre sägs vidare att:

”om den tilltalade frivilligt angett sig”

... ska det anses vara ett billighetshänsyn. I så gott som samtliga nedan redovisade fall har de tilltalade varit öppna med sina identiteter, detta för att visa på sin vilja att ta konsekvenserna av brottet. I fall VII och IX har de tilltalade efter det begångna brottet dessutom inväntat polis alternativt själva ringt polis. Det är en klart viktig del i den civila olydnadens strategi då det visar på en seriositet hos aktivisterna att de är villiga att ta konsekvenserna av sitt agerande. Inte i något fall har domstolen uttryckligen vägt in det till aktivisternas förmån.

Beträffande billighetshänsynen finns även en generell passus i punkten 8 där det sägs:

¹⁵⁸ NJA 1982 s. 621 sid 632.

¹⁵⁹ Ericsson 1988 sid 72.

¹⁶⁰ Proposition 1987/88:120 sid 89.

¹⁶¹ Ibid. sid 91.

”om någon annan omständighet föreligger som påkallar att den tilltalade får ett lägre straff än brottets straffvärde motiverar.

Föreligger omständighet som avses i första stycket får rätten, om särskilda skäl påkallar det döma till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.”

Punkten är allmänt hållen då den är tänkt att täcka in mer ovanliga situationer som kan uppkomma t.ex. att ett straff drabbar annan än gärningsmannen själv på ett orimligt sätt t.ex. dennes barn. Punkten är även tänkt att täcka in s.k. sanktionskumulation. Ett exempel på det är när böter döms ut tillsammans med höga skadestånd vilket med hjälp av denna passus kan tas hänsyn till i praxis.¹⁶²

Andra stycket är tillämpligt då särskilda skäl föreligger för att gå under den stadgade straffskalan för det specifika brottet. I förarbetena har enbart sagts att det lämnas öppet till domstolarna själva att bestämma om innehållet.¹⁶³ Rent teoretiskt är det därför ett stadgande som domstolen skulle kunna tillämpa på civila olydnadsaktioner förutsatt att det finns en vilja härför.

I BrB 29:6 finns dessutom en möjlighet att meddela påföljdseftergift om det föreligger någon av de i femte paragrafen uppräknade omständigheterna om det är uppenbart oskäligt att utdöma påföljd. Ordalydelsen *uppenbart oskäligt* signalerar att det ska användas restriktivt vilket också uttryckligen har sagts i propositionen. Dessutom sägs att institutet främst kan komma ifråga vid mindre allvarliga brott.¹⁶⁴

Ett resonemang kring just påföljdseftergift har gjorts i NJA 1982 s. 621 där HD yttrade att skapa politisk opinion med hjälp av olagliga metoder är inte grund för påföljdseftergift. Även i det från HD senast avdömda fallet rörande civil olydnad fördes en diskussion kring påföljdseftergift. Där uttalade sig dock ett skiljaktigt justitieråd positivt till att använda BrB 29:6 på just det fallet.¹⁶⁵

I övrigt kan beträffande de civila olydnadshandlingarna som jag refererar nedan komma ifråga BrB 29:7 som rör ungdom. Detta då de flesta tilltalade varit relativt unga vid aktionernas genomförande. I det lagrummet stadgas att när någon begår brott innan han fyllt tjuogoett år skall ungdomen särskilt beaktas vid straffmätningen. Denna passus har diskuterats av rätten i fall III och fall V här nedan. Denna paragraf skiljer sig från BrB 29:3 punkten 3 på så sätt att i 29:7 behöver gärningsmannens ungdom inte ha påverkat brottet för att anses tillämplig till skillnad från i BrB 29:3 punkten 3 som dessutom ska användas restriktivt.

¹⁶² Ibid. sid 96.

¹⁶³ Ibid. sid 97.

¹⁶⁴ Ibid. sid 60.

¹⁶⁵ För referat av rättsfallet NJA 2000 s. 302, se kapitel 7 i förevarande arbete.

7 Nuvarande rättsläge angående civil olydnad

Beträffande civila olydnadshandlingar har dock HD i ett ofta refererat mål ingående diskuterat implikationer som uppkommer i samband med utomparlamentariska aktioner. Målet rörde civila olydnadsaktioner för att förhindra slutförvaring av radioaktivt avfall.¹⁶⁶ Regeringen hade givit i uppdrag åt Programrådet för radioaktivt avfall (Prav) att genomföra diverse provborrningar i syfte att hitta lämpliga platser för slutförvaring av radioaktivt avfall från kärnkraftsreaktorer i Sverige. Däribland genomfördes provborrningar på en fastighet i Voxnadalen med samtycke från fastighetsägaren.

Ett 20-tal individer bildade en aktionsgrupp med namnet ”Rädda Voxnadalen” i syfte att förhindra provborrningarna. Detta då gruppen med stöd från flera internationella experter hävdade att denna form av slutförvaring av radioaktivt avfall var farlig för både människor, djur och miljö. Aktionsgruppen var välorganiserad och framträdde ofta i media och skrev pressmeddelanden. Bakgrunden till detta rättsfall var att ”Rädda Voxnadalen” ett flertal gånger hade samlats på platsen för provborrningarna och suttit på vägen med ihopkrokade armar och sjungit kampsånger. Detta då de ville förhindra arbetare och traktorer från att genomföra borringarna. Gruppen flyttade inte heller på sig efter anmaning från polis. Aktionerna skedde dock utan någon form av våldsanvändning.

De åtalades därför för egenmäktigt förfarande. Gruppen åberopade nöd enligt BrB 24:4 och hävdade att de förhindrade något (provboringar som skulle leda till slutförvaring av radioaktivt avfall) som medförde stor fara för människors liv och hälsa. De dömdes trots detta i såväl TR som HovR till dagsböter. Straffet i TR blev 60 dagsböter vardera för de båda tilltalade.

I HovR yrkade de tilltalade förutom förstahandsyrkandet om nöd i andra hand på att påföljden skulle efterges alternativt nedsättas. HovR sa i sin bedömning att det inte förelåg sådana omständigheter att det var uppenbart att påföljd inte ska utdömas. I bedömningen av bötesstraffets storlek tar hovrätten upp det faktum att de straffbara handlingarna varit ett led i en långvarig och planerad verksamhet. Det är därför angeläget att med hjälp av kännbara straff visa att dylika handlingar inte är godtagbara.¹⁶⁷ Som förmildrande omständighet är dock att anse den fredliga karaktären på aktionerna. HovR anser därmed att det av tingsrätten utdömda straffet ska kvarstå.

¹⁶⁶ NJA 1982s.621.

¹⁶⁷ Ibid. sid 624.

HD prövade målet och kom i fråga om nödbestämmelsen fram till att i de fall då samhällsorganen godtar vissa risker för skador är den enskilde individen tvungen att acceptera desamma. Nödbestämmelsen är vid sådana fall därför inte tillämplig.

I fråga om påföljdsbestämningen då en brottslig handlings främsta syfte inte är gärningen i sig utan ett syfte att skapa politisk opinion yttrade HD följande passus som blivit i senare mål ofta citerat:

” I en rättsstat med demokratiskt styrelseskick är det av grundläggande betydelse att den konstitutionella ordningen för fattande av politiska beslut respekteras av medborgarna. Försök att med lagstridiga medel påverka det politiska beslutsfattandet måste motverkas. Skulle man i straffrättskipningen generellt visa särskild mildhet vid bedömningen av påföljdsfrågan, i fall då gärningsmannen handlat i ett legitimt och fullt rättsenligt politiskt syfte, skulle följden sannolikt bli att utomparlamentariska aktioner med inslag av brottsliga handlingar blev allt vanligare än de är idag, möjligen också att lagöverträdelserna blev allt allvarigare. På lång sikt skulle en sådan utveckling kunna äventyra de politiska organens möjligheter att utöva sin verksamhet i konstitutionell ordning och i enlighet med folkviljan, sådan denna kommit till uttryck i allmänna demokratiska val. En utveckling i antydd riktning skulle också innebära ett försvagande av skyddet för de allmänna eller enskilda intressen som strafflagstiftningen är avsedd att värna. Det är av dessa skäl angeläget att vid den straffrättsliga bedömningen av gärningar av nu förevarande slag kommer entydigt till uttryck att samhället inte tolererar straffbara handlingar som instrument för politisk opinionsbildning” ¹⁶⁸

Beträffande yrkandet om påföljdseftergift säger HD att alla omständigheter i fallet måste beaktas. Dvs. vad de tilltalades agerande fick för konsekvenser, omfattningen på brottet och dess varaktighet. Som försvårande skall beaktas huruvida gärningsmannen vid flera tillfällen använt sig av olagliga metoder för opinionsbildning eller t.o.m. satt det i system.¹⁶⁹ Det är dock enbart olagliga former av opinionsbildning som kan ses som försvårande. Samtidigt säger HD i nästa stycke apropå den civila olydnadsaspekten:

*”Till de omständigheter som man har att på vanligt sätt att beakta vid påföljdsbestämningen hör vidare gärningsmannens bevekelsegrunder och inställning i övrigt till brottet. Om gärningsmannen handlat i syfte att skapa en politisk opinion eller få till stånd ändrade politiska beslut, kan det finnas skäl att vid påföljdsbestämningen tillgodoräkna honom att han inte i egentlig mening haft brottslig avsikt.”*¹⁷⁰

Det faktum att de tilltalade drivs av en vilja att förändra det de upplever som orättvist och odemokratiskt räknar HD således som både försvårande och förmildrande på samma gång. Förmildrande då aktivisterna enligt HD inte

¹⁶⁸ Ibid. sid 631.

¹⁶⁹ Ibid. sid 632.

¹⁷⁰ Ibid.

haft i egentlig mening brottslig avsikt och försvårande då det är oacceptabelt att använda sig av olagliga metoder i den politiska opinionsbildningen. Det skulle även kunna räknas som försvårande i fråga om möjligheten till återfall i liknande brottslighet s. k. recidivfara.

HD sänkte slutligen straffet och reducerade det av HovR antalet utdömda dagsböter till 40 dagsböter vardera för de båda tilltalade.

Domen visar tydligt vad HD anser är problemen med civila olydnadsaktioner. HD ser en risk för en ökning i antalet dylika aktioner och en risk för allvarigare lagöverträdelser vilket skulle urholka den konstitutionella demokratin. Dessutom skulle de av strafflagstiftningen skyddade intressena få minskat skydd.

HD har även senare i NJA 1989 s. 308 konfirmerat sin syn på civila olydnadshandlingar i förhållande till lagstiftningen om nöd. Fallet rörde även detta miljöaktivister som i detta fall stred för att förhindra ett motorvägsbygge. Då yttrade HD att ett motorvägsbygge kan ses som ett hot mot naturen men det föreligger inte sådan fara för akut olycka eller liknande så att ansvarsfrihetsgrunden nödvärn eller nöd kan bli tillämplig. Där gör HD dessutom en hänvisning till NJA 1982 s. 621 där liknande diskussion förs om akut fara och riskkalkylering.

I NJA 2000 s. 302 diskuterades BrB 24:4 och dess eventuella tillämpning på en civil olydnadsaktion. Fallet rörde egenmäktigt förfarande då två personer kedjade fast sig vid skogsavverkningsmaskiner för att förhindra att avverkning skulle ske. De två personerna gjorde detta då de ansåg att skogsområdet var värdefullt ur naturvårdssynpunkt och att avverkning därför inte borde ske. Till saken hör att länsstyrelsen två dagar efter aktionen beslutade att förbjuda avverkning i det aktuella området i avvaktan på utredning om huruvida området skulle bedömas vara skyddsvärt ur natursynpunkt eller ej.

I detta fall säger HD att allmänna intressen såsom naturskydd ligger främst på myndigheters ansvar att göra en avvägning mellan sådana intressen och andra. Enskilda personers möjligheter att agera på ett sådant sätt som aktivisterna i detta mål har gjort är utomordentligt begränsat. Att ansvarsbefria dylika aktioner med hänvisning till BrB 24:4 ska endast ske undantagsvis.¹⁷¹ HD säger vidare att i detta fall hade diskussioner förts hos länsstyrelsen under lång tid angående det aktuella skogsområdets värde ur natursynpunkt. Det fanns dock inget beslut på att förbjuda skogsavverkning och därför kan aktivisternas agerande inte bedömas vara en nödsituation i BrB 24:4 s mening. De tilltalade dömdes till 30 dagsböter vilket är lägsta möjlig antal.

Dock var ett av justitieråden av skiljaktig mening. Där säger denne att med tillämpning av BrB 29: 6 kan påföljd efterges då det är uppenbart oskäligt

¹⁷¹ NJA 2000 s. 302 sid 305.

att påföljd utdöms. I detta fall anser det skiljaktiga justitierådet att stadgandet om påföljdseftergift äger tillämpning då det skyddsvärda skogsområdet hade förstörts om inte länsstyrelsen två dagar efter aktionen meddelat ett avverkningsförbud.aktionen kan därför anses ha bidragit till att det meddelades ett beslut om naturreservat på det aktuella skogsområdet. Därför menar justitierådet att de tilltalade bör beviljas påföljdseftergift.

Även i detta senare fall visar HD på med vilken restriktivitet stadgandet i BrB 24:4 liksom BrB 29:6 med avseende på det allmänna intresset skall användas.

HD:s uppfattning skiljer sig markant från doktrinen däribland ovan diskuterade Rawls och Habermas. Båda dessa författare anser att det finns en plats inom ett demokratiskt styrelseskick för civila olydnadsaktioner. HD däremot anser att det inte kan förekomma då det skulle på sikt kunna hota den demokratiskt grundade rättsordningen.

I alla nedan diskuterade rättsfall rörande djurrättsliga civila olydnadsaktioner går avgörandena helt i linje med detta avgörande från HD. P.g.a. detta har inget av dessa refererade rättsfall heller beviljats prövningstillstånd av HD. I fallet från Hallsbergs tingsrätt med målnummer B 68/98, här nedan fall III, hänvisar HovR till NJA 1982 s. 621 liksom i fall VIII. I fall VI och fall VII nedan har dessutom NJA 1982 sid 621 citerats vilket visar på hur entydigt praxis har kommit till uttryck i så gott som samtliga djurrättsliga civila olydnadsaktioner.

8 Rättsfallsanalys

I detta kapitel kommer jag att inledningsvis göra referat av de rättsfall som jag har för avsikt att analysera. Jag har valt ut tio rättsfall som alla har gemensamt att de behandlar djurrättsliga olydnadsaktioner. Att jag bara använder mig av tio rättsfall kan tyckas magert men vid en genomläsning av rättsfall har det visat sig att de i stort och smått är en upprepning av resonemang varför det inte skulle tillföra analysen något ytterligare att analysera fler rättsfall än vad jag har gjort.

Efter rättsfallsreferaten har jag för avsikt att göra en analys av dessa utifrån ett de lege lata perspektiv.

Avslutningsvis ska jag försöka diskutera rättsfallen med utgångspunkt från Habermas teorier. Då jag menar att problematiken med just djurrättsliga civila olydnadshandlingar är mångfasetterad har jag gjort ett försök att ta upp flera av de problem jag tycker man kan se i ämnet såsom problem tillhöriga lagstiftningsnivån och problem i tillämpningen av densamma. Jag hoppas att det ändå inte påverkar översiktligheten i resonemangen.

De brott det i samtliga rättsfall handlar om är skadegörelse, olaga intrång, försök till stöld, stöld av olika svårighetsgrad alternativt egenmäktigt förfarande beroende på om tillägnelseuppsåt finns eller ej. Alla uppräknade brott inrymmer fängelse i straffskalan såvida det kan räknas som brott av grov karaktär. Detta signalerar att det är relativt grova brott det har handlat om. Hur domstolarna har resonerat just med avseende på den civila olydnadsaspekten i förhållande till straffvärdet kommer jag att diskutera mer här nedan.

8.1 Rättsfallsreferat

I *fall I* med målnummer B 2796-03 från Linköpings TR har de fyra tilltalade åtalats för stöld enligt BrB 8:1. De tilltalade kan dock inte vitsorda brottsrubriceringen stöld då de menar att de saknar tillägnelseuppsåt men erkänner egenmäktigt förfarande. Vidare anser de att deras agerande skall beviljas straffrihet pga. nödvärn eller nöd enligt BrB 24:1 alternativt BrB 24:4.

Inför aktionen bildade de tilltalade en aktionsgrupp med namnet ”Pippi”.¹⁷² I övrigt planerade de aktionen noggrant i förväg. Samtliga tilltalade erkänner att de bröt sig in i Täljestads Gårds hönseri där de tog 60 hönor olovligen för att lämna dem vidare till en tredje inte namngiven person. Detta har aktionsdeltagarna gjort då de anser att sådan all burhönshållning är moraliskt förkastlig trots att det i detta fallet rör sig om burar godkända av Jordbruksverket.

¹⁷² Se aktionsgruppens egen sida på <http://www.raddningstjansten.org>.

TR finner att agerandet är att anse som stöld då de olovligen tagit hönorna för att ge dem vidare till tredje man. Beträffande de tilltalades invändning om nödvärn eller nød säger TRn att hönorna förvarades i godkända burar vilket de tilltalade dessutom visste. Angående andra eventuella brister i djurhållningen som aktionsdeltagarna ansåg förelåg i detta fall har inte påtalats hos berörda myndigheter tidigare. Slutligen säger TR:

”Det har inte framkommit någon omständighet som utvisar eller ens gör sannolikt att det har förelegat ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på egendomen eller att fara skulle ha hotat egendomen eller att de tilltalade i övrigt har haft fog för sin uppfattning att en sådan situation förelegat”¹⁷³

De tilltalade beviljas således inte straffrihet utan döms för stöld. Påföljden blir för två av de tilltalade villkorlig dom jämte 100 dagsböter och för de två övriga enbart 100 dagsböter p.g.a. deras låga ålder, födda -85 respektive -86.

I *fall II* med målnummer B2546-02 vid Sundsvalls TR med tre tilltalade står samtliga åtalade för försök till stöld alternativt förberedelse till stöld enligt BrB 8:1 samt BrB 8:1 2 st. De tilltalade bestrider åtalet då det saknas tillägnelseuppsåt samt att hönor inte kan ses som egendom och därför inte kan stjälas.

De tilltalade har innan aktionen bildat en aktionsgrupp. Syftet med aktionen var att från Pelle & Lisa AB olovligen ta cirka tio hönor. Detta för att rikta uppmärksamheten på de levnadsvillkor hönsen har på nämnda hönseri och på hönserier i allmänhet. De tilltalade hade för avsikt att informera media innan aktionens genomförande, gruppen hade tillsammans skrivit ett utkast till en insändare avsedd att skickas till en tidning efter aktionen. Det var även tänkt att det skulle lämnas en förklaring av aktionens syfte till hönseriägaren. Allt detta gjordes för att skapa en öppen civil olydnadsaktion.

Aktionsgruppen hyrde en bil, skaffade för aktionen nödvändiga redskap samt lådor att frakta hönorna i. När gruppen skulle genomföra aktionen hittade de inte det aktuella hönseriet och gav därför efter två timmar upp letandet. På väg därifrån mötte gruppen en polisbil som stoppade dem. TR kommer i sin bedömning fram till att vad de tilltalade har sagt om syftet med aktionen kan ses som åberopande av nød med djurskyddsintresset som grund.

”Tingsrätten anser emellertid, med hänsyn till att uppfödning av höns i burar är tillåtet enligt svensk lagstiftning och föremål för myndighetskontroll, att de inte med åberopande av reglerna om nød och nödvärn skulle kunna gå fria från straffrättsligt ansvar.”¹⁷⁴

¹⁷³ Målnummer B2796-03 Linköpings TR sid 10.

¹⁷⁴ Målnummer B2796-03 Linköpings TR sid 5.

Dessutom för TR en diskussion angående rekvisiten för försök respektive förberedelse till stöld. Det kommer jag dock inte att gå in på här då det ligger utanför mitt arbets område. TR:s slutsats blir att de tilltalade har gjort sig skyldiga till förberedelse till stöld.

De påföljder som TR dömer ut är för två av de tilltalade 60 dagsböter vardera och för den tredje aktivisten som dömts vid tre tillfällen tidigare för liknande brottslighet blir påföljden 100 dagsböter.

Fall III med målnummer B68/98 vid Hallsbergs TR rör brotten grovt olaga intrång samt grovt egenmäktigt förfarande enligt BrB 4:6 samt BrB 8:8.¹⁷⁵ De tilltalade bestrider ansvar med åberopande av nöd som grund. Dessutom kan de tilltalade inte vitsorda bedömningen av hur många minkar som utsläpptes eller värdet på berörda minkar.

Det som målet behandlar är två händelser av utsläppande av minkar från två separata minkfarmer. Detta fall är ett av de tidigaste rörande djurrättsliga aktioner i svensk rätt. TR diskuterar kring de tilltalade utifrån att de är veganer, de frågar om de är medlemmar i en veganorganisation och liknande vilket kan vara åtminstone kuriöst intressant att notera. Målet har sedan i minst ett senare fall använts som vägledande i fråga om påföljdsval vid dylika aktioner.¹⁷⁶

De tre tilltalade träffades innan aktionen för att planera och införskaffa nödvändig rekvisita såsom bil och verktyg. Gruppen planerade samma kväll som aktionen ägde rum hur de skulle gå till väga.

Väl på plats vid den första minkfarmen klippte de hål i stängsel som kringgärdade anläggningen, tog sig genom att klättra över stängslet in på området och släppte sedan ut ett antal minkar ur sina burar. Gruppen fortsatte sedan till en annan minkfarm för att även där släppa ut minkar. De avbröts i sin aktion av att någon upptäckte dem varvid gruppen tog till flykt. Totalt släpptes enligt TR:s bedömning ut drygt 830 minkar.

Syftet med dessa aktioner var att ge minkarna ett liv i frihet, att rädda dem undan en säker död. Det gjordes inte för att åsamka minkägaren ekonomisk skada.

Gruppen åberopar som inledningsvis nämndes nöd som grund för ansvarsfrihet då de anser att minkarna på de båda minkfarmerna befann sig i sådan nöd som stadgas i BrB 24:4. Aktionsgruppen åberopar till stöd för sin talan ett skriftligt yttrande av Per Jensen, professor i etologi vid SLU. Han anser att minkhållning i enlighet med gällande föreskrifter står i strid med djurskyddslagens fjärde paragraf. Detta då minkarna inte får utlopp för sina naturliga beteenden. Det är vanligt att djuren uppvisar olika beteendestörningar som följd. Jensen anser vidare att okontrollerat minkutsläppande även det strider mot DL § 4.

¹⁷⁵ Målnummer B 68/98 Hallsbergs TR.

¹⁷⁶ Se bl.a. målnummer B 1695-01 Skövde TR.

Så som TR uppfattar de tilltalade, är att det faktum att minkarna hålls i burar, oavsett vilken typ, är grunden för yrkandet om att nöd förelåg. TR redovisar därför den lagstiftning som reglerar minkuppfödning med inledningsvis § 4 DL. Jordbruksverket har dessutom utfärdat föreskrifter om hur minkhållning skall se ut rent praktiskt bl.a. med avseende på burstorlek, antal djur i varje bur och burutformningen i övrigt.

TR resonerar vidare:

” I målet har de tilltalade inte ens påstått att de aktuella minkarna inte erhöll tillräckligt med föda och dryck på de ifrågavarande anläggningarna. Inte heller har de tilltalade hävdatt att djuren utsattes för annan form av vanskötsel. Det har inte heller framkommit i målet att dessa former av missförhållanden rådde vid anläggningarna... ”¹⁷⁷

I och med att regleringarna om minkuppfödning har tillkommit i behörig ordning samt att inga missförhållanden på de berörda minkfarmerna i strid med dessa regleringar har kunnat påvisas kan åberopandet om nöd eller någon annan ansvarsfrihetsgrund inte anses tillämplig.

Det skriftliga yttrandet från professor Per Jensen lämnar TR helt utan avseende med motiveringen att en enskild persons mening lärd eller olärd aldrig kan sättas över en i behörig ordning tillkommen regel.¹⁷⁸ Värt att notera är att det i förarbetena till stadgandena om djurskydd sagts att vad som utgör exempelvis naturligt beteende och djurplågeri etc. ska fastslås med hjälp av vetenskap och experter på området. Mot bakgrund av detta hade det inte varit orimligt att domstolen tog med i sin bedömning vad expertis på området säger om just pälsdjurshållning i bur.

De tilltalade döms för olaga intrång samt egenmäktigt förfarande. Båda brotten anses vara av grov art med tanke på att de föregåtts av planering, brotten har medfört stor ekonomisk skada och att aktivisterna har klätt sig på ett sådant sätt att de inte skulle upptäckas.

I påföljdsbestämningen säger TR att de tilltalades åsikter om minkuppfödning skall respekteras men:

” ... rättsordningen kan inte acceptera de lagstridiga metoder som de tilltalade valt att använda i de nu aktuella fallen för att hävda sina åsikter. Det är angeläget att det vid den straffrättsliga bedömningen kommer entydigt till uttryck att samhället inte tolererar straffbara handlingar som instrument för opinionsbildning; här i riket finns det goda och omfattande möjligheter att på ett lagenligt sätt verka för genomförandet av förändringar i gällande regelsystem. ”¹⁷⁹

¹⁷⁷ Målnummer B 68/98 Hallsbergs TR sid 20.

¹⁷⁸ Ibid. Sid. 21.

¹⁷⁹ Ibid. Sid. 22.

I straffskalan för grovt egenmäktigt förfarande och grovt olaga intrång finns fängelse i två år för vardera brottet. En av de tilltalade var dock endast 16 år vid gärningstillfället och synnerliga skäl för fängelse fanns i detta fall inte enligt TR och han döms därför istället till 50 dagsböter och vård inom socialtjänsten. De andra två tilltalade var vid gärningstillfället 18 respektive 19 år och därmed måste särskilda skäl föreligga för att fängelse skall kunna utdömas. TR anser att särskilda skäl föreligger i detta fall mot bakgrund av planeringen som föregått gärningen, den förslagenhet de visat samt att det var två separata brott. De båda tilltalade döms därför till fyra månaders fängelse. TR säger att man vid bedömningen av straffvärdet har låtit gärningsmännens ungdom verka i en starkt mildrande riktning dock inte med användande av BrB 29:3 1 st. femte punkten. Inte heller det faktum att de tilltalade med stor sannolikhet kommer att finnas skadeståndsskyldiga gentemot minkfarmen har påverkat straffbedömningen i mildrande riktning.

Målet överklagades av såväl åklagaren som de tilltalade till Hovr som fastställde TR:s dom med motiveringen:

”De har sålunda utfört gärningarna inte bara för att ge djuren frihet utan även i syfte att söka uppnå det för dem övergripande målet att försvåra och i framtiden omöjliggöra pälsdjursuppfödning här i landet. Gärningarna har alltså begåtts för att ytterst uppnå vissa politiska mål. Som tingsrätten anfört är det angeläget vid den straffrättsliga bedömningen av gärningar av förevarande slag att det entydigt kommer till uttryck att samhället inte tolererar straffbara handlingar som instrument för politisk opinionsbildning. Härjämte skall beaktas den oroande utvecklingen att sådana brott, som förövas inte minst av s.k. djurrättsaktivister, på senare tid ökat i omfattning. Denna brottslighet har också börjat anta mer elakartade former med för den drabbade betydande skador som följd. Hänsynen till allmän laglydnad och ytterst tilltron till det demokratiska styrelseskicket påkallar med andra ord en med fasthet utövad rättsskipning i dessa fall, vilket skall ges betydelse vid påföljdsvalet.”¹⁸⁰

Hovr hänvisar även explicit till NJA 1982 s. 621 i fråga om påföljdsbestämningen.

Målet överklagades till HD som inte beviljade prövningstillstånd.

Fall IV med målnummer B 2922-03 vid Uppsala TR omfattar två åtalpunkter som båda rör stöld enligt BrB 8:1.¹⁸¹ I första åtalpunkten är det fyra tilltalade och i den andra sju tilltalade.

Enligt första åtalpunkten har de tilltalade tagit tolv stycken hönor från SLU: s försöksstation i Funbo Lövsta. Då det har handlat om stöld från ett forskningsprojekt hävdar åklagaren att det ska rubriceras som grov stöld vilket de tilltalade inte kan vitsorda. De erkänner dock att de olovligen tagit hönorna.

¹⁸⁰ Målnummer B 713/98 Göta Hovr sid 6.

¹⁸¹ Målnummer B 2922-03 Uppsala TR.

Syftet med aktionen var att rikta uppmärksamhet på hönor som föds upp i bur. Aktionsgruppen ville visa sitt missnöje med forskning som syftar till att utforma nya typer av burar åt höns då de anser att det är bevisat att höns lider när de hålls i burar.

TR finner att de tilltalade har gjort sig skyldiga till stöld. Därefter resonerar domstolen kring åklagarens yrkande angående grov stöld. Det lämnas dock i detta referat utanför. Det görs över huvud inte något resonemang kring den civila olydnadsaspekten i detta fall. Samtliga tilltalade döms för stöld då alla rekvisit enligt TR är uppfyllda.

I enlighet med andra åtalspunkten har de tilltalade tagit tjugo kaniner från en kaninköttsuppfödare för att sedan lämna kaninerna vidare till en tredje person där kaninerna skulle slippa att slaktas för köttproduktion och istället få leva för sin egen skull. Aktionens syfte var att uppmärksamma kaninköttsproduktion som de anser vara en helt oreglerad typ av köttproduktion. I övrigt menar aktionsgruppen att kaninerna hålls på ett sätt som strider mot DL. Beträffande just denna kaninuppfödare menar aktivisterna dessutom att kaninerna var illa skötta och led av bl.a. ögoninfektion. Detta tillbakavisar kaninuppfödaren. Hon hävdar också att kaninköttsproduktion inte är oreglerad då branschorganisationen har tagit sitt ansvar och utarbetat riktlinjer för produktion och egentillsyn.

Inte heller i denna åtalspunkt berör TR det faktum att det rör sig om en civil olydnadsaktion. De tilltalade döms för stöld i enlighet med åklagarens yrkande. I straffskalan för stöld av normalgraden inryms fängelse i högst två år. Påföljden fastställs till villkorlig dom samt dagsböter varierande i antal mellan 40 och 100 beroende på om aktivisterna tidigare har dömts för liknande brottslighet eller ej.

Värt att tillägga är att de tilltalade dessutom döms att solidariskt betala skadestånd till kaninuppfödaren och SLU:s Försöksstation.

Fall V med målnummer B 4667-99 från Göteborgs TR med fyra tilltalade omfattar två åtalspunkter. Dessa är dels stöld enligt BrB 8:1 och dels skadegörelse, olaga intrång samt stöld.

I enlighet med första åtalspunkten har de tilltalade bildat en aktionsgrupp med namnet "Ett liv i frihet" med syftet att frita burhöns från en specifik uppfödare. Efter viss planering genomförde aktionsgruppen en fritagning/stöld av sammanlagt åtta hönor som de tog med sig för att ge till en tredje person där hönorna inte skulle komma att hållas som burhöns. I samband med aktionen satte gruppen upp banderoller och hade med sig ett pressmeddelande för förklaring av syftet.

I andra åtalspunkten har samma tilltalade åtalats för grovt olaga intrång, skadegörelse samt stöld. Inför denna aktion bildade de tilltalade en annan

aktionsgrupp kallad "Hjärtats djur".¹⁸² Inför denna aktion planerade medlemmarna noggrant på olika sätt. Syftet med aktionen var att frita en hund från Göteborgs universitet, Institutionen för experimentell biomedicin. Gruppen bröt sig in på institutionen genom att slå sönder ett flertal rutor och fritog den i förväg utvalda hunden. I samband med aktionen målades slagord på husfasaden som löd: "Alla vill leva". Hela händelsen videofilmades för att kunna användas dels för att visa på förhållandena på institutionen och dels för att kunna visa hur aktionen gick till. Gruppen lade även upp en sida på Internet i samband med aktionen.

TR säger beträffande den första åtalspunkten att åtalet är styrkt med hänsyn till att de tilltalade vitsordar gärningarna om än de inte anser att det finns något tillägnelseuppsåt. De döms i enlighet därmed för stöld. Domstolen nämner särskilt att stölden har varit ett led i att skapa opinion för en viss fråga och främja aktionsgruppens mål såsom varande en försvårande omständighet.

Beträffande den andra åtalspunkten finner TR att de tilltalade gjort sig skyldiga till skadegörelse, grovt olaga intrång samt stöld.

I påföljdsfrågan yttrar TR:

*" Även om de i sitt agerande inte haft i egentlig mening brottslig avsikt vittnar deras handlingssätt- som i strid med deras egna principer innefattat användande av våld (? sic) – om bristande respekt för andra och andras rätt samt för samhällets lagar och regler. "*¹⁸³

Detta citat pekar på hur den civila olydnadsaspekten hos gärningarna hanterats av domstolen. I första ledet är det en förmildrande omständighet då man menar att "de inte haft i egentlig mening brottslig avsikt". I nästa passus säger TR att deras handlande innefattat våld och det är därför en försvårande omständighet. Vid en genomläsning av referat av händelseförloppet finns inget som ens antyder att våld har använts. Det har inte skett något sammanträffande med exempelvis personal på platsen för aktionen. Det närmaste man kommer våldsanvändning är att de tilltalade har brutit upp en dörr för att komma in i lokalen och där hämta hunden samt att de skrivit "Alla vill leva" på en husfasad som en förklaring till sin aktion. Att det skulle ses som våld och därigenom vara en försvårande omständighet är nog den tolkning man får ge citatet som TR yttrar i påföljdsfrågan. Att bryta upp en dörr för att komma in i lokalen är en förutsättning för själva brottet ska kunna genomföras och borde kanske inte räknas som en försvårande omständighet.

Stöld inrymmer fängelse i högst två år i straffskalan. TR dömer samtliga tilltalade till villkorlig dom samt dagsböter varierande mellan 50 och 80 i antal. Anledningen till den villkorliga domen i stället för fängelse är att TR anser att det finns anledning att tro att de tilltalade har mognat och att de

¹⁸² Se aktionsgruppens hemsida på <http://hem.passagen.se/animalrights/tina/>.

¹⁸³ Målnummer B 4667- 99 sid 11 ff.

efter att ha fått uppmärksamhet för sin sak väljer lagliga metoder härnäst för sin opinionsbildning. Alla är tidigare ostraffade.

Fall VI rör egenmäktigt förfarande med målnummer B 5888-03 vid Stockholms TR. Det rör fem tilltalade som vid ett tillfälle har kedjat fast sig utanför entrén till Gourmet Food, ett företag som säljer gödkalvskött. Fastkedjandet pågick i drygt två timmar. De tilltalade vägrade att flytta på sig efter uppmaning från polis och fick sedan klippas loss av polisen. Syftet med denna aktion var först och främst att skapa uppmärksamhet kring hur gödkalvshanteringen ser ut. Syftet förtydligades genom att man på plats delade ut flygblad om hur gödkalvsindustrin ser ut. Gruppen hade även ett indirekt syfte att förhindra de anställda att komma in och utföra sina arbeten. De tilltalade vill inte närmare gå in på vilken typ av planering som föregått aktionen annat än att det har skett en viss planering. Aktionen fick stor uppmärksamhet av media som var företrädna av såväl tidningar som tv.

Aktivisterna vitsordar händelseförloppet men åberopar att de ska frikännas från ansvar då de agerade så som de gjorde för att förhindra att allvarligare brott begicks (dvs. djurplågeri i form av hanteringen av gödkalvarna). Troligen är invändningen att anse som nöd eller nödvärn.

TR:s bedömning är att de tilltalade har gjort sig skyldiga till egenmäktigt förfarande då deras aktion var olovlig samt att de med aktionen orsakade en besittningsrubbing, försvårade avsevärt för Gourmet Food att få tillträde till sina lokaler. TR konstaterar vidare, utan att precisera närmare, att det inte finns något som visat att Gourmet Food har gjort något brottsligt. De tilltalades invändning om ansvarsfrihet kan därför inte anses vara uppfylld.

I påföljdsbestämningen säger TR att med hänsyn till aktionens syfte så sätts dagsböterna till 30 för vardera av de tilltalade (lägsta möjliga antal). Värt att notera är att rättens ordförande samt en nämndeman var av skiljaktig mening i fråga om antalet dagsböter som utdömdes. Dessa anser att påföljden i vart fall bör sättas till 40 dagsböter. Anledningen till det är att man tror att denna typ av aktioner skulle bli vanligare förekommande om man från domstolens sida visar en mildhet i bedömningen. Risk finns även att kommande aktioner tar allvarligare former. De gör även en hänvisning i sin skiljaktiga mening till NJA 1982 s. 621 som också citeras.

Fall VII med målnummer B 1695-01 vid Skövde TR rör grov skadegörelse enligt BrB 12:3 och omfattar tre tilltalade. Ostridiga fakta i detta mål är att de tilltalade har bildat en aktionsgrupp inför brottet med namnet ”Farväl Köttindustri”.¹⁸⁴ Planeringen inför aktionen började långt innan. Aktivisterna förberedde sig genom att ha planeringsmöten, göra studiebesök och spela rollspel för att kunna hantera hotfulla situationer som annars skulle kunna leda till våld. Aktivisterna ville att aktionen skulle vara fredlig. Syftet med aktionen var främst symbolisk då man ville avrusta slakteriet så att inte fler djur skulle kunna slaktas där samt att rikta uppmärksamheten på

¹⁸⁴Aktionsgruppens egen hemsida <http://www.raddningstjansten.org/byebyemeat>.

slakterierna och den storskaliga djurindustrin som gruppen anser är djupt odemokratisk och oetisk.¹⁸⁵

Gruppen ”Farväl Köttindustri” tog sig nattetid in i Skövde Slakteri AB: s slakterilokaler genom att hoppa över ett staket och bryta upp en dörr. När gruppen kom in i lokalerna lämnade de ett brev till de anställda med en förklaring om aktionen och dess syfte. Den skadegörelse de utsatte slakteriet för omfattade förstörelse av slakteriutrustning till ett värde av 190 000 SEK exklusive moms. Efter att aktionen var genomförd ringde aktionsdeltagarna själva till polis och kontaktade även massmedia så att aktionen skulle skapa en diskussion om slakterinäringen och djurindustrin.

TR tar i sin bedömning upp att aktionen har noggrant planerats samt att skadegörelsen utfördes med systematik och stor förslagenhet.¹⁸⁶ Dessutom uppgick skadorna till nästan 190 000 SEK. De tilltalade har då gjort sig skyldiga till skadegörelse av grov art, ett brott som inrymmer fängelse i högst fyra år i straffskalan.

I påföljdsbedömningen tar TR upp hur praxis har sett på civila olydnadshandlingar. TR hänvisar även till NJA 1982 s. 621 och citerar det som HD yttrade i fråga om civila olydnadsaktioner som försvarande omständighet.¹⁸⁷

TR tillmäter även vikt åt ett fall från Hovr som specifikt rör djurrättsaktivism.¹⁸⁸ I det fallet ansåg Göta Hovr att det förelåg särskilda för fängelse vilket medförde att två tilltalade kunde dömas till fängelsestraff trots att de var 18 och 19 år. Grunden för det var främst allmänpreventiva skäl.

Mot bakgrund av det ovan sagda bedöms straffvärdet i detta fall vara fängelse i sex månader. Beträffande en av de tilltalade fann TR dock att det inte förelåg särskilda skäl för att döma till fängelse. Påföljden blev istället villkorlig dom förenat med samhällstjänst (140 timmar). Avseende de andra två tilltalade dömdes TR till fängelse i sex respektive åtta månader. Detta då det inte fanns några särskilda skäl för att välja en icke frihetsberövande påföljd. Även i detta fall vägde de allmänpreventiva hänsynen tungt. De tilltalade dömdes också till att betala skadestånd uppgående till ett belopp av ca 190 000 SEK något som inte togs upp som en förmildrande omständighet i straffmätningen.

Fallet överklagades till Göta Hovr som fastslog TR:s dom i skuldfrågan men för en av de tilltalade som dömts till fängelse i sex månader ändrades TR:s

¹⁸⁵ http://hem.passagen.se/djurensratt/index_svenska.htm. Se även *En dag skall alla djur leva i frihet* red. Jaatinen sid 61 ff.

¹⁸⁶ Målnummer B 1695-01 Skövde TR sid 8.

¹⁸⁷ Se NJA 1982 s. 621. Se även förevarande arbete kapitel 7 sid 61 ff.

¹⁸⁸ Se fall med målnummer B 68/98 Hallsbergs TR. För referat av fallet se sid 67 i förevarande arbete.

dom till att bli villkorlig dom med samhällstjänst 140 timmar. Detta då aktivisten sedan TR:s dom ändrat sin inställning till samhällstjänst.

Fall VIII med målnummer B 394-02 meddelad i Lidköpings TR omfattar brotten stöld och försök till stöld begångna av fyra tilltalade.¹⁸⁹ De fyra tilltalade bildade en aktionsgrupp, räddningstjänsten aktion tre, för denna aktion.¹⁹⁰ De faktiska omständigheterna som vitsordas av de tilltalade är att de fyra aktivisterna har gjort ett inbrott på Adelsåsens Kalkongård för att olovligen ta 36 stycken hönor. På platsen lämnade de tilltalade ett meddelande till ägaren av Kalkongården som en förklaring till aktionen. Deltagarna hittade inga hönor på platsen varför de följaktligen inte heller tog med sig hönor därifrån. Därav yrkar åklagaren på ansvar för försök till stöld då fara för brottets fullbordning förelåg eller sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter dvs. det faktum att det inte fanns några burhöns på platsen. Om det hade funnits menar de tilltalade att de hade tagit hönor med sig.

Samma natt har de tilltalade olovligen tagit sig in på Bergsgårdens hönseri för att där tillägna sig 36 stycken hönor. Gruppen lämnade även här ett meddelande till hönseriägaren med en förklaring av aktionen. De tilltalade anser att behandlingen av burhöns är förkastlig och strider mot DL. Syftet med aktionen var att rikta uppmärksamheten på sådan verksamhet samt att frita 36 hönor för att ge dem ett liv där de lever i frihet enbart för sin egen skull. I detta fall fullbordades aktionen och ansvar för stöld åberopades av åklagaren. Aktionsgruppen bestrider ansvar och åberopar att man inte kan stjäla hönor då de inte utgör egendom.

TR anser att åtalet är styrkt då de tilltalade vitsordar omständigheterna som åklagaren anför samt då det stöds av övriga omständigheter. Aktionsgruppen döms för försök till stöld samt stöld. För tre av de tilltalade blir påföljden villkorlig dom samt 50 dagsböter. Detta trots att alla tre hävdar att de kommer att fortsätta med liknande aktioner i framtiden, ett uttryck för att det föreligger recidivfara. För den fjärde av de tilltalade blir påföljden en månads fängelse samt undanröjande av den tidigare villkorliga domen utdömd för likartade brottslighet.

Domen överklagas till HovR som fastställer TR:s dom beträffande samtliga tilltalade. HovR utvecklar dock i sina domskäl den civila olydnadsaspekten av målet.¹⁹¹ De tilltalade tillägger i HovR att deras aktioner är att anses som en nödhandling enligt BrB 24:4 då burhönshållning strider mot DL samt är moraliskt förkastligt. Rätten säger i sin bedömning:

” I det moderna samhället förekommer djurhållning och livsmedelsproduktion som av de tilltalade anses vara moraliskt förkastlig och utgöra ett hot mot viktiga djurskyddsintressen. Samhällsorganen har att på grundval av en intresseavvägning ta ställning till om eller under vilka

¹⁸⁹ Målnummer B 394-01 Lidköpings TR.

¹⁹⁰ Se <http://www.raddningstjansten.org> aktion nummer tre.

¹⁹¹ I Hovr ändras målnumret till B 580-01.

förutsättningar sådan verksamhet skall tillåtas. Det ankommer ytterst på statsmakterna att genom lagstiftning eller annan i grundlagen föreskriven ordning träffa avgöranden i sådana frågor. Vad beträffar burhöns har statsmakterna fattat beslut som innebär ett godtagande av en sådan djurhållning och livsmedelsproduktion. Utfärdandet av föreskrifter och tillsyn beträffande djurhållning ankommer på olika myndigheter. Utrymmet för enskilda personer att själva göra en intresseavvägning och till skydd för allmänna intressen handla på ett sätt som ingriper i enskilds rätt är mycket begränsat.”¹⁹²

Dessutom gör HovR en referens till NJA 1982s. 621 och säger att straffbara handlingar som ett led i en opinionsbildning kan inte tolereras.

Fall IX från Alingsås TR med målnummer B 1054-03 rör brottet grov skadegörelse.¹⁹³ De tre tilltalade har genomfört skadegörelse vid två olika anläggningar för kycklinguppfödning, båda tillhöriga Gimranäs AB, ett företag som står för minst 80 % av den svenska värphönsmarknaden.

Bakgrunden är att de tilltalade började sin planering av aktionerna under sommaren/hösten 2002. Den 27 april 2003 bröt sig de tilltalade in i en första anläggning där produktion av värphöns sker. Där förstörde aktionsgruppen bl.a. ruvningsmaskiner till ett värde av cirka 300 000 SEK. På platsen lämnade de tilltalade ett brev, med en förklaring av aktionen, vilket de alla undertecknade.

Därefter fortsatte gruppen till en andra anläggning där produktion av avelshöns skedde. Där utförde de tilltalade omfattande skadegörelse på ruvnings och kläckningsmaskiner. Dessutom förstörde de 42 000 ägg. Värdet på den förstörda egendomen uppgick till minst en miljon SEK. Vid den andra anläggningen stannade två av de tilltalade kvar efter att larm utlösts och de fanns på platsen när personal kom dit.

Syftet med aktionen framgår av ett pressmeddelande som lagts ut på Internet i samband med aktionen vilket åberopas som bevis av både de tilltalade och åklagaren i tingsrätten.¹⁹⁴ Där säger de tilltalade att de vill minska hönornas lidande och visa på det förtryck som sker av djuren inom djurindustrin. De tilltalade åberopar i TR dessutom nöd enligt BrB 24:4.

TR säger i sin bedömning att skadegörelsen har ingående planerats, varit omfattande och dessutom orsakat ett driftsstopp. Den är därför att anse som grov till sin art. Då Gimranäs AB:s verksamhet bedrivs enligt gällande lagar och föreskrifter, vilket de tilltalade inte motsäger, kan nöd inte anses föreligga. Yrkandet om att nöd förelegat lämnas således utan avseende.

¹⁹² Ibid. sid 6.

¹⁹³ Alingsås TR med målnummer B 1054-03.

¹⁹⁴ Aktionsgruppens hemsida <http://www.bybyeegg.com/> under fliken med rubriken varför?

I påföljdsfrågan säger domstolen att då de tilltalade har agerat brottsligt i enlighet med sin övertygelse istället för på ett demokratiskt sätt samt då brottet har ett högt straffvärde kan endast fängelse komma ifråga som påföljd.¹⁹⁵ Som påföljd för grov skadegörelse kan fängelse i högst fyra år utdömas. Samtliga tilltalade döms i detta fall till tio månaders fängelse. Värt att notera är att de dessutom ådöms att betala ett skadestånd till dels Gimranäs AB och dels Länsförsäkringar på drygt en och en halv miljon kronor sammanlagt.

Fall X från Linköpings TR med målnummer B 3580-04 behandlar ytterligare en s.k. hönsfritagning, d.v.s. i lagens mening stöld, av sammanlagt 116 burhöns.¹⁹⁶ Aktionsgruppen bestod av fyra tilltalade. De genomförde aktionen då de anser att burhönshållning strider mot DL trots att Jordbruksverket hade godkänt de aktuella burarna. Brottet föregicks av planering i ett par månader.¹⁹⁷ Aktivisterna lämnade även en skrivelse på hönseriet där de förklarar sitt syfte med aktionen. Dessutom lade gruppen ut bl.a. bildmaterial på Internet för att göra sin aktion offentlig och öppen i enlighet med den civila olydnadsstrategi. De anser själva att det är fråga om en civil olydnadsaktion.

Aktionsgruppen hade dock inte polisanmält eller på annat sätt försökt rikta uppmärksamhet på vad de menar är missförhållanden innan själva aktionen. Detta då de menar att anmälningar har företagits i andra fall utan resultat.

TR finner att åtalet är styrkt då de tilltalade vidhåller samtliga faktiska omständigheter. Rätten säger kortfattat att inga omständigheter funnits som medför att varken bestämmelsen om nödvärn eller om nöd är tillämpliga. De tilltalade döms för stöld.

I påföljdsfrågan diskuteras inte den civila olydnadsaspekten alls. TR säger endast att då frivården inte anser att det finns något övervakningsbehov skall alla fyra aktivister dömas till villkorlig dom samt dagsböter, mellan 40 stycken och 60 stycken. Variationen i antal berodde på att två av de tilltalade hade dömts tidigare för liknande brott.¹⁹⁸

8.2 Analys enligt de lege lata

Inledningsvis kan man konstatera att alla former av civil olydnad per definition är olaglig. Det är dessutom ett brott oavsett om civil olydnadsaktionen faller in under alla rådande definitioner av begreppet som diskuterats i detta arbete eller ej. Något som heller inte spelar någon roll är huruvida aktionen kan ses som berättigad eller ej enligt alla doktrinära

¹⁹⁵ Målnummer B1054-03 Alingsås TR sid 9.

¹⁹⁶ Målnummer B 3580-04 Linköpings TR.

¹⁹⁷ Se gruppens egen hemsida skapad med anledning av aktionen på <http://www.raddningstjansten.org>.

¹⁹⁸ För en av de tilltalade ingick i påföljden dessutom påföljd för brott mot Lagen om totalförsvarspikt.

teorier, något jag har diskuterat ovan. Civil olydnad är olagligt enligt gällande rätt!

Hur kan man då diskutera civil olydnad enligt de lege lata? Det som djurrättsaktivisterna i stort sett alltid (inte enbart de av mig ovan refererade fallen) har anfört till sitt försvar i de efterföljande processerna är de olika ansvarsfrihetsgrunderna i BrB kapitel 24, och då främst nød BrB 24:4 samt nödvärn BrB 24:1.

Beträffande nödvärn är det tämligen enkelt att konstatera att den grunden beträffande i alla fall djurrättsliga civila olydnadsaktioner näst intill aldrig skulle kunna anses tillämplig då grunden för dylika aktioner inte är först och främst rättslig utan moralisk. D.v.s. de förhållanden som djurrättsaktivisterna kritiserar är att det är moraliskt fel att använda djur för människans nytta. Att det dessutom i vissa fall står i strid med djurskyddslagstiftning att hantera djur på ett visst sätt är sekundärt i sammanhanget. För att nödvärnsrätt skall föreligga enligt stadgandets ordalydelse måste det föreligga ett påbörjat brottsligt angrepp på person eller egendom. Påbörjat *brottsligt* angrepp innebär att det måste vara tal om ett lagbrott som föregår och ger upphov till nödvärnshandlingen. I exempelvis de ovan redovisade fallen då djurrättsaktivister har fritagit/stulit hönor från burhönfabriker måste burhönfabrikanterna ha gjort sig skyldiga till lagbrott för att nödvärnsrätten skall kunna aktualiseras. De lagbrott som ligger närmast till hands är djurplågeri enligt BrB 16:13 samt brott mot DL § 36. Inte i något av de ovan redovisade fallen har de berörda hönsägarna konstaterats skyldiga till brott mot de stadgandena, ens i efterhand.

Att hönseriägarna håller burhöns, vilket står i strid med DL:s regler generellt är inte tillräckligt då det finns möjligheter att medge undantag från just burhönsförbudet på tillämpningsnivå, vilket också har gjorts i ett flertal fall. Nödvärnsrätten kan därför inte anses tillämplig på de redovisade fallen rörande burhönshållning.

Andra fall som ovan har redovisats har gällt pälsdjursuppfödning, användande av djur i medicinska försök, slakterinäringen generellt samt kaninuppfödning. Även i sådana fall måste det kunna styrkas att uppfödarna/slakteriarbetarna/de djurförsöksansvariga gjort sig skyldiga till någon form av dålig behandling av djur som är straffbart enligt gällande rätt.

Rent teoretiskt skulle således denna ansvarsfrihetsgrund kunna bli tillämplig men det har aldrig aktualiserats i något av fallen ovan då det inte har gjorts någon prövning av huruvida de som har att svara för djuren gjort sig skyldiga till något brott eller ej. Det kan i detta sammanhang nämnas att i rättsfallet med målnummer B 2922- 03 från Uppsala tingsrätt anförde djurrättsaktivisterna att kaninerna i det berörda fallet var illa skötta och att de led av bl.a. ögoninfektion något som domstolen avfärdade helt i sin bedömning. Anledningen till att domstolen resonerade så är förmodligen att en fritagningsaktion innebärande stöld i lagens mening inte står i proportion till svårhetsgraden på dylika missförhållanden. Ett sådant agerande från

aktivisternas sida anses därför vara uppenbart oförsvarligt och därmed kan inte stadgandet om nödvärn anses tillämpligt oavsett om det föregåtts av ett brottsligt angrepp eller ej.

Angående nöd som är den oftast åberopade ansvarsfrihetsgrunden i fall rörande civila olydnadshandlingar kan konstateras att enligt lagtextens ordalydelse skulle den kunna anses tillämplig. Där sägs att:

”Den som i annat fall än förut i detta kapitel är sagt, för att avvärja fara för liv eller hälsa, rädda värdefull egendom eller av annan orsak, handlar i nöd, skall ock vara fri från ansvar, om gärningen med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt måste anses försvarlig.”

Fara för liv och hälsa kan inte aktualiseras när det gäller djurrättsliga civila olydnadsaktioner då stadgandet endast täcker in mänskligt liv. Inte heller torde det bli fråga om att avvärja fara för att rädda värdefull egendom. Det som skulle kunna anses tillämpligt är att handla i nöd av annan orsak. I förarbetena har angående annan orsak sagts att det innefattar intressen av *synnerlig* vikt. Dessutom har det uttryckligen specificerats att det kan omfatta svåra fall av djurplågeri. Vad som ska anses vara svåra fall av djurplågeri blir klart en bedömning i efterhand av domstol med hjälp av reglerna i BrB samt förmodligen DL.

I övrigt gäller att nödhandlingen skall kunna anses vara försvarlig. Så som djurrättsaktivister jag har beskrivit i fallen ovan arbetar är det fullt möjligt att dylika aktioner skulle kunna ansvarsbefrias, åtminstone om det finns en vilja härför hos domstolen samt att alla förutsättningar härför är uppfyllda. Detta då de arbetar med metoder som syftar till att vara fredliga och proportionerliga i förhållande till syftet med aktionen. Av de redovisade fallen i detta arbete måste undantag göras för fallet med utsläppande av minkar samt fallet med grov skadegörelse mot ett slakteri. Dessa skulle inte enligt gällande rätt kunna ansvarsbefrias då sådana ageranden inte skulle kunna anses försvarliga.

Då det blir fråga om en bedömning i efterhand som därigenom blir vägledande för om nödparagrafen kan anses tillämplig eller ej kan reglerna om putativ nöd komma att aktualiseras dvs. att aktivisten uppfattade situationen som en nödsituation trots att det i efterhand vid en bedömning visade sig inte vara det. Detta förutsätter dock att aktivistens agerande dessutom kan anses ursäktligt. I annat fall kan gärningsmannen dömas för ett oaktsamhetsbrott.¹⁹⁹

Beträffande nöd har det utkristalliserats en praxis på området avseende nödrätten i samband med civil olydnad i och med ett avgörande från HD, NJA 1982 sid. 621. Där har HD uttryckligen sagt att det moderna industrisamhället är organiserat på så vis att det medför potentiella risker på

¹⁹⁹ Jareborg *Straffrättens ansvarslära* sid 147.

de av rättsordningen annars skyddade intressena såsom människors liv hälsa och andra viktiga intressen. Det är statsorganen som har att göra avvägningar mellan olika skyddsvärda intressen och att beakta risker. När statsorganen har gjort dylika bedömningar har medborgarna att godta dessa bedömningar. Nödrätten kan därför inte åberopas när man begår lagbrott för att man anser att statsorganens bedömningar är felaktiga.

Beträffande djurrättsliga civila olydnadshandlingar innebär detta att då samhället har organiserat exempelvis djurhållning, djurförsök och pälsdjursuppfödning som det ser ut idag har avvägning mellan djurskydds- och miljöintresset å ena sidan och det ekonomiska intresset å andra sidan, redan gjorts.²⁰⁰ Då har medborgarna att foga sig efter det. Att djurrättsaktivisternas moral inte stämmer överens med statsorganens, och därigenom också förmodligen folkmajoritetens, spelar ingen roll, det är statsorganens moraliska övervägningar (om det nu har gjorts några sådana) som är de som gäller och de får inte ifrågasättas med hjälp av civila olydnadsaktioner.

Dock poängterar HD att detta inte innebär att man behöver tolerera att *akut fara* för att risker förverkligas. I sådana fall föreligger klart nödrätten. Beträffande djurrätt skulle aktioner som syftar till att förhindra överhängande risker för svåra former av djurplågeri (enligt gällande rätt) förmodligen kunna ansvarsbefrias. Det har dock inte prövats i något av de av mig redovisade fallen. Där har inte heller någon akut fara för riskers infriande över huvud kunnat påvisas.

När möjligheten att ansvarsbefria djurrättsliga civila olydnadshandlingar i stort sett inte är möjlig kvarstår endast de olika stadgandena i BrB kapitel 29 som behandlar straffbedömningen. Där finns möjligheter att såväl straffbefria helt som att sänka eller höja straffet p.g.a. olika förmildrande respektive försvårande omständigheter.

De försvårande omständigheterna som i de av mig redovisade rättsfallen har tagits upp till bedömning är bl.a. den hänsynslöshet som de tilltalade anses ha visat i sina aktioner och det faktum att det rör sig om civila olydnadshandlingar vilket kan antyda att det finns en recidivrisk. De olika omständigheterna tar jag dock närmare upp i kapitel 7 ovan.

De förmildrande omständigheterna, vilka jag tidigare har diskuterat ovan i kapitel 7, som har nämnts är främst att det är unga och i flera fall tidigare ostraffade gärningsmän vilket gör att domstolen har sett med en mildhet på brotten i en del av fallen. I *fall III* med målnummer B 68/98 har domstolen dock ansett att det förelåg särskilda skäl att döma till fängelse. Denna dom har sedan varit vägledande i åtminstone ett ytterligare fall där domstolen återigen dömd till fängelse vid djurrättslig civil olydnadsaktion trots att det handlade om unga lagöverträdare.

²⁰⁰ Se kapitel 6.1 sid 48 i förevarande arbete.

Att det rör sig om civil olydnad har av domstolen i några fall noterats. Man säger att gärningsmännen har i och för sig behjärtansvärda syften, deras åsikter ska respekteras etc. *men* man menar från domstolens sida att det inte kan anses som förmildrande utom i fall ? där domstolen uttryckligen säger att man inte ska välja en alltför sträng påföljd mot bakgrund av den civila olydnaden. Viktigt att notera är att vid denna dom var dock rättens ordförande samt en nämndeman av skiljaktig mening just p.g.a. mildheten i påföljdsvalet. Annars är det tydligt att inte många förmildrande omständigheter tas upp till förmån för aktivisterna vilket gör att de straff som utdömts i så gott som samtliga fall inte har påverkats i en för aktivisterna positiv riktning p.g.a. den civila olydnaden.

8.3 Analys enligt Habermas

Problemet med djurrätt och civil olydnad kan analyseras på många olika plan. Jag har dock funnit det mest fruktsamt att analysera det utifrån två aspekter, dels på ett lagstiftningsplan eller ett makroplan om så vill och dels på ett mikroplan utifrån de rättsfall jag har redovisat i detta arbete. Problemets kärna är dock densamma. Hur ska vi förhålla oss till naturen och djuren samt när är det moraliskt rätt att bryta mot lagen?

8.3.1 Djurrättsproblematiken på makronivå

Djurrättsaktivisternas argument (i den mån man kan generalisera dem), vilka inte framkommer med tydlighet i rättsfallen eftersom domstolarna inte ofta går in på vad djurrättsaktivisterna framför, går i korthet ut på att djurhållningen i Sverige inte är demokratisk då den på många områden står i strid med DL. Aktivisterna menar dessutom att en majoritet av befolkningen idag tycker att det är oacceptabelt att behandla djuren så illa som görs på flera områden idag.²⁰¹

De anser vidare att djuren har ett värde i sig själva för sin egen skull. Det föreligger därmed en etisk skyldighet att "föra djurens talan" då de inte själva har förmågan att göra det inom ramen för den demokratiska processen. Aktivisterna anser således att ingen har fört djurens talan. Försök att göra det inom det demokratiska systemet har antingen misslyckats eller skulle vara fruktlösa då djurrättsargument har marginaliserats i det offentliga rummet och gör det alltjämt. Att då företa utomparlamentariska aktioner är ett måste, menar aktivisterna. Detta för att belysa de problem som existerar trots att det finns lagstiftning som är tänkt att förhindra de mest extrema grymheter som begås mot djuren idag. Det som aktivisterna i sak framför i domstolsförhandlingarna framkommer inte med tydlighet i de skrivna domarna. Klart är att aktivisterna framför argument som är atypiska för rättssystemets vidkommande. De framför argument med grunden att djur

²⁰¹ Jaatinen sid 51.

är innehavare av rättigheter, att djur inte kan anses vara egendom och därför inte kan stjälas. Sådana argument kan domstolarna inte beakta då det inte är någon form av rättslig "input".

För att dra en parallell till Habermas i detta avseende kan det i detta sammanhang vara värdefullt att diskutera huruvida besluten rörande djurskydd kan anses tillkomna i en diskurssituation. Beslut som är tillkomna i en diskurssituation får anses vara ett uttryck för konsensus och de är därmed rättvisa. Konsensus i sin tur uppnås genom att vissa ideala förutsättningar är för handen, vad Habermas kallar *den ideala taleakten*. Det ska vara ett samtal som är öppet för alla som är deltagare på lika villkor.²⁰² Det får heller inte förekomma något förtryck annat än förtrycket av det bättre argumentet. Alla diskursdeltagare strävar således efter det gemensamma målet att nå konsensus i frågan. När civil olydnad kan komma att aktualiseras beror det således på, med användande av Habermas termer, att kommunikationen upplevs av aktivisterna som bruten. Livsvärlden koloniserar då målrationellt handlande, normalt tillhörigt systemet, tar sig in i livsvärlden.²⁰³

Lagstiftningen skulle eventuellt kunna ses som ett uttryck för en rationell diskurs d.v.s. tillkomna i en diskurssituation. Habermas har i *Faktizität und Geltung* försökt visa på rättens möjligheter att vara en institutionaliserad form av den rationella diskursen.²⁰⁴ Troligt är att rättssystemet så som det ser ut idag inte kan anses vara en institutionaliserad form av en rationell diskurs. Detta då den inte innehåller tillräckliga inslag av kommunikativt handlande som är den rationalitet som ska eftersträvas. Beslut som tillkommer i rättssystemet är därför inte legitima.

Klart är dock att tillämpningen av djurskyddsreglerna inte sker i enlighet med lagstiftningen och tillämpningen blir därigenom ej legitim, d.v.s. rättvis. Istället får den ses som ett exempel på vad Habermas kallar systematiskt störd kommunikation innebärande att diskursen inte styrs av förtrycket av det bättre argumentet och en vilja att nå konsensus. Istället sker det ett systematiskt förtryck med andra faktorer såsom makt, ekonomiska intressen, svek och strategier. Detta då målrationellt handlande tränger in i diskursen. Djurproducenternas ekonomiska vinstintresse förtrycker diskursen som är tänkt att handla om djurens situation och djurskyddsaspekten nedlagd i lagstiftningen till att handla om maximerad ekonomisk vinst.

Det uppstår dessutom ett problem till med anledning av att det handlar om djuren. Djur kan som tidigare nämnts inte ses som deltagare i den rationella diskursen då det förutsätter kommunikerande subjekt. Vem ska då föra fram argument rörande djurs intressen? Vem är den behörige att företräda djur och natur? Detta är något som för övrigt domstolarna har tagit fasta på då de i flera fall säger att avvägningar rörande exempelvis djurskydd är något som

²⁰² Christian Dahlman *Objektiv moral –tro det den som vill* Studentlitteratur 2002 sid 34.

²⁰³ Ericsson 1988 sid 66.

²⁰⁴ Se kapitel 4.6 i förevarande arbete.

enbart myndigheterna har att göra. Att aktivisterna har en annan syn på hur djuren bör värnas om är inget som kan fästas någon vikt vid åtminstone inom ramen för rättstillämpningen.

Habermas menar dock att i en rationell diskurs förs alla relevanta argument fram då alla diskursdeltagare drivs av en vilja att etablera en sanning. Dessutom kan man anta att olika sociala rörelser, i form av mer eller mindre fasta konstellationer, kan bidra till en ökad legitimitet i beslut då de för fram argument om naturen och djuren eftersom de åtminstone bidrar till en ökad mångfald bland argumenten.

Då ett konstaterande har gjorts här att åtminstone tillämpningen av djurskyddslagstiftningen är behäftad med tvivelaktigheter uppkommer då frågan om det är möjligt, enligt Habermas, att ifrågasätta detta. Och i så fall är det möjligt att använda sig av civil olydnad? Detta ska diskuteras mer ingående i kapitlet direkt nedan.

8.3.2 Djurrättsproblematiken på mikronivå

De olika civila olydnadsaktionerna som behandlas i de av mig redovisade rättsfallen rör, kan tyckas, vitt skilda områden. De flesta aktionerna har dock riktat uppmärksamheten på burhönshållningen med gamla burar utan sittpinne, värprede och sandbad som idag är förbjuden i DL då det av lagstiftaren har ansetts stå i strid med djurskyddstanken. Där har undantag meddelats av Jordbruksverket med hjälp av föreskrifter. Dessa har dock varit tänkta att gälla enbart övergångsvis. Denna dispensmöjlighet upphörde 2003 men ändå hålls mer än en halv miljon hönor i sådana burar fortfarande vilket torde bero på de lokala myndigheternas bristande uppföljning.²⁰⁵

Ett annat område som civila olydnadshandlingar företagits på är beträffande djur som handhas för vetenskapliga och medicinska experiment. Vetenskapliga och medicinska försök med användande av djur omgärdas av ett system med djurförsöksetiska nämnder. Dessa nämnder är tänkta att kontrollera att lagstiftningen på området följs d.v.s. så att inga onödiga försök genomförs, att djuren inte tillfogas onödigt lidande samt att djurens naturliga beteende främjas trots att de måste underkasta sig medicinska och vetenskapliga försök. I propositionen till DL har sagts att det är viktigt att bara de försök genomförs som är viktiga ur allmän synpunkt. Djurförsök ska heller inte genomföras om man kan uppnå samma resultat utan användande av djurförsök.

I praktiken tillstyrks dock nästan alla försök som inkommer till djurförsöksetiska nämnderna utan anmärkning. Detta är något som aktivisterna ifrågasätter starkt då de förutom den grundläggande inställningen att det är fel i alla lägen använda sig av djur för människans

²⁰⁵ Djurens rätt nr 1/2005 Birgitta Carlsson *Över en halv miljon hönor fortfarande i olagliga burar* sid 26.

nytta dessutom anser att godkännande av i princip alla försök står i strid med den lagstiftning som finns rörande djurskydd och försöksdjur.

Dessutom har jag tagit upp ett fall där en aktion vände sig mot pälsdjursindustrin. Pälsnäringen i Sverige idag är inte särskilt omfattande. Det är ett område som redan i förarbetena till DL har diskuterats som ett problem då det medför stora svårigheter att hålla djur som till sin natur är rovdjur t.ex. minkar och rävar i bur vilket ställer särskilt höga krav på uppfödarna och anläggningarna.²⁰⁶ Regeringen och samarbetspartierna har under hösten kommit med ett förslag till ny lagstiftning rörande minkuppfödning för pälsproduktion. Förslaget innehåller ytterligare inskränkningar i möjligheten att bedriva sådan näring i landet. Förslaget är nu ute på remiss hos en mängd remissinstanser. Lagförslaget visar tydligt på att det finns en folkopinion mot just sättet att bedriva pälsdjursnäring som görs idag.

En annan av de i detta arbete redovisade olydnadsaktionerna har vänt sig emot uppfödning av kaniner för köttproduktion, ett område som inte har reglerats speciellt på tillämpningsnivå vilket gör att de regler som man har att följa vid uppfödning av kaniner är de generella bestämmelserna i DL. Något som enligt aktivisterna är ett problem då det inte sker någon tillsyn av uppfödningens anläggningar eftersom det inte finns specifika tillämpningsföreskrifter som reglerar hur kaninerna skall hållas. Att, som en kaninuppfödare i mål B 2922-03 vid Uppsala TR hävdar att de utövar egentillsyn anser aktivisterna inte är fullgott skydd mot dålig behandling av kaniner.

Import av gödkalvskött har uppmärksammats av djurrättsaktivister i rättsfallet med målnummer B 5888-03 vid Stockholms TR. Gödkalvskött är kött som anses vara en delikatess p.g.a. sin mjällhet och sin ljusa färg. Problemet med det är att dessa kvaliteter uppnås genom att kalvarna föds upp på en väldigt näringsfattig kost. Detta leder till förutom kronisk järnbrist en hel del följsjukdomar som medför stort lidande för djuret. P.g.a. detta lidande har man i Sverige förbjudit dylik produktion i landet. Att importera sådant kött har av djurrättsaktivisterna uppfattats som ett kringgående av djurskyddslagstiftningen.

Även slakterinäringen har blivit föremål för djurrättsliga civila olydnadsaktioner då aktivisterna anser att det är fel att döda djur för föda då djuren har ett eget värde i sig.²⁰⁷ Det är även en rad missförhållanden som uppmärksammats i media som kan tänkas ligga bakom dessa aktioner. Bl.a. storskaligheten och det starka vinstintresset har medfört att djurskyddsreglerna inte alltid har följts då det skulle resultera i långsammare arbetstempo och en lägre vinst som följd därav.

De två aktioner som rörde skadegörelse mot slakterinäringen respektive anläggningar för kycklinguppfödning har innefattat relativt grova brott som

²⁰⁶ Proposition 1987/88:93 sid 31.

²⁰⁷ Målnummer B 1695-01 Skövde TR.

har åsamkat ägarna till anläggningarna stor ekonomisk skada. Då civila olydnadsaktioner enligt såväl Rawls som Habermas bör ha en först och främst symbolisk karaktär är det inte säkert att det kravet kan anses uppfyllt i dessa fall. En parallell kan dras till flera av de uppmärksammade plogbillsaktivisternas aktioner mot olika militära mål då aktivisterna har utfört skadegörelse på militärt materiel. Detta då man har velat visa på att nedrustning faktiskt är möjligt. Klart är i alla fall att detta är något som med all säkerhet har påverkat andra individers uppfattning om den djurrättsliga civila olydnadsaktionen i en negativ riktning.

De rättsliga reglerna som styr dessa båda områden är tydliga. Det är tillåtet att föda upp djur för köttkonsumtion för att sedan slakta dem. Dock sades i förarbetena till nuvarande DL: att djur behandlas väl i slaktprocessen och uppfödningssprocessen är viktiga djurskyddsaspekter. Det är något som aktivisterna menar inte har uppfyllts på slakterier och äggproduktionsenheter av de typerna som var fråga i rättsfallen.²⁰⁸

Habermas har sagt att civil olydnad är en moraliskt grundad protest som är en form av offentlig handling. Handlingen är ett uppsåtligt brott med bibehållen tilltro till systemet som helhet. Vidare skall lagbrottet vara av symbolisk karaktär *med anledningen av att det är våldsfria handlingar man företar, ändra*. Dessutom krävs att den som protesterar är villig att ta konsekvenserna av sitt handlande avseende rättsliga följder.²⁰⁹ Med denna definition som grund; hur ter sig de djurrättsliga civila olydnadshandlingarna jag har redovisat i detta arbete?

Att protesterna är moraliskt grundade finns det fog för att anta dels mot bakgrund av det jag precis har tagit upp här ovan och dels detta då djurskydd är ett uttalat etiskt värde som har tagits hänsyn till i lagstiftningen. Dock pekar aktivisterna på att detta åtminstone i tillämpningen av lagen förbises eller ignoreras i många fall vilket torde stå i strid med folkviljan (som lagstiftningen får anses vara ett uttryck för).

I samtliga fall jag har tagit upp har deltagarna i aktionen valt att vara öppna med sina aktioner och identiteter med undantag för fallet med utsläppande av minkar. Att aktionsdeltagare i vissa fall åtminstone inledningsvis inte är helt öppna med sina aktioner ter sig naturligt då det är en förutsättning för att kunna genomföra dem. I sådana fall har aktivisterna alltid valt att gå ut offentligt med aktionerna efter aktionens genomförande istället.

I mål med nummer B 68/98 vid Hallsbergs TR har aktivisterna valt att maskera sig, inte delge media sin aktion och inte heller på annat sätt gjort sin aktion synlig. Redan här skiljer sig denna aktion från de övriga vilket får leda till slutsatsen att denna aktion inte kan anses vara en civil olydnadsaktion ur varken Rawls perspektiv eller Habermas med avseende på åtminstone öppenhetskravet.

²⁰⁸ Proposition 1987/88:93 sid 28.

²⁰⁹ Habermas 1986 sid 7.

Beträffande handlingens karaktär gäller enligt Habermas att den ska vara ett uppsåtligt brott mot en enstaka rättsregel. Regelbrottet ska endast ha symbolisk karaktär. Djurrättsaktivisterna uppfyller åtminstone kravet på uppsåtlighet då de i samtliga rättsfall har haft en klart uttalad avsikt att bryta mot en lagregel samt att de i samtliga fall åtalats och dömts för uppsåtliga brott.

Att lagbrottet ska ha symbolisk karaktär tycks innebära att det måste vara våldsfritt och inte syfta till att undergräva rättsordningen utan enbart rikta sig till individerna i samhället beträffande den felaktighet i lagstiftningen som man anser föreligger. Den symboliska karaktären på de redovisade djurrättsfallen verkar i stort sett uppfylla. Att frita hönor, försöksdjur och att hindra människor tillträde till en köttimportörs lokaler innefattar i de redovisade fallen inget våld. Det visar heller inte på att tilltron till rättssystemet saknas hos aktivisterna. Huruvida den symboliska karaktären kan anses uppfyllt beträffande fallet med grov skadegörelse på ett slakteri, grov skadegörelse på kycklinguppfödning samt vid minkutsläppande är inte lika säkert. Dessa fall handlar om grövre brott där kopplingen till att man önskar upplysa allmänheten om missförhållandet inte lika stark vilket gör att den symboliska karaktären inte framträder lika tydligt. Det är dock inte helt klart vad Habermas menar med den symboliska karaktären varför jag lämnar det delvis öppet huruvida dessa två fall skulle kunna inrymmas i definitionen eller ej.

Att deltagarna i aktionerna som redovisats är villiga att ta konsekvenserna av sitt handlande står helt klart återigen med ett undantag, minkutsläpparfallet. Där har aktionsdeltagarna inte haft för avsikt att ta de rättsliga konsekvenserna då de exempelvis har maskerat sig för att undgå upptäckt och identifiering.

Rawls definition av civil olydnad skiljer sig inte materiellt alls från den Habermas diskuterar. Dock tar Rawls upp ytterligare parametrar för att bedöma huruvida civila olydnadsaktioner skall anses vara berättigade eller ej. Dessa villkor är: att olydnaden ska rikta in sig på allmänt erkända fall av grova orättvisor, uttömmande av lagliga medel samt att olydnaden inte får hota rättsordningen som helhet. Det är även ämnen som Habermas diskuterar kring. Att det måste röra sig om allmänt erkända fall av grova orättvisor är inget som Habermas tar upp.

I de flesta olydnadsaktioner jag har redovisat har inte alla lagliga medel uttömts vilket inte är ett krav enligt Habermas som menar att man måste se till reella möjligheter att kunna få gehör för sin åsikt. Habermas för ett resonemang kring just det faktum att de som står längst ner på samhällsstegen inte har samma möjligheter i realiteten att göra sin röst hörd. Han går även ett steg längre då han menar att det är de som står längst ner som i regel först märker av orättvisor.²¹⁰ Att då kräva ett uttömmande av lagliga medel i de redovisade fallen skulle inte fylla någon funktion då de

²¹⁰ Ibid sid 11.

individerna ändock inte skulle vinna gehör. Just detta är något som aktivisterna i fall B 68/98 Hallsbergs TR samt B 3580-04 vid Linköpings TR har tagit upp. De har inte uttömt de lagliga medel som står till buds för att uppmärksamma vad de menar är felaktigheter i djurhanteringen främst p.g.a. att de anser att det har gjorts tidigare vid ett flertal liknande situationer men aldrig lett till någon åtgärd från myndigheternas sida.

Dock menar Habermas att civil olydnad skall användas med försiktighet då individerna alltjämt har en prima facie skyldighet till laglydnad. Frågan som uppkommer är då om aktivisterna i de redovisade aktionerna har visat försiktighet i valet av aktionsform? I samtliga fall har aktivisterna valt områden där man kan se vissa diskrepanser mellan lagstiftningen och tillämpningen eller i vart fall mellan lagens intentioner och tillämpningen vilket får konstateras till fördel för aktivisterna. Att aktivisterna dessutom har planerat aktionerna noggrant för att de inte ska leda till våld eller liknande tyder också det på en försiktighet.

Försiktighet är även det som ska präglade domstolarna i sin bedömning av civila olydnadsaktioner. Civil olydnad är ett kontrollinstitut som ligger utanför gällande rätt. Den är ett extraordinärt medel att använda och skall därmed bedömas som ett sådant. Staten har dessutom råd att avstå från att använda alla sina sanktionsmöjligheter då civil olydnad inte hotar rättssystemet som helhet. När ett konstaterande av att fallen jag har redovisat med ett undantag mål B 68/98 från Hallsbergs TR är att se som civila olydnadsaktioner enligt såväl Habermas som Rawls, hur ska de då bemötas vid en domstol enligt Rawls och Habermas? De båda förespråkar en mild bedömning av dylika aktioner från domstolarnas sida. Detta främst p.g.a. att de inte ser dylika aktioner som ordinär brottslighet utan som en kontrollmekanism för staten. Att det med en mild bedömning från domstolarnas sida på sikt skulle leda till ett demokratiskt sönderfall kan de inte tillstå då de menar att aktivisterna har en tilltro till systemet som helhet och därför inte med sin aktion utmanar demokratin som sådan.

I fallen jag har redovisat har civil olydnadsaspekten i fallen inte alltid diskuterats av domstolarna utan brotten har istället bedömts som ordinär brottslighet något som såväl Rawls som Habermas vänder sig emot. I de fall där den civila olydnadsaspekten har tagits upp av domstolen har det inte påverkat utgången i målet nämnvärt.

I viss mån kan man dock se att det har diskuterats kring straffmätningen i en för aktivisterna positiv riktning åtminstone vid en förstagångsförbrytelse. Man menar dock i flera domar att de tilltalade har i och för sig behjärtansvärda syften med sina aktioner. Därför kan det de gjort i sina aktioner inte kan ses som de har haft i egentlig mening brottslig avsikt *men* man kan inte ansvarsbefria eller bevilja påföljdseftergift då man menar att det på sikt skulle leda till problem för demokratin. Det är en rent positivistisk syn på rätten som Habermas inte delar. Han menar istället att döma dessa människor lika hårt som de hade begått ordinära brottsliga gärningar gör att domstolarna:

” missförstår...och inskränker den moraliska grundvalen och den politiska kulturen i det utvecklade och demokratiska samhället”²¹¹

Habermas anser istället att civil olydnad är någonting positivt om det utövas med viss försiktighet och gott omdöme. På grund därav skall det också bedömas på ett specifikt sätt. Detta har inte skett i de rättsfall jag har velat belysa i detta arbete, not till vilka. Där har istället civil olydnadsaspekterna betraktats såsom försvårande i följande avseenden: planeringsaspekten, grymhet, våldsaspekt, önskan om allvarigare konsekvenser såsom driftsstopp på exempelvis slakterier samt den politiska aspekten – att man vill förändra något med hjälp av olagliga metoder.

Då man ser att domstolarna inte har över huvud tagit upp de etiska resonemang som aktivisterna fört fram beträffande djurens moraliska ställning o.s.v. kan det vara intressant att diskutera teorin om subsystem som först lanserades av Niklas Luhmann. Denna teori går ut på att samhället består av en mängd subsystem som arbetar vart och ett för sig enligt sina egna uppställda normer. Den utbyter inte information med andra subsystem. Istället reproducerar systemen sig själva. Rättssystemet är ett exempel på ett sådant subsystem. Det kan endast hantera information som är rättslig till sin karaktär. Att ta upp som argument att djur inte kan stjälas då de inte kan anses vara egendom utan fria individer innebär att domstolen inte tar upp ett sådant resonemang. Djur är lös egendom i rättssystemet. Att anföra motsatsen baserat på en etisk grund vinner ingen framgång då rättssystemet enligt Luhmann inte kan hantera icke-rättslig ”input”. Det kan man se exempel på i de fall jag har redovisat ovan. Detta får antas ha influerat Habermas då han också gör en uppdelning av samhället i olika system.²¹²

Ett annat sätt att titta på de rättsfall som jag har redovisat här ovan är med hjälp av Habermas teori om systematiskt störd kommunikation för ögonen. Rättsfallen präglas av andra mål än viljan att uppnå ett legitimt beslut. Rättsprocesserna kan inte anses vara ett exempel på en rationell diskurs. Det är uppenbart att deltagarna i rättsprocesserna inte strävar efter ett konsensus. Domstolen strävar efter att tillämpa gällande rätt och aktivisterna strävar efter att få till stånd en förändring i djursynen. Deltagarna kan över huvud inte sägas föra ett samtal då man från aktivisternas sida tar upp argument som inte kan göras gällande i en domstol samtidigt som domstolen å sin sida enbart diskuterar kring vilka brott som är begångna och inte kring den civila olydnadsaspekten alls. Den ideala taleakten kan således inte anses ha förelegat i de rättsfall jag har tagit upp.

Beträffande processerna jag har redovisat kan de också ses som ett uttryck för systematiskt störd kommunikation som störs av olika faktorer såsom vetenskap. Det diskuteras t.ex. ur ett vetenskapligt perspektiv hur honor lever i burar. Ekonomiska intressen är också en del av de faktorer som skapar den systematiskt störda kommunikationen. Det föreligger en

²¹¹ Habermas 1986 sid 12.

²¹² Se kapitel 4.4 i förevarande arbete.

maktobalans mellan aktivister och företagen i de av mig refererade processerna.

Vad som gör resonemanget kring just djurrättsliga civila olydnadsaktioner än mer komplicerat är som jag nämnt tidigare det faktum att djuren inte kan ses som subjekt i samhället d.v.s. de kan inte vara delaktiga i den rationella diskursen. Eller enklare uttryckt, de kan inte själva föra sin talan om de eventuella orättvisor som begås emot dem. Därmed uppstår frågan om vem som ska göra sig till företrädare för dem och på vilka grunder det låter sig göras? Vissa menar dock att det inte är ett problem då det i den ideala taleakten förs fram alla relevanta argument, så även djurrättsargument. Jag har själv inget entydigt svar på den frågan men en parallell kan dras till miljöfrågan i stort där sociala rörelser såsom olika miljöorganisationer har spelat en stor roll i att föra fram moraliska argument rörande natur och djur i den offentliga diskursen. I fråga om djurskyddsreglerna menar jag att djurrättsrörelsen skulle kunna spela en sådan roll för att öka legitimiteten i beslut rörande dessa frågor.

9 Slutsatser

För att kunna dra några slutsatser i ämnet de lege lata är det viktigt att se att djurskyddslagstiftningen i flera centrala bestämmelser har ramlagskaraktär. Lagstiftningen skall fyllas med ett materiellt innehåll på tillämpningsnivå. Vad man kan se i detta fall är att tillämpningen inte möter upp de överväganden som lagstiftaren har nedlagt i djurskyddsreglerna på ett tillfredsställande sätt. Det är något som bl.a. djurrättsaktivister har uppmärksammat beträffande exempelvis burhönshållning, djurförsök och pälsdjursuppfödning.

Civil olydnad är enligt svensk rätt olagligt och borde så förbli främst då det ska vara ett extraordinärt medel att uppmärksamma felaktigheter som kan uppkomma. Dessutom finns det redan möjligheter att från rättstillämpningens sida använda sig av befintlig lagstiftning för att ta hänsyn till de skäl som aktivisterna anför som grund för sin olydnad. Hänsyn kan då tas till att det handlar om just civil olydnad och inte ordinär brottslighet.

Möjligheter som idag står till buds är ansvarsfrihetsreglerna och reglerna rörande straffmätning och påföljdsbestämning.

Inledningsvis kan det finnas anledning att ifrågasätta huruvida domstolarna är den myndighet som är bäst lämpad att hantera frågor av denna art. Förmodligen inte. Domstolarna har, som jag har försökt att visa, varit mycket ovilliga till att över huvud diskutera de skäl som de civilt olydiga framför för sina aktioner. Domstolarna har följt den praxis som finns. Problemet med den praxisen är att den är baserad på endast ett avgörande från HD, NJA 1982 s. 621. Där anser man från HD:s sida att dels kan inte ansvarsfrihetsreglerna komma ifråga vid civil olydnad och dels innebär det en fara att visa en mildhet i bedömningen av civila olydnadsaktioner. Faran, enligt HD, är att det sannolikt skulle leda till fler fall av civil olydnad något som på sikt hotar demokratin samt att aktionerna skulle kunna bli grövre till sin karaktär. För inget av dessa påståenden finns det belägg. Att civil olydnad hotar demokratin är fel då aktivisterna har en tilltro till systemet som helhet. De anser dock att det i en viss fråga har uppstått en orättvisa, något som man vill att de andra individerna i samhället ska se och reagera på. Försök att med parlamentariska metoder uppmärksamma denna orättvisa har misslyckats och civil olydnad är då en sista utväg för att belysa problemet, inte för att dödförklara demokratin. Att en mildhet dessutom skulle leda till grövre fall av olydnad finns det heller inget som tyder på. Den civila olydnadens strategi är mycket tydlig på den punkten. Civil olydnad skall vara våldsfri och skall företas för att få de andra individerna att se en orättvisa som uppkommit. I strategin finns också kravet på öppenhet vilket gör att aktionen blir synlig och mottaglig för kritik i den offentliga diskursen. I samband med detta är det viktigt att poängtera att alla typer av utomparlamentariska aktioner inte är att anse som civil olydnad.

Med anledning av att rättstillämpningen ser civil olydnad som ett hot mot demokratin är det av vikt att skilja på olika motståndsformer för att civil olydnad ska få en annan status än övriga former av utomparlamentariskt motstånd och på så sätt bedömas annorlunda än vad som görs idag. Av de fall jag redovisat menar jag att endast ett fall, fall med målnummer B 68/98 från Hallsbergs TR, inte kan anses vara civil olydnad. Därmed ska det fallet inte bedömas förmånligare än annan ordinär brottslighet. Det är just detta fall som (felaktigt) har använts som vägledande för fall av civil olydnad.

Att dra slutsatser utifrån Habermas teorier måste delas upp i flera led. Beträffande lagstiftningen finns anledning att ifrågasätta huruvida den kan ses som uppkommen ur en rationell diskurs. Eller mer exakt huruvida lagstiftningen är ett uttryck för en kommunikativt uppnått konsensus i en viss fråga. Jag menar att man med användande av Habermas samhällsdiagnos tydligt kan se att såväl lagstiftningen som tillämpningen via föreskrifter i detta avseende blir en kompromiss mellan olika intressen, ett köpslående där djurskyddet får stå tillbaka för viljan att skapa ytterligare ekonomisk vinst.

Ett annat problem är klart att djuren själva inte är någon intressegrupp i lagstiftningsarbetet då de inte själva kan föra sin egen talan i olika frågor. Det ekonomiska intresset tenderar att väga otroligt tungt vid en avvägning mellan å ena sidan djurskyddsintresset och å andra sidan det ekonomiska intresset. Dock finns det djurrättsorganisationer som är remissinstanser i lagstiftningsarbetet om än de spelar en liten roll då de inte har lika stora möjligheter att utöva påtryckning i lagstiftnings och lobbyarbetet som en hel del stora intresseorganisationer såsom Swedish Meat och Svensk Köttinformation.

Beträffande den problematik som uppstår då lagstiftningen har ramlagskaraktär kan man se att *om* lagstiftningsprocessen i sin nuvarande utformning kan ses som ett uttryck för en rationell diskurs faller legitimiteten i samband med att lagens innehåll förflyttas från riksdagen till det administrativa systemet. Det administrativa systemets arbete kan inte ses som uttryck för en rationell diskurs då det systemet enbart befolkas av tjänstemän som utför det de har fått i uppdrag från det politiska systemet. Dock får uppdraget en annan karaktär i det administrativa systemet då det är ett eget subsystem som agerar utifrån sina egna regler. Detta problem är tydligt i fallet med djurskyddsreglerna något som har tagit sig uttryck att reglerna som är tänkta att skydda djuren från lidande och främja deras möjligheter till ett naturligt beteende istället har blivit en fråga om vetenskapliga frågeställningar om exempelvis hur liten yta varje burhöna klarar sig på, hur burar ska utformas för att kunna användas till uppfödning av hönor etc.

När civilt olydiga individer ifrågasätter legitimiteten hos besluten rörande djurskydd med sina aktioner uppstår ytterligare frågor. Huruvida det är klokt och taktiskt riktigt att använda sig av civil olydnad i detta fall kommer inte dras några slutsatser kring här.

Habermas menar att civil olydnad företas när kommunikationen mellan individerna och företrädarna för staten de facto är eller åtminstone upplevs som bruten. Om kommunikationen är bruten uppstår ett följdproblem då vidare beslut i sakfrågan inte tillkommer i en diskurssituation. I fallet med djurskydd kan konstateras att så är fallet mot bakgrund av vad som jag tidigare har tagit upp. Kan då civil olydnad försvaras i dessa fall som redovisats här? Habermas har inte yttrat sig om just djurrätt men om det finns anledning att ifrågasätta legitimiteten hos besluten, i detta fall rörande djurskydd, finns det en rätt, menar Habermas, att kritisera vad som kan uppfattas som orättvisor. Vilken protestform man ska välja beror så klart på situationen. Då man i en demokrati har en långtgående prima facie skyldighet till laglydnad finns det anledning att inte använda sig av civil olydnad i första hand om än det kravet inte är tvingande. Habermas har inte yttrat sig om när specifikt civil olydnad kan komma ifråga varför man med användande av dennes teori inte med säkerhet kan säga huruvida djurrättsliga civila olydnadshandlingar skulle vara berättigade.

Domstolsprocesserna som efterföljer de civila olydnadsaktionerna ses av aktivisterna som en möjlighet att föra upp frågor om djurs villkor och den dåliga uppföljningen av djurskyddsreglerna på tillämpningsnivå. Detta är något som inte realiserats i praktiken då domstolsförfarandet präglas av *systematiskt störd kommunikation*. Man kan tydligen se hur domstolarna är ovilliga att gå in på några resonemang kring de etiska frågeställningarna som uppkommer i och med de aktioner som de olydiga har företagit. Istället är processerna enbart standardprocedurer där alla aktioner behandlas på samma sätt; konstaterande av att ett brott är begånget, civil olydnad är inte grund för ansvarsfrihet, inga förmildrande omständigheter p.g.a. den civila olydnaden föreligger och påföljden döms ut. Den systematiskt störda kommunikationen blir synlig i just det faktum att domstolarna är ovilliga att gå in på bakgrunden till olydnaden. Istället för moraliska resonemang kring djurens villkor i djurindustrin diskuteras kring vetenskapliga metoder att maximera vinsten i produktionen.

Avslutningsvis kan man konstatera att för att åstadkomma förbättringar på djurskyddsområdet krävs att djurskydds och möjligen även djurrättsfrågor förs in i den rationella diskursen som måste föregå alla beslut för att de ska anses legitima/rättvisa på ett annat sätt än vad som sker idag. Med användande av Habermas kritiska rättsteori kan man underlätta en sådan förändring av det politiskt administrativa systemet som skulle behövas för att förändra synen på djuren och därigenom förbättra djurens villkor i djurindustrin. Det politiskt administrativa systemet skulle då få mer inslag av den rationella diskursen och därigenom skulle alla beslut som fattas uppfattas som legitima.

Käll- och litteraturförteckning

William s. Boardman *Coordination and the Moral Obligation to Obey the Law*

Ethics 97:546 1987

Bo Carlsson *Social Steerage and Communicative Action*

Lund Studies in Sociology of Law 4 1998

Dagens Nyheter, Leif Zern *Råttans renässans ett faktum* 970111

Christian Dahlman *Objektiv moral –tro det den som vill*

Studentlitteratur 2002

Djurens rätt nr 1/2005

Mathieu Deflem *Law in Habermas's Theory of Communicative Action*

Philosophy & Social Criticism 4 1994

Lars Ericsson *Ett surt regn kommer att falla Naturen, myndigheterna allmänheten*

Bokbox förlag 1985

Lars Ericsson *Civil ohörsamhet*

Tidskrift för rättssociologi vol 5 1988 nr 1

Lisa Gålmark red. *Om djur och människor en antologi i djuretik*

Bokförlaget Nya Doxa 1997

Jürgen Habermas *Legitimation Crisis*

Heinemann Educational Books Ltd 1976

Jürgen Habermas *Civil olydnad - den demokratiska rättsstatens grundbult*

Tidsskriften Retfaerd Nordisk juridisk tidsskrift nr 35 9 årgång 1986

Jürgen Habermas *Toward a Rational Society Student Protest, Science and Politics*

Polity Press 1989

Jürgen Habermas, *Kommunikativt handlande* Texter om språk, rationalitet och samhälle Daidalos förlag 1996

Jürgen Habermas *Between facts and norms Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*

The MIT Press paperback edition 1998

Dan Hanqvist *Civil olydnad Om staten lagen och moralen*
Juridiska föreningens skriftserie nr 115, Juristförlaget i Lund 1993

Per Hergren *Civil olydnad*
Lindelöws bokförlag 1999

Carl Holmberg, Bengt Hult, Madeleine Leijonhufvud, Suzanne Wennberg
Brottsbalken jämte förklaringar Band II
Norstedts blå serie Fritzes förlag Sjätte upplagan 1990

Johan Jaatinen red. *En dag ska alla djur leva i frihet civil olydnad för djuren*
Yelah Förlag 2004

Nils Jareborg *Brotten tredje häftet Brotten mot allmänheten och staten*
Nordstedts förlag 1986 andra upplagan

Nils Jareborg *Straffrättens ansvarslära*
Iustus Förlag 1994

Toivo Jokkala, Pelle Strindlund *Djurrätt och socialism*
Lindelöws bokförlag 2003

Magnus Linton *Veganerna - En bok om dom som stör*
Atlas förlag 2000

Thomas Mathiesen *Makt och motmakt*
Bokförlaget Korpen 1989

Thomas McCarthy *The Critical Theory of Jürgen Habermas*
Hutchinson & Co 1978

Carolyn Merchant *Naturens död*
Symposium 1994

Thomas Månsson *Olydnad Civil olydnad som demokratiskt problem*
Bokförlaget Thales 2004

Robert Nozick, *Anarki, stat och utopi*
AB Timbro 2001

John Rawls *A Theory of Justice*
Oxford University Press 1972

John Rawls *En teori om rättvisa*
Bokförlaget Daidalos AB 1999

Tom Regan *The Struggle for Animal Rights*

Clarks Summit, PA International Society for Animal Rights 1987

Tom Regan *Djurens rättigheter*
Bokförlaget Nya Doxa 1999

Peter Singer *Democracy and Civil Disobedience*
Aldershot Gregg Revivals 1994

Peter Singer *Praktisk etik*
Bokförlaget Thales 1990

Peter Singer *Djurens frigörelse*
Bokförlaget Nya Doxa 1999

Helena Striwing *Djur som brottsoffer*
Bokförlaget Nya Doxa 1998

Joel Whitebook *The Problem of Nature in Habermas*
Telos nr 40 1980

9.1 Offentligt tryck

Proposition 1972:122

Proposition 1987/88: 93

Proposition 1987/88:120

Proposition 1993/1994: 130

9.2 Internetkällor

<http://www.farinc.org>

<http://www.byebyeegg.com>

<http://www.byebyemeat.com>

<http://hem.passagen.se/djurensratt/raddningstjansten/dokument/press030910.html>

<http://www.djurensratt.org>

<http://www.raddningstjansten.se>

<http://www.drinfo.se>

<http://www.djurskyddsmyndigheten.se>

<http://hem.passagen.se/animalrights/tina/>

<http://www.raddningstjansten.org/byebyemeat>

http://hem.passagen.se/djurensratt/index_svenska.htm.

Rättsfallsförteckning

NJA 1982 s. 621

Lidköpings tingsrätt med målnummer 1987 DB 448

NJA 1989 s. 308

Hallsbergs tingsrätt målnummer B 68/98 i Göta Hovrätt ändrat till B 713/98
Tre tilltalade

Göteborgs tingsrätt målnummer B 4667-99
Fyra tilltalade

NJA 2000 s. 302

Lidköpings tingsrätt målnummer B 394-01 i Göta Hovrätt ändrat till B 580-01
Fyra tilltalade

Skövde tingsrätt målnummer B 1695/01 i Göta Hovrätt ändrat till B 308-02
Tre tilltalade

Sundsvalls tingsrätt målnummer B 2546-02
Tre tilltalade

Uppsala tingsrätt målnummer B 2922-03
Sju tilltalade

Linköpings tingsrätt målnummer B 2796-03
Fyra tilltalade

Stockholms tingsrätt målnummer B 5888-03
Fem tilltalade

Alingsås tingsrätt målnummer B 1054-03
Tre tilltalade

Linköpings tingsrätt målnummer B3580-04
Fyra tilltalade